

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

AB TEMEL HAKLAR

EL KİTABI

WEglobal

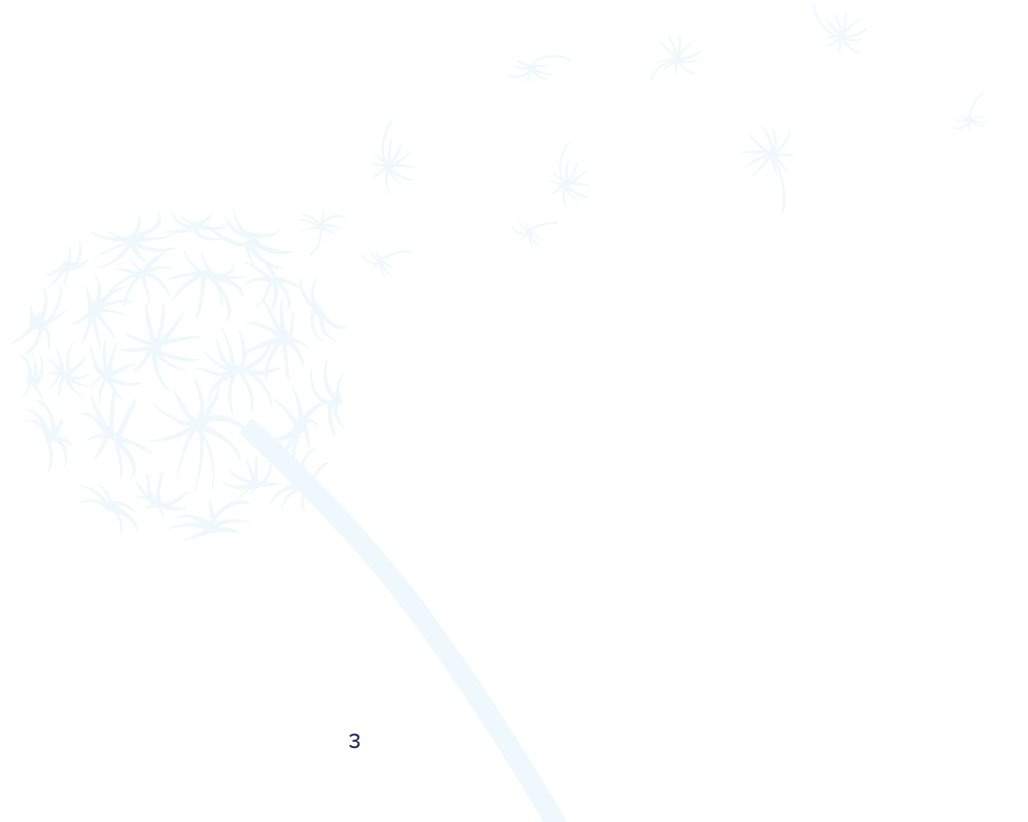

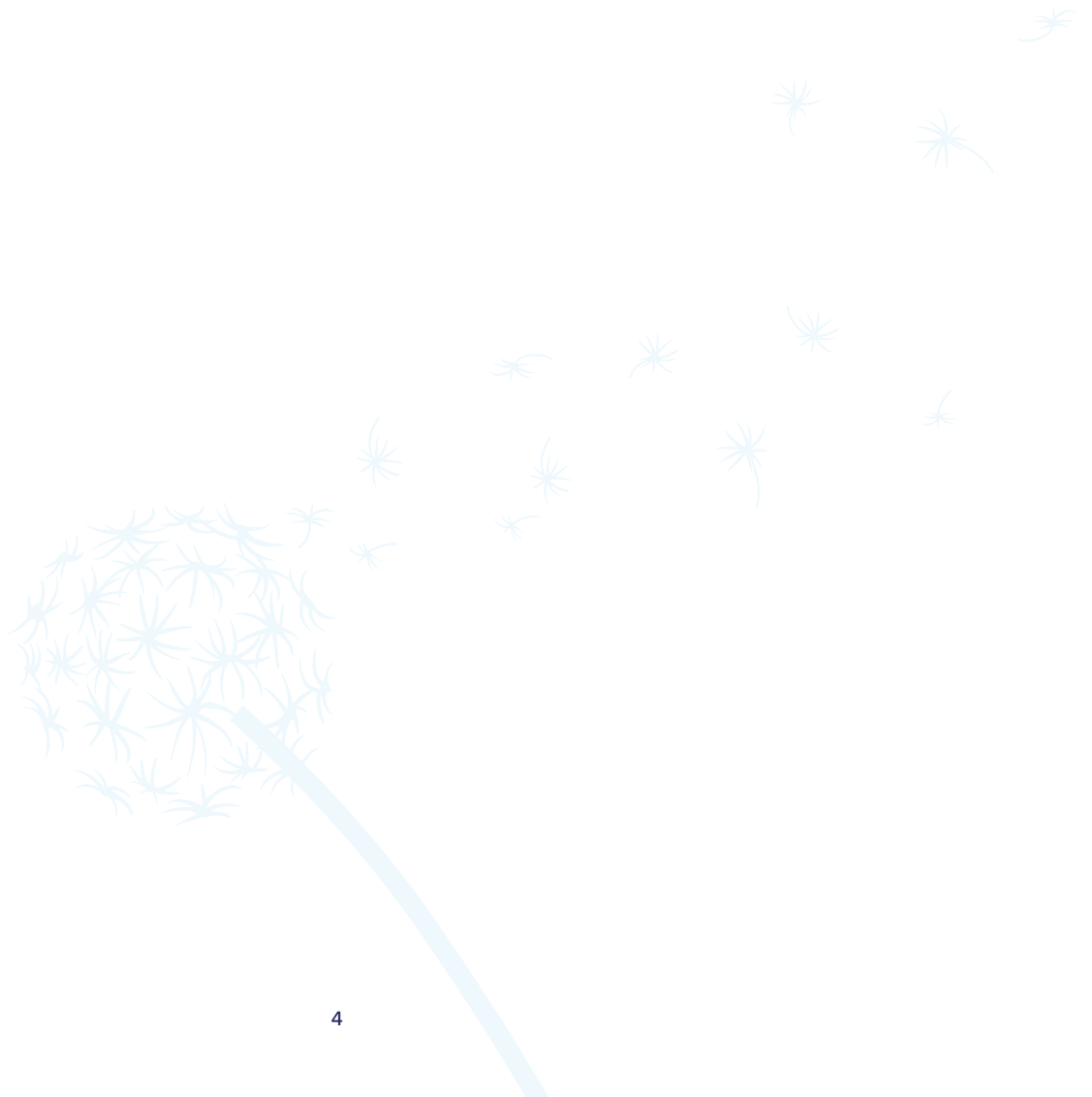

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE TEMEL HAKLAR EL KİTABI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	5
KISALTMA CETVELİ	9
SUNUŞ: BU EL KİTABININ AMACI, İŞLEVİ VE YÖNTEMİ	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	16
Avrupa Birliği'nde Temel Hakların Korunmasının Tarihsel Gelişimi	17
<i>Avrupa Birliği Hukukunda Temel Hakların Düzenlenmesine ve Korunmasına Olan İhtiyacın Nedenleri</i>	17
<i>Temel Hak Korunmasının Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı Kapsamında Öngörülmesi</i>	18
<i>Temel Hakların Korunması Konusunda Avrupa Birliği Siyasi Kurumlarının Girişimleri ve Üye Ülkelerin Kurucu Antlaşma Tadilleri</i>	19
Temel Haklar Alanında AB Müktesebatı: AB Hukuk Düzeninde Temel Haklar Düzenlemeleri	24
<i>Birincil Kaynaklar: Kurucu Antlaşmalarda Temel Haklar</i>	24
<i>AB Temel Haklar Şartı</i>	26
<i>Temel Haklar Alanında Avrupa Birliği Hukuk Düzeninin İkincil Kaynakları: Bağlayıcı Kaynaklar</i>	29
<i>Temel Haklar Alanında Avrupa Birliği Hukuk Düzeninin İkincil Kaynakları: Bağlayıcı Olmayan Kaynaklar</i>	29
Temel Haklar Alanında AB Kurumsal Yapısı	30
<i>AB'nin Temel Kurumları ve Temel Haklar</i>	30
<i>Avrupa Komisyonu</i>	30
<i>Avrupa Parlamentosu</i>	31
<i>AB Konseyi</i>	32
<i>Avrupa Birliği Adalet Divanı</i>	33
<i>AB Temel Haklar Ajansı (FRA)</i>	33
<i>Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE)</i>	34
<i>Avrupa Ombudsmanı</i>	36
Temel Haklar Alanında Avrupa Konseyi ile İlişkiler	37
<i>AİHS-ABTHŞ ve ABAD-AİHM İlişkisi ve Etkileşimi</i>	37
Temel Haklar Alanında AB Politikaları	39
<i>Temel Hakların Ana Akımlaştırılması</i>	39
<i>AB'nin İç Politika ve Eylemlerinde Temel Haklar</i>	41
<i>AB'nin Dış Politika ve Eylemlerinde Temel Haklar</i>	41
<i>AB Katılım Süreci ve Temel Haklar</i>	43
IPA Temel Haklar Sektörü	45
<i>Tematik Öncelik: Temel Haklar</i>	48

İKİNCİ BÖLÜM	49
Tematik Perspektiften Temel Haklar	51
İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ	52
Giriş	53
Uluslararası Boyut	53
<i>Birleşmiş Milletler</i>	53
<i>Avrupa Konseyi</i>	54
<i>AGİT Çerçevesi ve Temel Belgeleri</i>	54
AB ve İfade Özgürlüğü	54
<i>Kurucu Antlaşma Hükümleri ve AB Temel Haklar Şartı: Bağlayıcı Kaynaklar</i>	54
<i>İkincil Kaynaklar: Bağlayıcı Düzenlemeler</i>	55
<i>Politika ve Strateji Belgeleri</i>	55
İŞKENCE VE KÖTÜ MUAMELENİN ÖNLENMESİ	56
Giriş	57
Uluslararası Standartlar	57
<i>Birleşmiş Milletler (BM) Koruması ve BM'nin İşkenceye Karşı Çabaları</i>	57
<i>BM Çerçevesinde Öngörülen İzleme Mekanizmaları</i>	58
<i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) İçtihadı Çerçevesinde İşkencenin Önlenmesi</i>	58
<i>Avrupa Konseyi (AK) Koruması ve Öngörülen Özel Uluslararası Belge ve Mekanizmalar: Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi</i>	59
Avrupa Birliği (AB) Temel Politika Hedefleri, Düzenlemeleri ve Koruma Mekanizmaları	59
<i>Temel Politikalar ve Hedefler</i>	59
<i>AB Müktesebatı</i>	60
TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ	61
Giriş	62
Uluslararası Standartlar	62
<i>Birleşmiş Milletler (BM)</i>	62
<i>BM Çerçevesinde Öngörülen İzleme Mekanizmaları</i>	62
<i>Avrupa Konseyi</i>	63
<i>Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Çerçevesinde</i>	64
Avrupa Birliği Müktesebatı Çerçevesinde	64
KADIN HAKLARI	65
Giriş	66
Uluslararası Standartlar	66
<i>Birleşmiş Milletler (BM)</i>	66
<i>Avrupa Konseyi</i>	66
<i>Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)</i>	66
Avrupa Birliği Müktesebatı ve Politika Çerçevesi	66
<i>Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı</i>	67

AB'nin Çeşitli Bağlayıcı Düzenlemelerine Örnekler	67
AB'nin Politika Belgeleri: İşbirliği ve Eşgüdüm Çerçevesi	68
AB'de Kurumsal Mekanizma: Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE – European Institute for Gender Equality)	68
ÇOCUK HAKLARI	69
Giriş	70
Uluslararası Boyut	70
<i>Birleşmiş Milletler Çerçevesi</i>	70
<i>Avrupa Konseyi Çerçevesi</i>	70
Avrupa Birliği Çerçevesi	71
<i>Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı Hükümleri</i>	71
<i>Bağlayıcı İkincil Düzenlemeler ve Esnek Hukuk Nitelikli Politika Belgeleri</i>	72
<i>AB Çerçevesinde Kurulan Mekanizmalar</i>	73
ENGELLİ BİREYLERİN HAKLARI	74
Giriş	75
Uluslararası Standartlar	75
<i>Birleşmiş Milletler (BM)</i>	75
<i>Avrupa Konseyi Çerçevesi</i>	75
Avrupa Birliği (AB) Çerçevesi	76
<i>Bağlayıcı Kaynaklar: Antlaşma ve Şartlar</i>	76
<i>Bağlayıcı Kaynaklar: AB İkincil Düzenlemeleri</i>	76
<i>AB'de Engelli Bireylerin Haklarıyla İlgili Politika Çerçevesi ve Politika Belgeleri</i>	77
<i>AB'de Kurumsal Yapılanma: Engellilik Platformu</i>	77
AYRIMCILIKLA MÜCADELE	78
Giriş	79
<i>Genel Olarak: Kurucu Antlaşmalar ve Ayrımcılık Yasağı</i>	79
Hukukun Genel İlkeleri ve Ayrımcılıkla Mücadele	79
<i>AB Hukukunun Genel İlkeleri</i>	79
<i>İkincil Düzenlemeler ve Ayrımcılıkla Mücadele</i>	80
<i>Kadın – Erkek Eşitliğini İlgilendiren Düzenlemeler</i>	80
<i>Diğer Belirli Temelleri İlgilendiren Düzenlemeler</i>	80
<i>Esnek Hukuk ve Ayrımcılıkla Mücadele</i>	80
<i>AB'de Ayrımcılıkla Mücadele Alanında Kurumsal Mekanizmalar</i>	81
İNSAN HAKLARININ KURUMSALLAŞMASI	82
Giriş	83
Uluslararası Boyut	84
<i>Birleşmiş Milletler (BM)</i>	84
<i>Avrupa Konseyi</i>	84

Avrupa Birliği	85
<i>AB Kurumlarındaki İnsan Hakları Kurumsallaşması</i>	85
<i>AB Organ, Ofis ve Ajansları Düzeyinde İnsan Hakları Kurumsallaşması</i>	86
<i>Avrupa Birliği Hukuku</i>	86
<i>Ulusal Düzeydeki İnsan Hakları Kurumsallaşması ve Çatı Yapılar</i>	86
DİJİTAL HAKLAR	87
Giriş	88
YATAY KONULAR	90
Giriş	91
Uluslararası Boyut	91
AB'nin Temel Müktesebatı ve Politika Belgeleri	91
<i>Bağlayıcı Düzenlemeler: Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı</i>	91
KAYNAKÇA	93

KISALTMA CETVELİ

AB	Avrupa Birliği
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABİHA	Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma
ABTHŞ	AB Temel Haklar Şartı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFET	Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİÖK/CPT	İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi
AK	Avrupa Konseyi
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CEDAW	BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi
CERD	Irka Dayalı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi
COHOM	AB Konseyi İnsan Hakları Çalışma Grubu
COPERER	Daimi Temsilciler Komitesi
DROI	İnsan Hakları Alt Komitesi
ECRI	İrkçilik ve Hoşgörümsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
EIDHR	Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı
EIGE	Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü
ENISA	Avrupa Siber Güvenlik Ajansı
ENNHRI	Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı
ENO	Avrupa Ombudsman Kurumları Ağı
EPIM	Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması
EQUINET	Avrupa Eşitlik Kurumları Ağı
FEMM	Cinsiyet Eşitliği ve Kadın Hakları Komitesi
FRA	Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı
FREMP	Temel Haklar, Vatandaşlık Hakları ve Kişilerin Serbest Dolaşımı Komitesi
GANHRI	Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IPA	Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
LIBE	Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi
MÖT	Medya Özgürlüğu Temsilcisi
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
ODIHR	AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OPCAT	İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü

SUNUŞ:

BU EL KİTABININ AMACI, İŞLEVİ VE YÖNTEMİ

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Siyasi İşler Daire Başkanlığının faydalanıcısı olduğu ve Avrupa Birliği tarafından desteklenen “Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi Projesi” kapsamında hazırlanan “Avrupa Birliğinde Temel Haklar El Kitabı” bu geniş konuyu ana hatları ile ele alma amacını taşımaktadır.

El Kitabının temel hedef kitleleri “Avrupa Birliğinde Temel Haklar” alanında veya bu alana dokunan konularda çalışan politika yapıcı ve uygulayıcı, bürokrat, sivil toplum çalışanı ve hak savunucularına, bir yandan AB katılım sürecinde ve sonrasında AB Temel Haklar Rejimi kapsamında nasıl bir hukuki mevzuat, kurumsal yapı ve araçların var olduğuna, öte yandan da bazı spesifik temel hak alanlarında geçerli ve uygulanan AB ve uluslararası hukuk düzenlemelerine ve politika belgelerine dair genel bir bilgi vermek ve farkındalık kazandırmaktır.

Bir yandan temel hakların korunması ve geliştirilmesi ve bu çerçevede AB’ye uyum yönündeki ulusal politikaların ve mevzuatın hazırlanmasında, uygulanmasında ve izlenmesinde görev alan, öte yandan da söz konusu politika ve düzenlemelerin etkili biçimde hayata geçirilmesine hizmet etme amacını taşıyan Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) sayesinde geliştirilen ve uygulanan teknik yardım projelerinin tasarımında ve uygulanmasında görev alan kamu personelinin, sivil toplumun ve diğer ilgililerin konuya ilişkin genel bağlamı, ilkeleri ve esasları kısa ve öz biçimde görebilmesini sağlamak, El Kitabının temel amacını ve işlevini oluşturmaktadır.

Bu itibarla çalışma atıf ve dipnotlardan mümkün olduğunca arındırılmış, ancak geniş bir kaynakça ve okuma listesi El Kitabının sonuna eklenmiştir.

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB), ortak amaçlar ve ortak değerler etrafında biraraya gelen Avrupalı devletlerin, İkinci Dünya Savaşının ardından, bu amaç ve değerlerin belirlediği bir barış ve refah ortamını sağlayarak, Avrupa kıtasını ekonomik ve siyasi bakımdan bütünleştirmesi projesidir.

Bu projenin amaçları, AB Antlaşmasının 3. maddesinde, değerleri ise 2. maddesinde genel bir çerçeve içinde belirtilmiştir. Söz konusu değerlerin merkezinde, bu çalışmanın da konusunu oluşturan insan haklarına ya da AB içinde tercih edilen terminoloji ile “temel haklar” a saygı yer almaktadır.

Birliğin hukuk düzeni, kurumsal yapısı, işleyiş biçimi ve amaçları, temel hakların korunması ilkesinin de içinde bulunduğu değerler üzerine kuruludur.

Değerler, Birliğin politikalarının, düzenlemelerinin ve kararlarının çeşitli açılardan meşruiyet temelini de oluşturmaktadır; değerlere aidiyet yoluyla Avrupa bütünleşmesine aidiyet ifade edilmekte, AB de kendini bu değerler üzerinden tanımlamaktadır.

Bu değerlerin arasında yer alan insan haklarına saygı ya da temel hakların korunması, bu El Kitabında Kopenhag siyasi kriterleri ve 23 No’lu Yargı ve Temel Haklar Faslı bağlamında incelenecek olan demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile birlikte özel bir önem taşımaktadır.

Demokrasi, “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” klasik tanımı ile öz biçimde ifade edilebilecek ve doğrudan, genel, adil ve usulüne uygun seçimlerden eşit siyasi katılıma ve eşit vatandaşlığa, şeffaflıktan hesap verebilirliğe, kuvvetler ayrılığından hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıya kadar pek çok unsuru ve prosedürü bünyesinde barındıran bir kavramdır.

Hukukun üstünlüğü kavramının içeriğini yasa ve ikincil düzenlemelerin anayasaya uygunluğunun sağlanması, hak ve yükümlülüklerin açık, kesin ve belirli yasal hükümlerle düzenlenmesi, hukuka bağlı idare, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, kuvvetler ayrılığı, demokratik ilkelere bağlılık kadar insan haklarına saygı ve söz konusu hakların etkili mekanizmalarla teminat altına alınması da oluşturmaktadır.

İnsan haklarının ya da temel hakların garanti altına alınması ve geliştirilmesi ise hukukun üstünlüğü ve demokrasi kavramları ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu kavramların her biri bir diğerinin zorunlu unsuruyken aynı zamanda modern demokratik toplumların temel özellikleri arasındadır. İnsanın, insan olmaktan kaynaklanan vazgeçilemez ve devredilemez haklara ve özgürlüklere sahip sayılması ile bu hakları sadece diğer bireylere karşı değil, özellikle ve öncelikle de zor kullanma gücünü elinde bulunduran devlete karşı ileri sürebilmesi, söz konusu hakların korunması için bağımsız ve tarafsız yargıya gerek duyulması, insan haklarına saygıyı gelişmiş demokrasilerin en temel ve merkezi unsurlarından biri haline getirmiştir.

Bu üç kavram Avrupa bütünleşmesinde Birliğin siyasi kimliğinin temellerini oluşturmakta, Birliğin demokratik ve toplumsal meşruiyetinin dayandığı esaslardan birini meydana getirmekte ve aynı zamanda dış politikasının normatif niteliğini vurgulamak, bu çerçevede genişleme sürecinde de yeni katılacak ülkeleri dönüştürmek bakımından temel ölçütü oluşturmaktadır. Nitekim Birliğin amaçlarının belirttiği AB Antlaşmasının 3. maddesinin 1. paragrafında da “barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmek” Birliğin temel amaçları olarak ifade edilmektedir. Yine aynı maddenin 5. paragrafında da dış politikası bakımından Birliğin “dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını” savunacağı ve destekleyeceği ile “insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartında yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunacağı” belirtilmektedir.

AB’de temel hakların korunması bakımından Birliğin iç politika ve eylemleri ile dış politika ve eylemleri bakımından bir farklılaştırmaya gidildiğinden bahsedilebilir.

AB’de temel hak koruması esasen Birlik üyelerinin tamamının AB Antlaşmasının 2. maddesinde ifade edilen değerleri benimseyen ve iç hukuk düzenlerinde kendi ulusal Anayasalarında öngörülen insan haklarına saygılı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) taraf ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ile bağlı ülkeler oldukları ön kabulü üzerinden inşa edilir.

AB Antlaşmasının 7. maddesindeki Birlik değerlerinin ihlali halinde öngörülen yaptırım mekanizması ile 49. maddesinde öngörülen söz konusu değerleri benimseyen Avrupalı ülkelerin Birliğe üye olmak üzere başvuruda bulunabilecekleri ve AB Zirvesinin koyduğu bir takım yeterlilik ya da ehliyet koşullarını yerine getirmelerinin beklenebileceği yönündeki hükümler bu ön kabulün farklı ifade ya da yansıma biçimlerini oluşturmaktadır. Söz konusu ehliyet ya da yeterlilik koşulları genişleme süreci bakımından Kopenhag Kriterlerini, El Kitabının konusu bakımından da bu kriterlerin siyasi bölümünü oluşturmaktadır. Esasen AB genişleme ya da katılım sürecinin tüm araç ve prosedürleri de aday ülkenin söz konusu kriterleri gerektiği gibi ve etkili biçimde yürürlüğe koymasını ve hayata geçirmesini sağlayacak bir yasal ve kurumsal çerçeve oluşturmasını teşvik ve temin etmeye yöneliktir.

AB açısından ise Birliğe üye ülkeler tarafından kurucu antlaşmalarla devredilen yetkilerin yine söz konusu ilke ve standartlara uygun biçimde icrası gerekmektedir. Birlik tarafından kullanılan yetkilerle ortaya konan politika ve tasarrufların, bu ilke ve standartları karşılamaması ve bunu garanti edecek mekanizma, araç ve prosedürlerin Birlik hukuk düzeninde bulunmaması, bu ilke ve standartlara sahip üye ülkeler bakımından kabul edilebilir nitelikte olmayacaktır.

Birlik kurumlarının eylem ve işlemlerinin hukuka ve bu kapsamda da AB hukuk düzeninin ayrılmaz bir parçası olan temel haklara uygunluğunu yargısal bakımdan denetlemek Avrupa Birliği Adalet Divanının (ABAD) yetkisi ve görevi kapsamındadır. Aşağıda kısaca ele alınacağı üzere, ABAD 1960'ların sonundan itibaren bu yönde etkili bir içtihad bütününe adım adım ortaya koymuş, 1993 yılından itibaren de bu içtihad bütünü kurucu antlaşma revizyonu ile AB Antlaşmasının bir parçası haline gelmiştir. Bu kapsamda Birlik kurumlarının ve Birlik hukukunu uyguladıkları sırada ve bu ölçüde üye ülkelerin de bağlı olacakları AB Temel Haklar Şartı da yeni ve öncelikli bir temel haklar standardı ortaya koymaktadır.

Söz konusu Birlik eylem ve işlemlerinin temel haklara uygunluğunu siyasi ve idari bakımdan sağlamaya yönelik birtakım politika ve araçlar ile kurumsal çerçeve ise AB'de 1970'lerin başlarından itibaren gündeme gelmiş olmakla beraber, esasen son 25 yılda hızla ve kapsamlı biçimde gelişmiştir. Böylece yargısal denetimin yanı sıra temel hakların tüm Birlik politika ve tasarrufları bakımından gözönüne alınmasını, bir başka ifade ile anaakımlaştırılmasını sağlayacak yöntemlerin, süreçlerin, prosedürlerin ve kurumsal çerçevenin adım adım inşa edildiği görülmektedir. Böylece çeşitli kurucu antlaşma hükümleri temelinde temel hakların korunmasına dair AB bağlayıcı düzenlemeleri ile bu düzenleme ve politikaların genel yönünü ve amaçlarını orta-uzun vadeli biçimde belirleme ve hem Birlik içinde, hem üye ülkelerde, hem de küresel düzeyde bir temel haklar ya da insan hakları normları bütünü, standardı, çerçevesi inşa etmeye yönelik geniş kapsamlı ve çok unsurlu bir yaklaşım benimsenmekte ve uygulamaya geçirilmektedir.

Bunun yanı sıra ve bu amaçlarla bütünleşik bir biçimde Birliğin dış politika ve eylemleri bakımından da temel hakların ya da dış politika bağlamında tercih edilen terminoloji ile "insan hakları"nın korunması ve teşviki öncelikli bir amacı oluşturmaktadır. AB Antlaşması madde 21(1) ile ortaya konan bu öncelikli amaç çerçevesinde temel hakların korunması ve teşviki Birliğin dış politika ve eylemleri bakımından da anaakımlaştırılmıştır. Öyle ki, temel hakların korunması ve teşviki üçüncü ülkelerde icra edilen Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) misyonlarından, Birlik ile üçüncü ülkeler arasında yapılan uluslararası ticaret anlaşmalarına, kalkınma yardımı sağlanan ve bu açıdan önceliklendirilen üçüncü ülkelere yönelik kalkınma işbirliği politikasından, komşuluk politikasına, Birliğin pek çok dış politika ve eyleminde vurgulanan ve farklı politika ve araçlarla sağlanması öngörülen bir genel ve öncelikli hedef niteliğindedir. Birlik, bu yönde yakın zamanda bir İnsan Hakları ve Demokrasi Stratejik Çerçevesi (2012) ve İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planları (2012-2014, 2015-2019 ve 2020-2024) gibi strateji ve politika belgelerini de benimseyerek temel politika ve taahhütlerini ortaya koymuştur.

Bu kapsamda aşağıda öncelikle AB'de temel hak korumasının gelişimi kronolojik bir yaklaşımla ve yargısal kurumların, ardından da siyasi kurumların çabaları çerçevesinde ele alınacak, bu temel üzerinden de Birliğin mevcut müktesebatının farklı araçlarında ne şekilde düzenlendiğine yer verilecektir.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

BİRİNCİ BÖLÜM

Avrupa Birliği'nde Temel Hakların Korunmasının Tarihsel Gelişimi

Avrupa Birliği Hukukunda Temel Hakların Düzenlenmesine ve Korunmasına Olan İhtiyacın Nedenleri

AB bütünleşmesinin ilk aşamalarında kurucu antlaşmalar temel haklar konusunda sessiz kalmışken ABAD, insan haklarını hukukun genel ilkesi olarak korumaya başlamış ve bu içtihat hukuku, zaman içinde hem Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon tarafından dikkate alınmış, hem de kurucu antlaşma değişikliklerinin gösterdiği üzere üye ülkeler tarafından destek görmüştür.

Üye ülkelerin yetki devrine dayanan Avrupa bütünleşmesinin, söz konusu yetki devri sonucu meydana getirilen düzenlemelerin, alınan tedbirlerin veya yapılan uygulamaların temel hakları çiğnemesi halinde devreye girecek herhangi bir mekanizma ve bu çerçevede korunacak temel haklara ilişkin bir katalog içermemesi, bir yandan hukukun üstünlüğüne dayalı yeni ve uluslararası bir hukuk düzeni kurma hedefiyle, öte yandan da vatandaşlarına evrensel insan hakları değerleri ile tanımlanmış bir siyasi yapı etrafında biraraya gelme idealini sunması beklenen siyasi bütünleşme amacı ile ters düşmüştür.

1957 tarihli AET'yi kuran Roma Antlaşması, AB hukuku çerçevesinde korunacak temel haklar ile ilgili bir kataloga yer vermemekte, hatta söz konusu hakların neler olduğuna dair herhangi bir atıfta da bulunmamaktaydı. Bu durum, Avrupa bütünleşmesi hareketinin tek bir sektörün belli oranda ekonomik entegrasyonuna dayalı olarak başladığı ve sonradan ekonominin tüm sektörlerine yayılmakla birlikte temel olarak bir ekonomik bütünleşme modeli olarak şekillendiği göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir. Kurucu antlaşmalar, orijinal halleriyle, ekonomik bütünleşme kapsamında AB kurumlarının eylem ve işlemleriyle, üye ülkelerce kendilerine aktarılan yetkilerin kullanımı dolayısıyla temel haklar ile ilgili herhangi bir sorun ortaya çıkmayacağı düşüncesiyle temel haklar ile ilgili hiçbir düzenlemeye yer vermemişlerdir.

Gerçekten de, Avrupa bütünleşmesi hareketinin üye ülke vatandaşlarının ve genel olarak özel kişilerin günlük yaşantılarını ve dolayısıyla da temel haklarını bugün olduğu gibi son derece kapsamlı ve temelli biçimde etkileyeceği büyük ihtimalle kurucu antlaşmaların hazırlanması sırasında öngörülmüş değildir. İşte bu nedenlerle Avrupa bütünleşmesi hareketinin kurucuları, kurucu antlaşmalara bir temel haklar katalogu dahil etmek ihtiyacını duymamışlardır.

Bunun yanı sıra Avrupa'da ya da Batı'da, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzenin ve oluşturulan kurum ve mekanizmaların rol dağılımı perspektifinden bakıldığında; demokrasi ve insan hakları gibi siyasi konular bakımından yetki ve görevin aynı dönemlerde ortaya çıkan ve Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyine verilmiş olması, ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) da bu yönde faaliyet göstermeye başlaması, Birliğin ilk dönemlerinde insan hakları ya da temel haklar konusunu da ele almasının gerekmeceği yönünde bir bakış oluşturmuştur.

Bununla birlikte, bir yandan daha henüz 1960'larında AB kurumlarının sahip oldukları sınırlı ekonomik regülasyon yetkileriyle bile bireylerin temel hakları üzerinde etkiler doğurabilecekleri ortaya çıktığı gibi, Avrupa bütünleşmesi hareketinin başlangıcından özellikle 1990'lar sonrasına uzanan dönemde kaydedilen gelişme, böyle bir gereksinimin giderek daha güçlü şekilde hissedilmesine yol açmıştır. Nitekim söz konusu temel haklar katalogunun ve temel hakların korunması ile ilgili mekanizma ve hükümlerin AB hukuku metinlerinde yer alması ve bununla birlikte AB düzenlemelerinin temel hakları geniş ölçüde etkileme özelliğine sahip olması, Avrupa bütünleşmesini özellikle de bazı üye ülkelerin anayasa mahkemeleri tarafından yöneltilen eleştirilere maruz bırakmıştır.

Böylece ABAD temelde ulusal yargı organlarından gelen itiraz ve eleştirileri bertaraf etmek ve aynı zamanda da AB hukukunun ulusal hukuka nazaran önceliğini ve tüm üye ülkelerde aynı şekilde uygulanmasını teminat altına almak amacıyla temel hakların AB hukuk düzeninin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğuna hükmetmiştir. AB hukuku, özellikle ABAD içtihat hukukunun öncelik ilkesi ve doğrudan etki ilkesi gibi doktrinleri sayesinde, temel haklar ile çatışabilecek özellik ve nitelikler göstermeye ve bu tarz bir içeriğe kavuşmaya başlayınca ABAD, özellikle de öncelik ilkesini korumak adına, AB hukukunun yazılı olmayan kaynağı olan "hukukun genel ilkeleri" üzerinden temel hakları da koruma altına almıştır. ABAD'a göre temel haklar kendisinin gözettiği hukukun genel ilkelerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

AB'de temel hakların korunması rejimi, ABAD içtihat hukuku, AB'nin siyasi kurumlarının, yani Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyonun girişim ve bildirimleri ve üye ülkelerce değiştirildikçe kurucu antlaşmalar arasındaki karşılıklı etkileşimle bugünkü noktasına ulaşmıştır. Bu tarihsel gelişimin farklı aşamaları olan yargısal ve siyasi kurumların çabaları ve ulaşılan sonuç aşağıda kısaca ele alınacaktır.

Temel Hak Korumasının Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihatı Kapsamında Öngörülmesi

Temel hakların korunmasının AB hukukunun genel ilkelerinden birini oluşturmak suretiyle AB hukuk düzeni içinde tanındığına dair ilk ABAD kararı, Stauder davasında verilmiştir. Burada üye ülke mahkemesi tarafından talep edildiği üzere, bir AB düzenlemesinin temel haklara uygunluğunu değerlendiren ABAD, kendisi tarafından yorumlandığı şekliyle ilgili düzenlemenin ilgili hükmünün Birlik hukukunun genel ilkeleri arasında yer alan ve ABAD tarafından korunan temel hakları ihlal edecek nitelikte olmadığına karar vermiştir.

ABAD bu şekilde davacının kendi ulusal anayasası tarafından korunan bir temel hakka dayanmasına engel olarak, AB hukukunun ulusal hukukun her türlü kuralı ve bu arada anayasa hükümlerine karşı da öncelik sahibi olduğunu vurgulamış ve aksi yöndeki görüşlere cevap olarak da temel hakların korunmasını AB hukukunun genel ilkeleri içine dahil etmiştir.

Stauder davasından bu yana ABAD, pek çok davada ilgili AB hukuku kuralının temel haklara uygun olup olmadığını değerlendirme imkanı bulmuş ve söz konusu değerlendirmeyi de her zaman AB hukukunun amaç ve gereksinimleri ışığında gerçekleştirmiştir. Elbette burada ABAD'ın başlıca amacı, söz konusu değerlendirmenin ulusal hukukun ilke ve kuralları ve bu çerçevede özellikle de ulusal anayasa hükümleri esas alınarak kendisi dışındaki yargı organları tarafından gerçekleştirilmesine engel olmak ve böylece AB hukukunun birliğini, önceliğini ve bağımsız/özerk karakterini muhafaza etmek olmuştur.

ABAD'ın temel haklar konusundaki içtihadı ile ilgili bir sonraki adım Internationale Handelsgesellschaft kararı ile gelmiştir. Söz konusu davada ABAD, bir AB düzenlemesinin geçerliliğinin üye ülke anayasalarının temel hakların korunması ile ilgili hükümlerine atıf yapılarak değerlendirilemeyeceğini, böyle bir durumun AB hukukunun önceliğini tehlikeye düşüreceğini belirtmiştir. Bununla birlikte ABAD, söz konusu Birlik düzenlemelerinin temel hakların korunması gereklerine uygun olması gerektiğini de kabul ederek "temel haklara saygının Divan tarafından korunan hukukun genel ilkelerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu" ilan etmiştir.

ABAD yine bu kararında, temel hakların korunması konusunda bir adım daha ileri giderek kendisi tarafından koruma altına alınan temel haklar AB hukuku karakterli olmakla birlikte, bu hakların neler olduğunun ve kapsamının tespitinde "üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden esinlenileceğini" belirtmiştir. Böylece ABAD, üye ülkelerin anayasa hukuku ilke ve kurallarının kendi temel haklar içtihadı üzerindeki etkisini tanımış olmaktadır. Bununla birlikte, aksi bir durum tek bir üye ülkenin anayasasına AB hukuku karşısında üstünlük tanınması anlamına gelebileceğinden, bir temel hakkın AB hukukunun genel ilkeleri arasında yer aldığı kabulü için birden çok üye ülkenin anayasasında yer almış olması, bir "ortak anayasal gelenek" oluşturması gerekecektir.

ABAD, temel haklar konusundaki içtihadını geliştirmeye Nold davasında verdiği kararla devam etmiştir. ABAD'ın burada verdiği karara göre;

"[...]ABAD tarafından önceden de belirtilmiş olduğu üzere, temel haklar, korunmaları ABAD tarafından teminat altına alınan hukuk genel ilkelerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Söz konusu hakları teminat altına alırken ABAD, üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden esinlenmek durumunda olup, üye ülkelerin anayasaları tarafından tanınan ve korunan temel haklara aykırı önlemlerin uygulanmasını kabul edemez ya da onaylayamaz. Benzer şekilde, üye ülkelerin imzaladığı veya taraf olduğu insan haklarının korunması alanındaki uluslararası anlaşmalar da Birlik hukuku çerçevesinde uyulması gereken yol gösterici ilkeler sağlayabilir."

Söz konusu uluslararası anlaşmalar arasında en önemlisi ABAD tarafından da atıfta bulunulan AİHS'dir. ABAD, AB hukukunun şekilsel anlamda bir kaynağı olmadığından Sözleşme ile doğrudan bağlı olmamakla birlikte, söz konusu Sözleşmenin dayandığı esasların, AB hukuku tarafından dikkate alınması gerektiğine hükmetmiştir. ABAD tarafından - doğrudan bağlı olmama konusunda - varılan bu sonuç, Birlik AİHS'ye taraf olmadığı müddetçe geçerlidir.

Benzer şekilde Divan Kirk davasında da şu hükmü vermiştir;

“Ceza hükümlerinin geriye yürümezliği ilkesi tüm üye ülkelerin hukuk düzenlerinde ortak olarak yer alan ve Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunması Sözleşmesinin 7. maddesinde bir temel hak olarak düzenlenmiş bir ilkedir. [Bu nitelikleri itibarıyla], ABAD tarafından uyulması teminat altına alınan hukukun genel ilkeleri arasında yerini almaktadır.”

National Panasonic v. Commission davasında ise Divan, Komisyonun soruşturma yetkilerini AİHS'nin, özel hayata ve aile hayatına saygı düzenleyen 8. maddesi ışığında değerlendirmiş ve söz konusu yetkilerin ilgili hakkı ihlal etmediği kanaatine varmıştır.

ABAD, AİHS dışında insan haklarının korunmasına ilişkin BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Sosyal Şartı gibi uluslararası belgelerden de esinlenmektedir. ABAD, bugüne kadar adil yargılanma hakkı, suç ve cezaların kanuniliği ilkesi, özel hayata saygı ve ifade özgürlüğü gibi temel hakları AB hukukunun genel ilkesi olarak kabul etmiştir.

Temel Hakların Korunması Konusunda Avrupa Birliği Siyasi Kurumlarının Girişimleri ve Üye Ülkelerin Kurucu Antlaşma Tadilleri

Görüldüğü üzere, başlangıçtan 1980'lerin ortasına kadarki dönemde Antlaşmalar temel haklar yönünden sessizken ABAD bu konuda ön almış ve aşağıda görüleceği üzere AB'nin siyasi kurumları (Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon) da buna destek vermiş ve Birlik hukuk düzeni bakımından temel hakların önemini ve kendileri açısından bağlayıcılığını ortaya koyan girişimlerde bulunmuştur.

ABAD'ın yukarıda ele alınan içtihadının belirginleşmesinin ve istikrarlı biçimde uygulanmaya başlamasının ardından ve bu içtihada rağmen, AB hukukunda bir temel haklar katalogu bulunmadığı sürece hangi hakların AB hukuk düzeni tarafından da teminat altına alınan haklar oluşturduğunu önceden tespit etmenin güçlüğü, bu konuda 1970'lerin sonlarından itibaren atılan adımları zorunlu kılmıştır.

Bu çerçevede, Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon, 5 Nisan 1977'de temel hakların korunması hakkında bir ortak bildiri benimsemiştir. Buna göre bu üç kurum, özellikle üye ülkelerin anayasalarından ve AİHS'den kaynaklanan temel hakların korunmasına atfettikleri birincil önemi vurgulamış ve yetkilerini kullanırken ve Birliğin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken bu haklara saygı göstermeye devam edeceklerini ortaya koymuşlardır.

1979 yılında Komisyon, o zamanki adıyla Avrupa Topluluğunun, AİHS'e taraf olması konusunda bir öneri getirmiştir. Komisyon'un başarısızlıkla sonuçlanan bu girişiminden sonra Avrupa Parlamentosu, 1984 yılında hazırladığı Avrupa Birliğini Kuran Taslak Antlaşma (Spinelli Raporu) ile önemli bir adım atmıştır. Taslak Antlaşma'nın 4. maddesi, genel olarak üye ülke anayasaları ve AİHS'de düzenlendiği şekliyle temel hak ve özgürlüklerin, Birlik tarafından tanınacağını belirtmiş ve beş yıl içerisinde Birlik için bir temel hak katalogunun oluşturulmasını öngörmüştür.

Her ne kadar Taslak Antlaşma diğer AB kurumları ve üye ülkeler tarafından kabul edilmemiş olsa da, beş yılın sonunda Avrupa Parlamentosu, Taslak Antlaşmada da belirtildiği üzere 12 Nisan 1989 tarihinde Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Böylece, bağlayıcılığı olmasa da, AB düzeyinde ilk kez temel haklar tek bir belgede toplanarak bir katalog haline getirilmiştir.

Bu gelişmelerin üzerine Komisyon, 1979 yılında desteklenmeyen AİHS'ye katılım yönündeki önerisini hayata geçirebilmek amacıyla, 1990 yılında Konsey'e başvurmuş ve Birliğin AİHS'ye taraf olabilme ihtimalini tespit edebilmek için yetki istemiştir. Bunun üzerine Konsey, Divan'ın hukuki görüşüne başvurmuştur. Birliğin de aday ülkelerden beklenen insan haklarının korunması standardına ve dış denetime tabi olmasını sağlayacak biçimde AİHS'e taraf olması yönündeki bu girişimin sonucunda Divan, 2/94 sayılı görüşünde Birliğin AİHS'ye taraf olabilmesi için Antlaşma değişikliği gerektiğini belirtmiştir. Buna dayanak olarak da Antlaşma maddelerinde bu tarz bir katılım için Birliğe yetki veren bir düzenleme bulunmadığını göstermiştir.

Ayrıca, AİHS'ye katılımın Birlik hukuk sisteminin Sözleşme hükümlerine göre yeniden gözden geçirilmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması halinde mümkün olabileceğini de belirtmiştir.

Divanın, konunun önüne gelmesi ile 90'larda verdiği olumsuz görüşü sonucu o dönemde Birliğin AİHS'e taraf olması söz konusu olmamış, dolayısıyla Adalet Divanı herhangi bir temel hakkın AB hukuk düzeni tarafından da tanınıp korunması açısından belirleyici ve münhasır karar verme yetkisine sahip tek yargısal organ olma konumunu sürdürmüştür.

1980'lerin ortasından 2000'li yılların başına kadarki dönemde temel hak referansları kurucu antlaşmalara üye ülkelerce getirilen değişiklikler yoluyla işlenmeye de başlanmıştır. Bu çerçevede ilk defa kurucu antlaşmalara değişiklik getiren 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nin Dibacesinde "[...] temel haklar temelinde demokrasiyi iletirmek için birlikte çalışmaya kararlı olarak [...]" ifadesine yer verilmiştir.

1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ise, ilk kez, kurucu antlaşma maddesi olarak: "Birlik, [AİHS] tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklara [AB] hukukunun genel ilkeleri olarak saygı gösterir" cümlesini F(2) maddesi olarak getirmektedir. Böylelikle ABAD içtihat hukuku kurucu antlaşmaların maddelerine dercedilmiş, aktarılmış olmaktadır.

1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ise, hem Maastricht Antlaşmasının getirdiği hükmü o zamanki AB Antlaşması madde 6(2) olarak muhafaza etmiş, hem de Birliğin üzerine inşa edildiği ilkeler arasında insan haklarına saygıya AB Antlaşması m. 6(1)'de yer vermiştir. AB'ye katılım bakımından aday ülkelerin söz konusu ortak ilkelere ya da değerlere bağlılığı hususu da ilk defa Amsterdam Antlaşması ile AB Antlaşması 49. maddede öngörülmüştür.

AB, 1990'lı yıllarda bir yandan genişledikçe diğer yandan sınır kontrolleri, vize, göç, iltica, hukuki ve cezai konularda adli işbirliği gibi temel haklar ile kesişen konularda düzenleme yapma yetkisine kavuşup derinleştikçe, temel hakların korunması özel bir önem taşımaya başlamıştır. Dolayısıyla, bundan sonraki adım AB için özel bir temel haklar kataloğu hazırlanması olmuştur. Nitekim Haziran 1999 Köln AB Zirvesine göre: "[...] AB'nin gelişiminin mevcut aşamasında [...] bir temel haklar şartı oluşturmak bir ihtiyaç olarak gözükmektedir".

Bu ihtiyacın yanı sıra Birliğin siyasi yapı olarak güçlenmesi gereksinimine de cevap vermeye yönelik olarak 1999 Tampere Zirvesinde adım atılarak, AB düzeyinde bir temel haklar şartının özel bir Konvansiyon aracılığıyla hazırlanması öngörülmüştür.

Bu yapı; o zamanki üye sayısı olan 15 üye devletin hükümet temsilcilerinden birer kişiden, Komisyonun bir temsilcisinden, Avrupa Parlamentosunun 16 temsilcisinden ve ulusal parlamentolardan ikişer temsilciden oluşmuştur. Ayrıca, ABAD ve Avrupa Konseyinden (Council of Europe) de ikişer temsilci çalışmaları gözlemci statüsüyle izlemek üzere davet edilmiştir. Bundan başka, Avrupa Ombudsmanı, Ekonomik ve Sosyal Komite ile Bölgeler Komitesi de görüş sunmak üzere çağırılmıştır.

Böylece ilk defa Avrupa Parlamentosu temsilcileri ile ulusal parlamento temsilcilerinin AB düzeyinde bu şekilde bir anayasal nitelikli metnin hazırlanmasında birlikte görev alması söz konusu olmuştur. Katılımcı ve şeffaf bir yöntemle hazırlanması da AB Temel Haklar Şartının Birliğin demokratik meşruiyet sorununa ya da vatandaşları ile arasındaki uzaklığın kapatılması gereğine hizmet etmekteki rolünü göstermektedir. Konvansiyon yöntemi, başarısının da etkisiyle, daha sonra Anayasal Antlaşmanın hazırlanmasında da benimsenen bir yöntem olmuştur. Lizbon Antlaşması sonrasında da Antlaşmaların değiştirilmesi usulünde (AB Antlaşması madde 48) öngörülmüştür.

İlk toplantısı 17 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Temel Haklar Şartının hazırlandığı Konvansiyon, 9 ay içinde bir uzlaşmaya vararak çalışmalarını sonuçlandırmış ve hazırladığı metnin Avrupa Parlamentosu, AB Konseyi ve Avrupa Komisyonu tarafından ilanına yönelik karar Biarritz'teki AB Zirvesinde alınmıştır.

Bu çerçevede sonraki adım 2000 yılı sonunda Nice'de toplanan AB Zirvesinde atılmış ve hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte kapsamlı bir temel haklar kataloğu içeren bir beyanname olan AB Temel Haklar Şartı, AB kurumları tarafından imzalanıp ilan edilerek AB Resmi Gazetesinde yayımlanmıştır.

Nice Antlaşmasına ekli 23 no.lu Bildiri ile ana hatları düzenlenen “Nice Sonrası Süreç”te ele alınması öngörülen 4 temel konu arasında yer alan AB Temel Haklar Şartının hukuki statüsü, başarısızlıkla sonuçlanan Anayasal Antlaşma denemesi sırasında bu metnin II. Bölümü olarak Antlaşmaya dahil edilerek ele alınmıştır. Ancak, Anayasal Antlaşma girişiminden, tüm üye devletlerde onaylanamaması sonucu vazgeçilmesi ve Lizbon Antlaşması adı altında klasik bir tadil antlaşması hazırlanması söz konusu olduğunda, AB Temel Haklar Şartının Antlaşma metninden çıkarılması ve sadece Antlaşma maddesinde (AB Antlaşması madde 6) bir atıfla hukuki statüsünün belirlenmesi yöntemi tercih edilmiştir.

AB Antlaşması 6. maddesinde, temel hakların korunmasına ilişkin ABAD içtihadı ile adım adım oluşturulan, AİHS ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan hukukun genel ilkeleri bağlamında temel hakların korunması yaklaşımı da muhafaza edilerek, 2000’li yılların başından günümüze kadarki dönemde AB’de temel hakların korunması Lizbon Antlaşması ile bugünkü haline kavuşmuştur.

Bu arada AB, AİHS’ye katılım ile ilgili olarak Avrupa Konseyi ile bir uluslararası anlaşma müzakere etse de ABAD, 2/13 sayılı Görüş ile bu anlaşmanın pek çok yönden AB hukuku ile uyumsuz olduğunu belirttiğinden bu anlaşma da yürürlüğe girememiştir. Ancak, AB’nin AİHS’e katılımına ilişkin süreç sonlanmamış, Avrupa Konseyi ile AB arasındaki görüşmelere devam edilmiştir. Son olarak, AB’nin AİHS’e taraf olmasına ilişkin katılım paketi taslak metinleri üzerinde geçici anlaşma sağlanmıştır. Bu girişimler neticesinde, AB’nin sonunda AİHS’ye taraf olarak Avrupa çapında üye devletleri ile benzer bir dış denetime ve standarda tabi olması beklenmektedir.

AB'de Temel Hak Korumasının Gelişimi

1952-1958

Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları ekonomik bütünleşme temelinde yürürlüğe girdi.

Kurucu Antlaşmalarda temel haklara ya da bu yeni hukuk düzeninde temel hakların korunma prosedürlerine ilişkin atıf yer almamaktaydı.

1969

29/69, Stauder Kararı: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın AB hukuk düzeninde temel hakların korumasına ilişkin ilk kararı hükme bağlandı.

Kurucu Antlaşmalarda düzenlenmeyen bu hususun Birlik kurumlarının tasarruflarının yargısal denetiminde bir "Birlik hukuku genel ilkesi" olarak Divan tarafından göz önüne alınacağı şeklinde oldu.

1970

11/70, Internationale Handelsgesellschaft Kararı: ABAD; Birlik tasarruflarının temel haklara uygunluğunu denetlerken başvuru kaynakları ve esas alacağı standartlar arasında "üye devletlerin ortak anayasal ilkelerinin" bulunduğunu ilk defa ifade etti.

1974

4/73, Nold Kararı: Avrupa Birliği Adalet Divanı AB hukuk düzeninde Birlik kurumlarının eylem ve işlemlerinin temel haklara uygunluğunun yargısal denetiminde dikkate alacağı standart bakımından genel olarak "tüm üye devletlerin taraf olduğu insan haklarının korunmasına dair uluslararası sözleşmelere" atıfta bulundu.

1975

36/75, Rutili Kararı: Avrupa Birliği Adalet Divanı AB hukuk düzeninde Birlik kurumlarının eylem ve işlemlerinin temel haklara uygunluğunun yargısal denetiminde dikkate alacağı standart bakımından tüm üye devletlerin imzacısı olduğu uluslararası insan hakları sözleşmesi olarak açıkça Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokollerinin maddelerine atıfta bulundu.

1984

Avrupa Parlamentosu tarafından insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını da içeren Avrupa Birliği Anayasa Taslağı (Spinelli Raporu) benimsendi.

1979

Komiyon 4 Nisan 1979 tarihli bir Memorandum ile Avrupa Topluluğu'nun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olması önerisini gündeme getirdi.

1978

Kopenhag Zirvesi'nde temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve insan haklarına saygı prensiplerinin korunması kararlılığını ifade eden Demokrasi Bildirgesi kabul edildi.

1977

Avrupa Birliği kurumları (Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu) insan hakları üzerine bir ortak deklarasyon yayınladı ve Adalet Divanı'nın insan hakları konusunda oluşturduğu genel ilkeleri benimsediklerini ve eylemlerinde insan haklarına saygılı olacaklarını ilan ettiler.

1986

AB kurumları (Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu) temel haklara dair ortak bir deklarasyon ilan etti. "İnsan haklarına saygı" ilkesinin Kurucu Antlaşmalara dahil edilmesi Avrupa Tek Senedi'nin dibace bölümünde yer almasıyla sağlandı. Bu bölümde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı ve eşitlik ve sosyal adalete atıflarda bulunuldu.

1989

Avrupa Parlamentosu Temel Hak ve Özgürlükler Deklarasyonu'nu (De Gucht Raporu) yayınladı.

1993

Maastricht Antlaşması ile ilk defa insan hakları konusunda bir hüküm Avrupa Birliği Antlaşması metni içine alındı.

"Birlik, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile korunan ve üye devletlerdeki ortak anayasa geleneklerinin sonucu olan temel haklara saygı gösterir."

Maastricht Antlaşması ile "Avrupa Vatandaşlığı" kavramı oluşturuldu. Maastricht Antlaşması ile Avrupa Ombudsmanı kuruldu.

Birlik kurumlarının eylem ve işlemlerine karşı iyi idare ilkesinin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının etkili biçimde korunmasına yönelik yeni bir mekanizma tesis edildi.

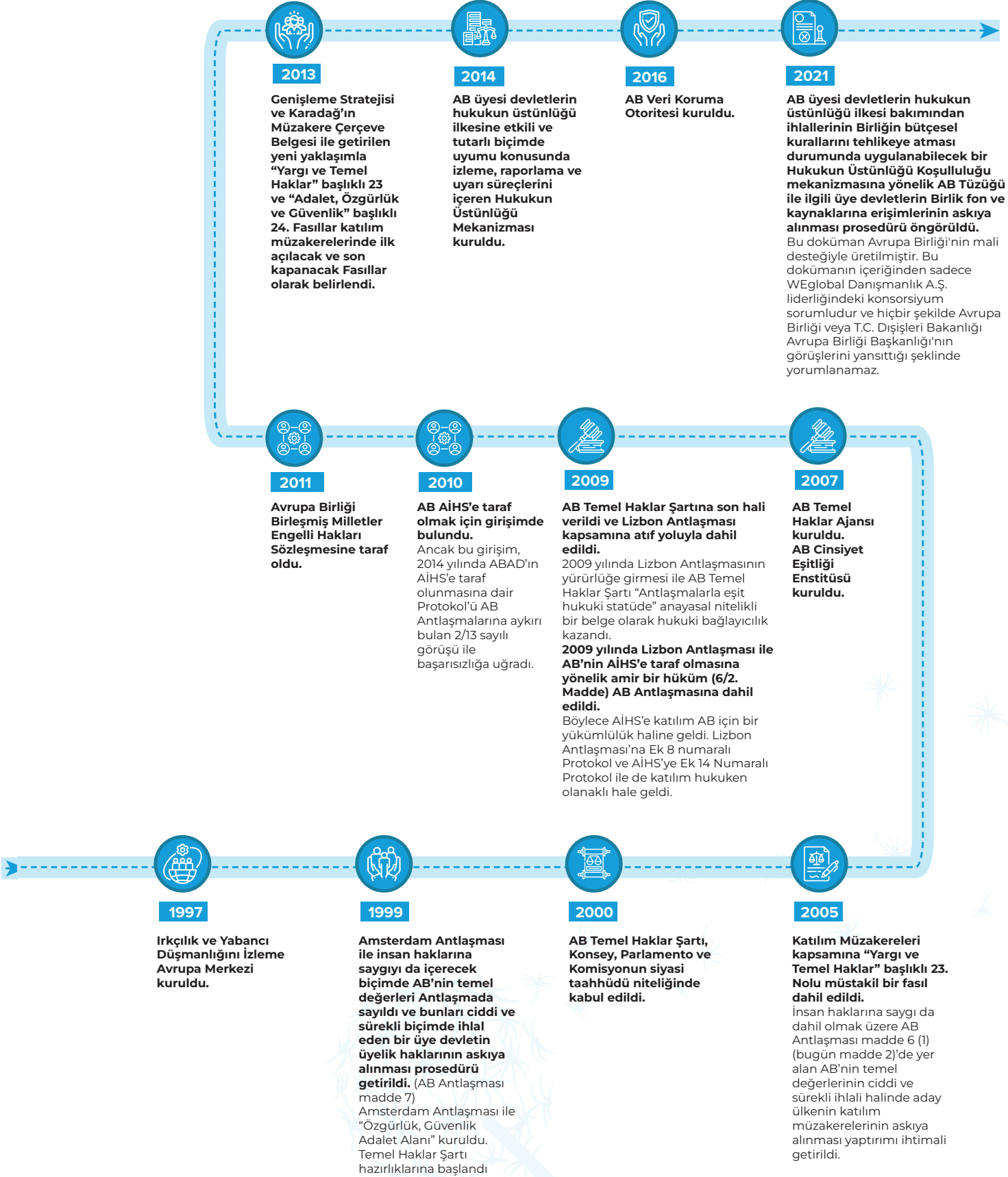
Kopenhag Kriterleri ve bu kapsamda insan haklarına saygı ilkesini de içeren Siyasi Kriterler belirlendi.

1994

Avrupa Parlamentosu temel hakların korumasını da içeren bir Taslak Anayasa (Herman Raporu) yayınladı.

Bu doküman Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle üretilmiştir. Bu dokümanın içeriğinden sadece WEGlobal Danışmanlık A.Ş. liderliğindeki konsorsiyum sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği veya T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı'nın görüşlerini yansıttığı şeklinde yorumlanamaz.

Temel Haklar Alanında AB Müktesebatı: AB Hukuk Düzeninde Temel Haklar Düzenlemeleri

Birincil Kaynaklar: Kurucu Antlaşmalarda Temel Haklar

Bu çalışma çerçevesinde ele aldığımız temel konuyu oluşturan ve Birliğin AB Antlaşmasının 2. maddesi çerçevesinde üzerine inşa edildiği değerlerden biri olan temel hakların ya da insan haklarının korunması, bu niteliği itibarıyla anayasal karakterli AB kurucu antlaşmalarının temel hükümlerinde yer almaktadır.

AB'nin üzerine inşa edildiği değerler AB Antlaşmasının 2. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.”

AB Antlaşmasının Başlangıç bölümünde ise “Özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü ile insanın dokunulmaz ve vazgeçilmez haklarından oluşan evrensel değerlerin kaynaklandığı Avrupa'nın kültürel, ruhani ve insani mirası”nın Birliğin temellerini oluşturduğuna delalet eden bir ifadeye yer verilmektedir. Yine, Antlaşmanın Başlangıç bölümünde, üye devletler, “Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıklarını” teyit etmektedirler.

Birlik, üyesi ülkelerin ortak değerleri arasında yer aldığını belirttiği insan haklarına saygının kendisi için de temel bir değer olduğunu, eylem ve işlemlerinde insan haklarının korunması ilkesine riayetin esas alınacağını AB Antlaşmasının 6. maddesinde ortaya koymaktadır.

Lizbon Antlaşması ile değişik AB Antlaşması madde 6 uyarınca;

“1. Birlik, 12 Aralık 2007 tarihinde Strazburg'da uyarıldığı haliyle, Antlaşmalar'la aynı hukuki değere sahip olan 7 Aralık 2000 tarihli AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan hakları, özgürlükleri ve ilkeleri tanıır.

Şart'ta yer alan hükümler, Birliğin Antlaşmalarda belirlenen yetkilerini hiçbir şekilde genişletmez.

Şart'ta yer alan haklar, özgürlükler ve ilkeler; Şart'ın yorumlanması ve uygulanmasının düzenlendiği VII. Başlık'taki genel hükümlere uygun olarak ve Şart'ta bu hükümlerin kaynaklarını ortaya koyan açıklamalar gerektiği şekilde göz önünde bulundurularak yorumlanır.

2. Birlik, Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine katılır. Bu katılım, Birliğin Antlaşmalar'da belirlenen yetkilerinde değişikliğe yol açmaz.

3. Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçasıdır.”

Bu kapsamda, AB hukuk düzeni bakımından temel hakların korunması sisteminin temel dayanaklarının AB Temel Haklar Şartı ile hukukun genel ilkeleri olduğu, hukukun genel ilkelerinin ise AİHS'den ve üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden oluştuğu görülmektedir. Birliğin AİHS'ye katılımının ardından, bu Sözleşme de Birlik hukuk düzeninde temel hakların korunmasına ilişkin hukukun genel ilkesi olma konumundan çıkıp, müstakil bir dayanağı olma konumuna kavuşacaktır.

Ayrıca, AB Antlaşmasının 3. maddesinde sayılan “Birliğin Amaçları” bakımından 1. paragrafta “Birliğin amacı; barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmektir” hükmü yer almaktadır. Yine aynı maddede yer verilen bir “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” tesis etme amacı da temel hakların korunması ile ilişkili görülmesi gereken bir girişim ya da amaç oluşturduğu gibi, sınır aşan ya da örgütlü suçla mücadele, terörle mücadele, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele ve göç, sığınma gibi pek çok politika üzerinden temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi ile korunmaları bakımından pek çok meseleyi bünyesinde barındırmaktadır.

AB'nin kurumsal yapısına ilişkin temel kurucu antlaşma hükmü olan AB Antlaşması madde 13(1) çerçevesinde "Birlik, kendisinin, vatandaşlarının ve üye devletlerin *değerlerini desteklemeyi*, hedeflerini izlemeyi, çıkarlarına hizmet etmeyi ve politika ve eylemlerinin tutarlılığını, etkililiğini ve sürekliliğini temin etmeyi amaçlayan bir kurumsal çerçeveye sahiptir." Bu çerçevede tüm Birlik kurumları ile organ, ofis ve ajansları her türlü eylem ve işlemlerinde temel haklara saygı ilkesi üzerinden hareket etmek yükümlülüğü altındadır.

Son olarak ise, "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümler" başlığını taşıyan AB Antlaşması Kısımının 1. Bölümü "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler" başlığı altında 21. maddede Birliğin dış politikası ile değerleri arasındaki bağlantıyı şu şekilde kurmaktadır:

"1. Birliğin uluslararası alandaki eylemi; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği şu ilkelere dayanır: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı. [...]"

2. Birlik, aşağıdaki amaçlara ulaşmak üzere, ortak politika ve eylemler tanımlar ve izler ve uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında yüksek seviyede bir işbirliği için çalışır:

- a) Birliğin değerlerini, temel çıkarlarını, güvenliğini, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak,
- b) demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve uluslararası hukuk ilkelerini güçlendirmek ve desteklemek [...]

Değerler, Birliğin politikalarının, düzenlemelerinin ve kararlarının çeşitli açılardan meşruiyet temelini de oluşturmaktadır; değerlere aidiyet yoluyla Avrupa bütünleşmesine aidiyet ifade edilmekte, AB de kendini bu değerler üzerinden tanımlamaktadır.

Bu itibarla, Birliğin üzerine inşa edildiği bu değerleri benimseyen ve bunları desteklemeyi taahhüt eden devletler AB Antlaşmasının 49. maddesi gereğince AB'ye üye olabilecektir.

Buna göre:

"2. maddede belirtilen değerlere saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir. Bu başvuru Avrupa Parlamentosu'na ve ulusal parlamentolara bildirilir. Başvuruda bulunan devlet, başvurusunu, Komisyon'a danıştıktan ve üye tam sayısının çoğunluğuyla karar verecek olan Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra oybirliğiyle hareket edecek olan Konsey'e yapar. Avrupa Birliği Zirvesi tarafından kararlaştırılan yeterlilik kriterleri dikkate alınır.

Katılımın şartları ve bu katılımın Birliğin üzerine kurulduğu Antlaşmalar'da yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar, üye devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma, kendi anayasal kurallarına uygun olarak onaylanmak üzere bütün âkit devletlere sunulur."

Üye olacak ülkelerin Birliğin değerlerini benimsemesinin ötesine geçecek şekilde bu değerlerin desteklenmesi, teşviki ya da geliştirilmesi anlamında bir görev üstlenmesi ve buna uygun nitelikler göstermesinin arandığı görülmektedir.

AB'nin temel değerlerine ilişkin öne çıkan bir husus da söz konusu temel değerlerin bir üye devlet tarafından ihlali halinde işletilecek yaptırım mekanizmasıdır. Söz konusu yaptırım mekanizması, AB'nin temel kurucu metinlerine ilk defa Amsterdam Antlaşması değişiklikleri ile 1999 yılında girmiş olup, mevcut AB Antlaşmasının 7. maddesinde tanımlanmaktadır.

Görüldüğü üzere, AB'nin anayasal nitelikli kurucu antlaşma metinlerinde Birliğin değerleri, insan haklarına ya da temel haklara saygıyı da içerecek biçimde, bir yandan Birliğin kendisinin, mevcut ve gelecekteki Birlik üyelerinin niteliklerini belirlemek, öte yandan da üye devletlerin bu değerleri ihlalinin önüne geçecek bir yaptırım hükmüne temel oluşturmak amaçlı olarak yer almaktadır. Bundan başka, Birliğin tüm faaliyet ve politikalarında Birliğin değerlerinin hedef, politika ve eylemlerin dayanağını ve amacını oluşturan niteliği vurgulanmış olmaktadır.

Amsterdam Antlaşması ile AT Antlaşması 13. madde olarak getirilen ve Lizbon Antlaşması sonrası Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA) 19. maddesi Antlaşmaların diğer hükümlerine halel gelmeksizin ve Birliğe Antlaşmalarda verilen yetkilerin sınırları dahilinde Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, Konsey'in özel yasama usulü uyarınca hareket ederek, oybirliğiyle ayrımcılıkla mücadele amacıyla gerekli tedbirleri alabileceğini hüküm altına almıştır.

Bu haliyle ABİHA 19. madde Birliğin faaliyetlerinde ayrımcılıkla mücadele çerçevesi içinde temel hak korumasına yönelik açılımları da olan düzenlemelerin kabulüne zemin hazırlamaktadır.

AB Temel Haklar Şartı

2000 yılı sonunda Nice'de toplanan AB Zirvesi çerçevesinde hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte kapsamlı bir temel haklar kataloğu içeren bir beyanname olan AB Temel Haklar Şartı, AB kurumları tarafından imzalanıp ilan edilerek üye devletlere sunulmuştur. Şart, AB insan haklarının korunması rejiminin bugün itibarıyla temel kaynağıdır.

AB Antlaşmasının 6. maddesinin 1. paragrafı uyarınca da "Antlaşmalarla aynı hukuki değere sahip olan" ve aşağıda ayrıntılı biçimde ele alınacak olan AB Temel Haklar Şartının Başlangıç bölümünde de vurgulandığı üzere, bu Şartın öngörülme amacı, Avrupa düzeyinde siyasi birliği güçlendirme yönünde bir adım oluşturmaktır. Buna göre, "Avrupa halkları, aralarında süreklilik esasına dayanan en sıkı birliği oluşturarak, ortak değerlere dayanan barışçıl bir geleceği paylaşmaya kararlıdır."

Yukarıda gördüğümüz üzere AB'de temel hak koruması alanında gerçekleşen yargısal ve siyasi gelişmeler sonucu ortaya çıkan Temel Haklar Şartı bir Başlangıç bölümü ile 7 Başlık/Bölüm altında 54 maddeden oluşmaktadır. Bu başlıklar, "insan onuru", "özgürlükler", "eşitlik", "dayanışma", "vatandaşların hakları", "adalet" ile "Şartın yorumu ve uygulanmasına dair genel hükümler" adlarını taşımaktadır. Bu hali ile Temel Haklar Şartı, kapsamlı ve çağdaş bir medeni, siyasi, sosyal ve ekonomik temel haklar katalogu niteliği göstermektedir. Şart, aşağıda görüleceği üzere, ABAD'ın AB hukuk düzeninde temel hak korumasını geliştirirken esinlendiği ve yararlandığı klasik kaynaklara atıf yapmaktadır.

AB Temel Haklar Şartı, esinlenme kaynağı olarak Başlangıç bölümünde belirttiği ve arasındaki ilişkiyi hükümlerinde düzenlediği AİHS ile önemli ölçüde benzerlik taşımakla birlikte bazı farklılıklar da göstermektedir. Öncelikle Birlik Vatandaşlığı ile ilgili hüküm ve düzenlemeler, ABİHA'nın yanı sıra, Şartta da yer almakta ve bu özelliği ile Şart, Sözleşme'den ayrılmaktadır. İkinci olarak Şart, kişisel verilerin korunması, biyoetik, çocuk hakları, sığınma hakkı, engelli bireylerin hakları ve çevre haklarının güvence altına alınması bakımından da sonraki tarihli olması sebebiyle temel haklar alanındaki gelişmeleri yansıtan bir belge olarak Sözleşmeden ayrılmaktadır. Ayrıca Şart, ekonomik ve sosyal haklara da bünyesinde yer vermek suretiyle Sözleşmeden farklılık göstermektedir.

AB Temel Haklar Şartı, AB Antlaşmasının 6. maddesine Lizbon Antlaşması ile getirilen değişiklikler sonucu AB'nin birincil kaynakları arasında yer alan, Antlaşmalarla eşit hukuki nitelik ve etkiye sahip, hukuken bağlayıcı bir metin haline gelmiştir. ABAD da, artık Temel Haklar Şartını temel haklar ile ilgili kararları bakımından ana kaynak olarak kullanmaktadır.

Böylece, hem Şartın Birliğin yetkilerinde herhangi bir artışa yol açmayacağı ortaya konmakta, hem de ABAD'ın yerleşik içtihadı çerçevesinde AB'de temel hakların korunmasının esinlenme kaynağını oluşturan üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinin ve AİHS'in bu niteliğinin AB Temel Haklar Şartından sonra devam ettiği vurgulanmaktadır.

Özellikle vurgulanan, Şart'ın Birlik kurumlarına yönelik olduğu ve sadece Birlik hukukunun uygulanma alanlarında geçerli olacağı; Birliğe herhangi bir yeni yetki tanınması anlamına gelmeyeceğidir.

AB kurumlarının eylem ve işlemlerinde esas alacakları Şart ve bu Şartta düzenlenen haklar, özgürlükler, ilkeler ve kurallar tüm Birlik kurum, organ, ofis ve ajansları bakımından uyulacak temel haklar standardının açıklığa kavuşturulması bakımından önem arz etmektedir.

Temel Haklar Şartı, korunan temel haklar yönünden ele alınırsa; Birliğin bu kendine özgü temel haklar kataloğunun pek çok kaynaktaki temel hak ve özgürlükleri bir araya getirdiği görülür. Bu haklar; “anayasal geleneklerden, üye devletler yönünden ortak uluslararası yükümlülüklerden, AİHS’den, hem Birlik hem de Avrupa Konseyince benimsenen Sosyal Şartlar’dan, ABAD ve AİHM içtihat hukukundan” kaynaklanmaktadır.

Şart, şu başlıklar altında, aşağıdaki hakları koruma altına almıştır:

ONUR: İnsanlık onuru, Yaşam hakkı, Kişinin bedensel ve ruhsal dokunulmazlık hakkı, İşkence veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya ceza yasağı, Kölelik ve zorla çalıştırılma yasağı.

ÖZGÜRLÜK: Özgürlük ve güvenlik hakkı, Özel ve aile yaşamına saygı hakkı, Kişisel verilerin korunması, Evlenme ve aile kurma hakkı, Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, İfade ve bilgi edinme özgürlüğü, Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, Sanat ve bilim özgürlüğü, Eğitim hakkı, Meslek seçme ve çalışma hakkı, Ticari faaliyette bulunma özgürlüğü, Mülk edinme hakkı, İltica hakkı, İhraç, sınır dışı veya iade etme yasağı.

EŞİTLİK: Yasa önünde eşitlik, Ayrımcılık yasağı, Kültürel, dini ve dilsel çeşitlilik, Erkekler ve kadınlar arasında eşitlik, Çocuk hakları, Yaşlı hakları, Engellilerin toplumla bütünleştirilmesi.

DAYANIŞMA: İşçilerin işletme içinde bilgi alma ve danışma hakkı, Toplu sözleşme görüşmeleri yapma ve eylem hakkı, İşe yerleştirme hizmetlerinden yararlanma hakkı, Haksız işten çıkarmaya karşı koruma, Adil ve hakkaniyete uygun çalışma koşulları, Çocuk işçi çalıştırmanın yasaklanması ve çalışan gençlerin korunması, Aile ve meslek yaşamı, Sosyal güvenlik ve sosyal yardım, Sağlık hizmetleri, Genel ekonomik konulardaki hizmetlerden yararlanma, Çevresel koruma, Tüketicinin Koruması.

VATANDAŞLIK HAKLARI: Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanma ve aday olma hakkı, Yerel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı, İyi idare hakkı, Belgelere erişme hakkı, Kamu Denetçisi, Dilekçe ile başvurma hakkı, Dolaşım ve ikamet özgürlüğü, Diplomatik ve konsolosluk koruması.

ADALET: Etkili hukuki bir yola başvurma ve adil yargılanma hakkı, Masumiyet karinesi ve savunma hakkı, Cezayı gerektiren suçların ve cezaların orantılı olması ve yasadaki tanımlanması ilkeleri, Cezayı gerektiren aynı suçtan iki kere yargılanmama veya cezalandırılmama hakkı.

Şart, temel hakların sınırlanması yönünden ele alınırsa burada düzenlenen ve garanti edilen haklar ve özgürlükler, her zaman mutlak olmayıp duruma göre kimi sınırlamalara tabi tutulabilir. Sınırlama ancak belirli koşullar altında mümkündür: yasa ile öngörülmesi, ilgili hakkın ve özgürlüğün özüne saygı göstermesi, AB’nin kabul ettiği genel çıkar hedefleri veya başkalarının haklarını ve özgürlüklerini koruma gereksinimi ile yapılmalı, orantılılık ilkesine uygun olmalıdır (gerekli olmalı ve hedefi veya gereksinimi gerçekten karşılamalı).

Bundan başka bu sınırlamalar ile ilgili olarak “kaynak ile uyumlu yorum” prensibi de dikkate alınmalıdır. Örneğin Temel Haklar Şartındaki bir hak AİHS’deki bir hakka karşılık geliyorsa Şartta düzenlenen hakkın “anlamı ve kapsamı” AİHS’deki ile kural olarak aynı olacağına göre bunun sınırlama yönünden de etkisi olacaktır. Örneğin Temel Haklar Şartı m. 4’teki “işkence veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya ceza yasağı”, karşılığı olan AİHS m. 3’teki “işkence yasağı” ile uyumlu yorumlanarak herhangi bir sınırlamaya imkan vermez, mutlak bir hak oluşturur.

Yine temel hakların sınırlamaları yönünden ele alınınca Temel Haklar Şartındaki haklar ve özgürlükler, “hakkı kötüye kullanma yasağı” şeklinde bir genel kayda tabi tutulmuştur. Buna göre:

“Bu Şarttaki hiçbir şey, Şart ile tanınan hak ve özgürlüklerden herhangi birini ortadan kaldırmak veya Şartta öngörüldüğünden daha geniş bir şekilde sınırlamak amaçlı etkinliklerde bulunmak ya da eylemleri gerçekleştirmek hakkı veriyor şeklinde yorumlanamaz.”

Temel hakların korunma düzeyi ve yorumu yönünden Temel Haklar Şartının nasıl yorumlanacağı ve Şart ile kaynakları arasındaki ilişki bizzat düzenlenmiştir. Öncelikle kurucu antlaşma gereği bu “haklar, özgürlükler ve ilkeler, Şarttaki [...] genel hükümlere uygun olarak ve Şartta bu hükümlerin kaynaklarını ortaya koyan Açıklamalar gerektiği şekilde göz önünde bulundurularak yorumlanır”.

Bundan başka Temel Haklar Şartı kurucu antlaşmadaki bir hakkı tanıdıysa bu hak oradaki koşullar ve sınırlamalara uygun biçimde kullanılır. Şart üye devletlerin ortak anayasal geleneklerindeki bir hakkı tanıdıysa bu hak bu gelenekler ile uyum içinde yorumlanır. Şart AİHS’de karşılığı olan bir hakkı tanıdıysa da, yukarıda belirtildiği üzere bu hakların anlamı ve kapsamı AİHS’deki ile aynı olur, ancak Birlik hukuku daha geniş bir koruma da sunabilir. Son olarak, Şart koruma düzeyi yönünden şu hükmü getirmektedir:

“Bu Şarttaki hiçbir şey, her biri kendi uygulama alanında kalmak üzere, Birlik hukuku ve uluslararası hukuk ve [AİHS] de dahil olmak üzere Birliğin veya tüm üye devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ve üye devletlerin anayasalarınınca tanındıkları şekliyle insan hakları veya temel özgürlükleri kısıtlar veya olumsuz şekilde etkiler biçimde yorumlanamaz.”

Dolayısıyla Temel Haklar Şartı, koruma düzeyinde alt sınır olarak belirtilen temel hakları veya temel özgürlükleri kısıtlıyor veya olumsuz şekilde etkiliyor biçimde yorumlanamayacaktır.

Temel Haklar Şartı yalnızca uygulama alanı içinde kalan bir olaya veya bir duruma uygulanabilir. “Uygulama alanı” ile ilgili olarak Şart şu hükmü getirmektedir:

“Bu Şarttaki hükümler, katmanlı yetki ilkesi dikkate alınarak Birlik kurum, organ, ofis ve ajanslarına ve sadece Birlik hukukunu uyguladıklarında üye devletlere yöneltilmiştir. Bunlar, dolayısıyla yetkileri ölçüsünde ve Antlaşmalar ile Birliğe tanınan yetkilerin sınırlarına saygı göstererek bu haklara saygı gösterir, bu ilkelere uyar ve bu hak ve ilkelerin uygulanmasını teşvik eder.”

Şart’ın uygulama alanı yönünden Birlik kurum, organ, ofis ve ajanslarının durumu ve yükümlülükleri genellikle herhangi bir zorluk ihtiva etmemektedir; zira AB birimleri, her türlü eylem ve eylemsizlikleri nedeniyle Temel Haklar Şartı uyarınca sorumlu tutulabilecektir.

Temel Haklar Şartının uygulama alanı üye devletler bakımından tartışmalı olsa da bir husus nettir: AB hukukunun genel ilkeleri ile Temel Haklar Şartının üye devletlere dönük uygulama alanı aynıdır. Bu yönden Şarta göre üye devletler “Birlik hukukunu uyguladıklarında” sorumlu tutulabilecektir. Temel Haklar Şartı ile ilgili Açıklamalar esas alındığında üye devletler, AB temel hakları ile ilgili ABAD içtihat hukukuna uygun olarak yalnızca “Birlik hukukunun kapsamı içinde hareket ettikçe” sorumlu tutulabilecektir. ABAD’a göre Şart’ın “uygulama alanı” ile ilgili hükmü, AB temel haklarına uygun olması gerekli üye devlet eylemlerinin derecesi ile ilgili içtihat hukukunu teyit etmektedir. Bir başka ifadeyle ABAD, AB hukukunun genel ilkeleri olarak temel hakların üye devletlere uygulanması ile ilgili içtihat hukukunun Temel Haklar Şartı açısından da geçerli olduğunu belirtmiştir.

Temel Haklar Şartının (ve buna paralel olarak AB hukukunun genel ilkelerinin) uygulama alanı, üye devletler söz konusu olduğunda tartışmalıdır. Üye devletlerin AB hukukunun kapsamı içinde hareket edip etmediği her zaman açık değildir.

ABAD’a göre, “ulusal makamlar veya mahkemeler, temel hakların korunmasına yönelik ulusal standardı uygulamakta serbesttir, yeter ki Divanın yorumladığı şekliyle [Şart] ile öngörülen koruma düzeyi ve [AB] hukukunun önceliği, birliği ve etkililiği bu suretle tehlikeye atılmıyş olmasın.”

ABAD, Åkerberg Fransson kararı ile birlikte Temel Haklar Şartının üye devletlere yönelik etkisi bakımından artık iki aşamalı bir yaklaşımı benimsemiş gözükmektedir. Buna göre öncelikle bir üye devlet, “Birlik hukukunu uyguluyor” veya “Birlik hukukunun kapsamı içinde hareket ediyor” mu diye bakılacak, eğer böyleyse Temel Haklar Şartı devreye girecektir. Bunu takiben bu kez durum “bütünüyle AB hukukuyla” belirleniyor mu diye bakılacak, eğer böyleyse Şart tek başına uygulama alanı bulacaktır. Eğer böyle değilse Temel Haklar Şartı bu sefer ulusal temel haklar düzenleme ve standartları ile birlikte ele alınacak ve ulusal temel haklar, Temel Haklar Şartının koruma düzeyi veya AB hukukunun önceliği, birliği ve etkililiği tehlikeye atılmadıkça uygulama alanı bulabilecektir.

Sonuç olarak, AB temel haklar koruması rejiminin üye devletlere dönük uygulanışı hâlâ pek çok sorunun net yanıtına ihtiyaç göstermektedir: Bir üye devlet, ne zaman “Birlik hukukunu uyguluyor” veya “Birlik hukukunun kapsamı içinde hareket ediyor” sayılacaktır? Bir durum, ne zaman “bütünüyle AB hukukuyla” belirleniyor kabul edilecektir? Bir ulusal temel hak standardı, ne zaman Temel Haklar Şartı ile öngörülen koruma düzeyini, AB hukukunun önceliğini, birliğini ve etkililiğini tehlikeye atmış addedilecektir? Dolayısıyla bu konu, ana hatlarıyla açıklığa kavuşmuş sayılabilirse de detayları bakımından yeni tartışmalar ve ABAD (ve hatta ulusal üst mahkeme) kararları beklenebilecektir.

Temel Haklar Şartı uygulama alanı dışındaki bir olaya uygulanamaz. Başka bir ifadeyle AB hukukunun kapsamı dışındaki bir üye devlet eylemi veya eylemsizliği ya da bir ulusal önlem Temel Haklar Şartı ile uyumluluk açısından denetlenemez; zira ABAD bu konuda yetkili değildir. Tabii ki böyle bir ulusal önlem, temel hakların korunması yönünden bir boşlukta kalmayacak, o devletteki anayasal ve AİHS gibi sözleşmesel temel hak korumasına tabi olacaktır.

Temel Haklar Alanında Avrupa Birliği Hukuk Düzeninin İkincil Kaynakları: Bağlayıcı Kaynaklar

AB hukuk düzeninin ikincil kaynakları Birliğin taraf olduğu uluslararası sözleşmeleri, Birlik kurumlarının çıkardığı bağlayıcı olan ve olmayan tasarrufları içermektedir.

Söz konusu ikincil kaynakların bağlayıcı nitelikte olanları AB'nin kurucu antlaşmalardan kaynaklanan yetkisi ile AB kurumları tarafından imzalanan uluslararası hukuk belgelerini ve AB kurumları tarafından kabul edilen düzenlemeleri kapsar. Bu itibarla Birlik ancak antlaşmalarla kendisine verilen yetkilerin sınırları dahilinde uluslararası sözleşmelere taraf olabilir ya da bağlayıcı düzenlemeler kabul edebilir. Aynı durum temel hakların korunması ve geliştirilmesi alanında benimsenen ikincil kaynaklar bakımından da geçerlidir.

Bu kapsamda AB temel haklar bağlamında bugüne kadar BM Engelli Bireylerin Korunması Sözleşmesine taraf olmuş, AİHS'ye ise taraf olma yetkisi ise Lizbon Antlaşması sonrası AB Antlaşması madde 6(2) ile tanınmıştır.

AB'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler AB hukuk düzeni normlar hiyerarşisi içinde kurucu antlaşmalardan sonra, ancak AB kurumlarının eylem ve işlemlerinden önce gelmek durumundadır.

AB kurumlarının bağlayıcı tasarrufları ise tüzükler, direktifler ve kararlar şeklinde ABİHA madde 249(1)'de düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler yoluyla AB, temel hakların korunması alanında kurucu antlaşmalarla kendisine yetki verilen spesifik alanlarda bağlayıcı kurallar koymaktadır. Örneğin, kişisel verilerin korunması alanında benimsenen tüzük, farklı temellere dayalı ayrımcılıkla mücadele amaçlı çıkarılan eşitlik direktifleri, mağdur hakları alanında çıkarılan direktif gibi pek çok düzenleme bu kapsamda sayılabilecektir. Söz konusu temel hak korumasına yönelik AB bağlayıcı tasarrufları bu çalışmanın İkinci Bölümünde farklı tematik temel hak alanları bağlamında örneklendirilmiştir.

Bu düzenlemeler bir yandan AB kurumları, öte yandan da üye devletler bakımından hukuken bağlayıcı nitelikte temel hak koruması ve geliştirilmesine yönelik kuralları ifade etmektedir.

Temel Haklar Alanında Avrupa Birliği Hukuk Düzeninin İkincil Kaynakları: Bağlayıcı Olmayan Kaynaklar

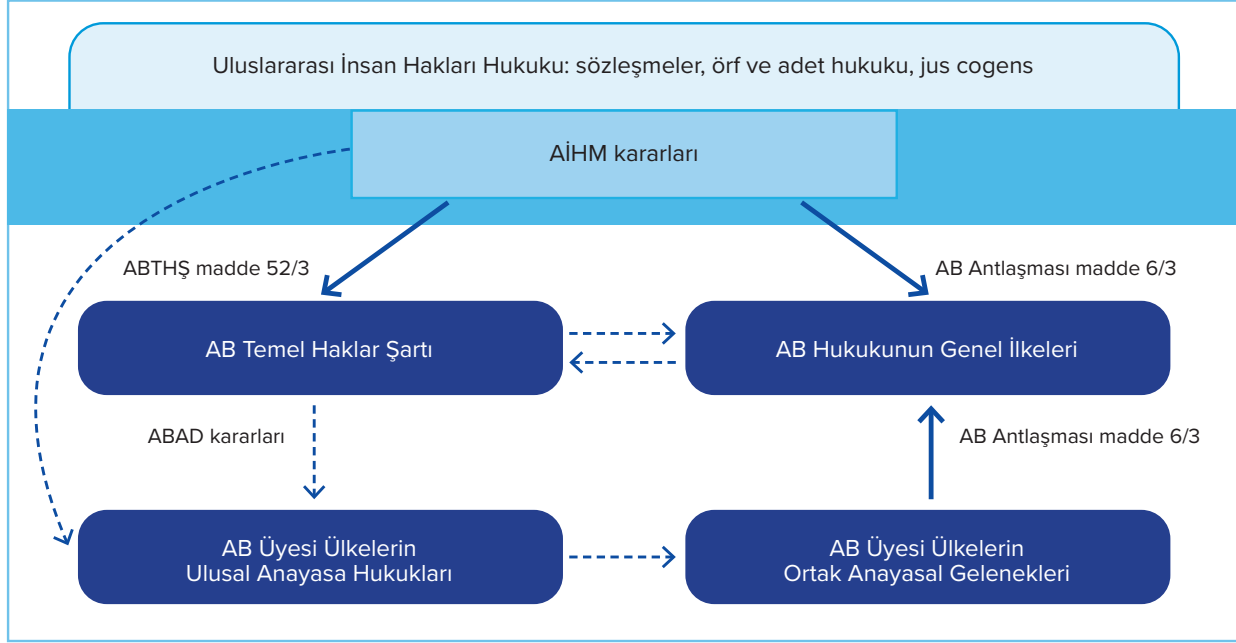
AB kurumlarının hukuken bağlayıcı tasarrufları ve Birliğin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin dışında, AB hukuk düzeninde temel hakların korunması ve geliştirilmesi alanında önemli bir işlevi yerine getiren hukuken bağlayıcı olmayan kaynakların da varlığından söz etmek gerekmektedir. Bu nitelikteki kaynaklar esas itibarıyla ABİHA madde 249(1)'de sayılan "tavsiye" ve "görüş"lerin yanı sıra, strateji ve politika belgelerinden oluşmaktadır.

Bundan başka, Avrupa Parlamentosunun "ilke kararları", AB kurumlarının "tebliğleri" gibi bağlayıcı olmayan nitelikteki tasarruflar da zikredilebilecektir.

Özellikle 2000'li yılların başından itibaren AB, hukuken bağlayıcı düzenlemelerinin öncüsü ve o alanda izleyeceği orta ve uzun vadeli politika ve stratejilerinin ortaya konduğu belgelerin hazırlanmasına ağırlık vermiştir. Söz konusu belgeler, Birliğin bir yandan kendi kurumsal yapısını ve üye ülkelerini, öte yandan da küresel dünyayı, belirli bir alandaki sorunlar ve çözüm yolları üzerinde düşünmeye ve bu alanda geliştirilecek strateji ve politikalara dair zihinsel, kurumsal ve yasal olarak gerekli hazırlıkları yürütmelerine imkan verme ve etkileme işlevini de yerine getirmektedir.

Temel hakların korunması ve geliştirilmesi alanında AB kurumları tarafından çıkarılan "strateji", "eylem planı", "rehber" gibi farklı politika belgelerine dair örnekler yine bu El Kitabının İkinci Bölümünde farklı tematik alanlar özelinde yer almaktadır.

AB Hukukunun Temel Haklar Alanındaki Kaynakları Şeması

Kaynakça: "AB'de Temel Hakların Korunması ve Geliştirilmesi Alanındaki Hukuk Kaynakları ve Uygulanmaları" Wouters-Ovadek, *The European Union and Human Rights-Text Cases and Materials*, figure 4.1'den uyarlanmıştır.

Temel Haklar Alanında AB Kurumsal Yapısı

AB'nin Temel Kurumları ve Temel Haklar

Avrupa Komisyonu

Birliğin yürütme ve idari denetim organı ve aynı zamanda da yasama sürecini başlatma konusunda prensip olarak münhasır yetkiye sahip kurumu olan Avrupa Komisyonu temel hakların korunması ve geliştirilmesi bakımından kilit öneme sahip bir AB kurumudur.

Birlik tasarruflarının öneri ve tekliflerini hazırlama konusundaki tekel konumu, söz konusu tasarrufların kabulünün ardından doğrudan uygulanmaları ya da esasen üye ülkelerde uygulanmalarının idari denetimi konusunda yetkiye sahip, Birliğin taraf olacağı uluslararası anlaşmaları da müzakere eden niteliği ile temel hakların korunması ve teşviki bakımından çeşitli görevlere sahip konumdadır.

Avrupa Komisyonu heyeti içinde temel hakların korunması bağlamında görev ve yetki icra eden pek çok farklı Komisyon üyesi ve bunlara ait yetki ve görev portföyü bulunduğu belirtilebilir. Bugün itibarıyla;

1. "Değerler ve Şeffaflık": AB'nin AİHS'ye taraf olmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi, hukukun üstünlüğüne riayet, demokratik sistemin şeffaflığı, siyasi partilerin finansmanı ve tanıtım faaliyetleri, medya çoğulculuğu, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü gibi alanlar
2. "Adalet": Temel Haklar Ajansı ile Avrupa Konseyi ilişkileri, medeni ve ticari ve ceza yargısı/adaleti, yıllık hukukun üstünlüğü raporlaması, tüketici hakları, terörle mücadele,
3. "Eşitlik": ayrımcılıkla mücadele mevzuatı, BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesinin uygulanması, İş-Yaşam Dengesi Direktifinin uygulanması, AB'nin cinsiyete dayalı şiddete yönelik tavrı

şeklinde üç ayrı Komisyon üyesinin görev ve yetki alanına bölüştürülmüş olan temel haklarla ilgili konuların içinde kapsamlı bir "temel haklar" dosyasının bulunmaması bir eksiklik ya da dağınıklık izlenimi doğurabilmektedir.

Komisyon, Temel Haklar Şartının ilanının ardından hazırlayacağı tüm yasama önerileri ve diğer taslak dokümanında Şarta uygunluğu kontrol edeceğini ortaya koymuş ve bu bağlamda temel hakların tüm Birlik düzenleme ve politikalarına entegrasyonu ve anaakımlaştırılması bakımından da önemli bir adım atmıştır.

Komisyon, yasama sürecinde önerisi üzerinde tartışan yasama organları olan Parlamento ve Konseyi temel haklar standardını aşağı çekecek bir uzlaşma ihtimali belirlediğinde uyarabilmekte, gerektiğinde önerisini geri çekebilme ve önerinin bu şekilde yasalaşması halinde de ABAD önünde yargısal denetim prosedürlerine başvurabilmektedir.

Komisyon ayrıca, temel haklar alanında politika ve strateji belgeleri hazırlama, farkındalık yaratma ve kamuoyunu aydınlatma görevlerine ve araçlarına da sahiptir.

Avrupa Parlamentosu

Avrupa Parlamentosu bütünleşmenin başlangıcından itibaren sadece bir danışma organı olarak öngörülen konumunu önemli ölçüde geliştirmiş ve Lizbon Antlaşması sonrası prensip itibarıyla AB Konseyi ile birlikte ortak yasama organı konumuna gelmiş, üyeleri Avrupa halkları tarafından doğrudan genel seçimle göreve gelen bir AB kurumudur. Temel işlevleri yasama ve bütçe yetkisini AB Konseyi ile paylaşmak, Birliğin siyasi denetim organı olarak görev yapmak ve bir demokratik temsil, meşruiyet ve tartışma platformu olarak faaliyet göstermektedir.

Parlamento özellikle 1979 yılında doğrudan genel seçimle göreve gelmeye başladığı andan itibaren, Birlik içinde ve dışında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda kendisine öncü bir rol benimsemiş, bu tarihten itibaren her kurucu antlaşma değişikliği ile artan rolü aracılığıyla da bu alandaki yetkisini ve etkisini artırma imkanına kavuşmuştur.

Ortak yasama organı olmanın yanı sıra, Birliğin taraf olacağı uluslararası anlaşmaların önemli bir bölümünün onaylanmasını uygun bulma yetkisi, insan haklarının korunması ve teşviki bakımından iç ve dış eylemler bağlamında kullanılacak mali araçların da dahil olduğu bütçe kalemlerini de içeren Birlik bütçesinin kabulü bakımından AB Konseyi ile birlikte yetkili olması bu yöndeki Parlamento yetki ve araçlarına işaret etmektedir.

Ancak bu yetki ve araçların ötesinde, Birliğin doğrudan halk tarafından seçilen tek organı olarak bütünleşmenin tamamına sağladığı demokratik meşruiyet ve temsil, farklı siyasi konuların gündeme getirilebileceği demokratik ve şeffaf bir tartışma platformu olma niteliği, farklı konularda farkındalık ve kamuoyu yaratma imkanları, insan hakları ya da temel haklar konusunda başlangıçtan itibaren gösterdiği hassasiyet ve girişkenlik ile birleşerek, Parlatorunun hem insan haklarının korunması ve teşviki konularını gündeme getirmesine, hem de bu sayede kendisini de gündeme getirerek; meşruiyetini, önemini, etkisini ve gücünü pekiştirmesine imkan sağlamıştır.

Avrupa Parlamentosunun Genel Kurul ve Komitelerden oluşan yapısı içinde Birliğin iç politika ve eylemleri bakımından Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi (LIBE), dış politika ve eylemleri bakımından ise Dış İlişkiler Komitesi (AFET) ve bu komitenin İnsan Hakları Alt Komitesi (DROI) temel hakların korunması ve teşviki alanında faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra Cinsiyet Eşitliği ve Kadın Hakları Komitesi (FEMM) de kendi yetki ve faaliyet alanı içerisinde hem iç, hem de dış eylemler bakımından yetkili ve görevlidir.

Parlamento komiteleri faaliyetlerini gerçekleştirirken Birlik kurum, organ ve ajanslarının yanı sıra, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler, ulusal parlamentolar ve üçüncü ülkelerin ilgili birimleri gibi çok farklı taraflarla da ilişki ve işbirliği halindedir.

Bu kapsamda LIBE Komitesi uluslararası suçla ve terörle mücadele, kişisel verilerin korunması, ayrımcılıkla mücadele, Birlik içinde temel hakların durumu konusunda yıllık rapor hazırlama ve belirli hususlarda harekete geçme çağrısında bulunma, hukukun üstünlüğü çerçevesinin geliştirilmesi ve bu alanlarda izlemenin güçlendirilmesi konularında faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadır.

Öte yandan DROI ise demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü alanlarında üçüncü ülkelerdeki durumun iyileştirilmesi ve Birliğin tüm dış politika ve eylemlerinde bu önceliğin anaakımlaştırılması yönünde faaliyette bulunmaktadır. DROI alt komitesi, AB Konseyinin dünyada demokrasi ve insan haklarının durumu ile ilgili yıllık raporuna da ilke kararları yoluyla yön vererek önemli katkıda bulunmaktadır. Üçüncü ülkelere gerçekleştirilen resmi ziyaretler ve kurulan insan hakları diyalogları yoluyla da bu faaliyetlerini yerine getirmektedir.

Parlamento sekreteryası da yasama önerilerinin olası insan hakları üzerindeki etkilerini araştırma amacıyla etki analizi çalışmaları gerçekleştirmekte, temel hakların anaakımlaştırılması bağlamında politika oluşumu ve yasama faaliyetleri açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Parlamento ayrıca, Komisyondan da etki analizi çalışmaları sırasında bağımsız uzmanlık almasını, özellikle de bu yönde FRA'ya başvurmasını talep etmektedir.

Parlamento kendisi de 2001 yılından itibaren düzenli ve yıllık AB'de Temel Hakların Durumu raporları hazırlamaktadır. Bu raporlar esasen LIBE tarafından kaleme alınmaktadır.

AB Konseyi

AB Konseyi üye ülkelerin ulusal hükümetlerinde görev yapan bakan düzeyinde temsilcilerinden oluşan bir kurum niteliğinde olup, Birliğin Parlamento ile birlikte ortak yasama ve bütçe organıdır. Söz konusu bakanların konuları gereği teknik ve bürokratik düzeyde kendilerine yardımcı olacak, ulusal bürokratlardan ve uzmanlardan oluşan komiteler ve çalışma grupları Konseyin işlerinin önemli bir bölümünün hazırlık aşamasını yürütmektedir. Temel haklar alanında da bu çeşit iki ayrı çalışma grubu AB Konseyine faaliyetlerinde yardımcı olmaktadır. Bunlardan Birliğin iç politika ve eylemleri alanında faaliyet gösteren çalışma grubu Temel Haklar, Vatandaşlık Hakları ve Kişilerin Serbest Dolaşımı (FREMP) ve Birliğin dış politika ve eylemleri alanında faaliyet gösteren çalışma grubu ise İnsan Hakları (COHOM) kısaltması ile anılmaktadır.

Söz konusu çalışma gruplarında ele alınan konular üzerinde bir anlaşma sağlanması halinde ilgili Bakanlar Konseyi formasyonu tarafından bu uzlaşma karara bağlanmakta; bu tarz bir anlaşmanın ortaya çıkmaması halinde ise Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) önünde uzlaşma çabası ve ardından da Konsey'de karar alma süreci gerçekleşmektedir.

2015 yılında Konsey hazırlık birimleri tarafından ele alınacak konular bakımından temel haklara uygunluğun kontrolünü sağlamaya yönelik yönetsel adımlara dair bir Rehber hazırlanmış olup, FREMP önünde söz konusu adımların kontrolü bakımından bir kontrol listesi de öngörülmüştür. Bu çerçevede atılacak adım ya da karara bağlanacak tasarruf ile hangi temel hakların etkilenebileceği, söz konusu temel hakların mutlak nitelik arz edip etmediği, temel haklara yönelik bir sınırlama ya da olumsuz etkinin hukuken açık ve öngörülebilir şekilde belirlenip belirlenemeyeceği ve söz konusu sınırlama veya olumsuz etkinin ilgili temel hakkın özünün korunması, Birlik tarafından tanınmış bir genel hedefe erişmek bakımından gerekli olması, söz konusu hedefe erişmek bakımından orantılı olması ve gerekli durumlarda olumsuz etkinin söz konusu hakkın ihlali düzeyine ulaşmasını engellemek bakımından ne gibi teminatlar öngörüldüğü sorularının cevaplarını içermesi gerektiği ortaya konmuştur.

Bu rehber, hukuken bağlayıcı olmayan bir esnek hukuk aracı olarak öngörülmüşse de AB'nin temel hakların tüm politikalar bakımından anaakımlaştırılması ve buna yönelik etki analizi çabalarının somut bir örneğini teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Lizbon Antlaşmasının yürürlüğe girmesinin ardından COHOM başkanlığı Konsey dönem başkanlığını yürüten üye ülke tarafından değil, ilgili Dışişleri Konseyi toplantılarının başkanlığının da kendisi tarafından yürütüldüğü Dış Politika ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisine bağlı Dış Eylemler Servisinden bir temsilci tarafından yürütülmektedir. Birliğin uluslararası örgütler ve platformlarda, özellikle de Birleşmiş Milletlerde karara bağlanacak insan hakları ile ilgili konularda takınacağı tutumların hazırlanması ve karara bağlanmasında ve gerektiğinde sunulacak karar önerilerinin hazırlanmasında COHOM önemli işlev üstlenmektedir.

COHOM aynı zamanda Birliğin çeşitli strateji ve politika belgelerindeki önceliklerin belirlenmesi ve geliştirilmesi bakımından da önemli rol üstlenmektedir. Birliğin dış politika ve eylemlerinde insan haklarının anaakımlaştırılması, önceliklerin belirlenmesi ve politikalar arası uyumun sağlanması bakımından COHOM'un faaliyetleri önem arz etmektedir. Böylece Birliğin dış politika ve eylemleri yoluyla insan haklarının korunması ve teşviki bakımından öngördüğü hedeflere ve önceliklere ne ölçüde ulaşabildiğine yönelik, Konsey tarafından hazırlanan Dünyada İnsan Hakları ve Demokrasi Alanında Yıllık AB Raporuna da COHOM önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

AB İnsan Hakları Yüksek Temsilcisi atama yetkisi AB Konseyi'nin 2012 yılındaki kararı ile öngörülmüştür. Avrupa Dış Eylemler Servisi bünyesinde tematik temsilci olarak atanması öngörülen İnsan Hakları Yüksek Temsilcisinin Birliğin kurucu antlaşmalardan, Temel Haklar Şartından, AB İnsan Hakları ve Demokrasi Stratejik Çerçevesinden ve AB İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planından kaynaklanan hedef ve önceliklerine ulaşması bakımından faaliyetler gerçekleştirme görev ve yetkisi ile donatılması söz konusudur.

FREMP; Adalet ve İçişleri Konseyine bağlıdır. 2009 Stockholm Programından bu yana Konsey AB Temel Haklar Şartı ve AİHS'deki hakların gerektiği gibi uygulanmasını önceliklendiren bir yaklaşımı benimsemiş, FREMP de Konseyin yasama ve karar alma süreçlerinde temel haklara yönelik etki ve sonuçların dikkate alınması ve gereklerinin yerine getirilmesine yönelik önemli bir işlev üstlenmiştir.

Konsey Rehberi bu yönde 3 yöntem öngörmektedir. Buna göre, Konsey görevlisi Şarta ve AİHS'ye uygunluk bakımından taslağı kendisi gözden geçirmeli, iç ve dış temel haklar uzmanlarının görüşü alınmalı, Konseyin hukuk servisi bir temel haklara uygunluk kontrol listesinin üzerinden gitmelidir.

Avrupa Birliği Adalet Divanı

ABAD, yukarıda ele alındığı üzere AB’de temel hakların korunması alanında yazılı hukuktaki boşluğun kapatılmasında ve bu alanda mevcut koruma düzeyine erişilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu kapsamda, AB kurucu antlaşmalarında yer alan temel hakların korunması standardının temellerini içtihadı ile büyük ölçüde oluşturan ABAD, hem iptal, hareketsizlik ve tazminat davaları yoluyla Birlik eylem ve işlemlerinin hukuka ve bu kapsamda temel haklara uygun olup olmadığına ve korunacak hakların kapsamının, kaynaklarının ve sınırlarının ne olduğuna dair verdiği hükümlerle yargısal denetim yetkisini icra ederken, hem de ön karar prosedürü çerçevesinde AB hukuk düzeni hükümlerinin yorumunu yapmak yoluyla temel hakların korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Temel hakların korunması bağlamında AB hukuk düzeninin kaynakları arasında yukarıda değinildiği üzere hukukun genel ilkeleri, uluslararası insan hakları hukuku belgeleri, AİHS ve AB Temel Haklar Şartı ve elbette AB hukuk düzeninin ikincil kaynakları olan tüzükler, direktifler, kararlar ile AB’nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri ve bu alandaki bağlayıcı olmayan belgeler yer almaktadır.

AB Temel Haklar Ajansı (FRA)

FRA, 2007 yılında 168/2007/AT sayılı Konsey Tüzüğü ile kurulan ve temel hakların korunması alanında faaliyet gösteren AB ajansıdır. Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezinin yerini alan Ajans, temel haklar alanında AB kurumlarına ve üye ülkelere uzmanlık ve danışma sağlamaktadır. Faaliyet gösterdiği alanlarda rapor hazırlanması, görüş verilmesi, veri tutulması ve araştırma yapılması gibi çalışmalarda bulunan FRA, AB kurumlarının ve üye ülkelerin görevlilerine temel haklar alanında eğitimler düzenlemekte, sivil toplumla ve insan hakları kurumları ile ilişkileri yürütmekte, kampanyalar, farkındalık ve iletişim faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Ayrıca, Avrupa Parlamentosunun LIBE komitesinin ve AB Konseyinin FREMP komitesinin çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

FRA’nın faaliyet alanları kuruluş tüzüğünün 5. maddesinde öngörüldüğü üzere, Komisyonun önerisi üzerine ve Parlamento’ya danışıldıktan sonra Konsey tarafından kabul edilen, en az 5 yıllık süre için geçerli olan Çok Yıllı Çerçeve tarafından belirlenmektedir. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve bunlarla ilgili hoşgörüsüzlük konularını da kapsayacak biçimde belirlenen tematik alanlar, Birliğin önceliklerini yansıtacak ve Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası örgütlerle tamamlayıcılık esasları üzerinden belirlenecektir.

Halihazırda FRA’nın; suç mağdurları ve adalete erişim, eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele, bilgi toplumu kapsamında özel hayata saygı ve kişisel verilerin korunması, cezai konular hariç adli işbirliği, göç, sınırlar, iltica ve sığınmacı ve göçmenlerin entegrasyonu, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ilgili hoşgörüsüzlük, çocuk hakları ve Romanların sosyal entegrasyonu konularında çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

Ajans ayrıca; Parlamento, Konsey ve Komisyonun diğer alanlardaki taleplerine de karşılık oluşturacak faaliyetlerde bulunabilecektir. Mükerrer faaliyetlerden kaçınma ve tamamlayıcılığını sağlamaya yönelik olarak, Avrupa Konseyi ile koordinasyonun kurulmasına önem verilmektedir. Ayrıca, hükümet dışı organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilerin ve işbirliğinin FRA tarafından kurulan “temel haklar platformu” kapsamında yürütülmesi öngörülmüştür.

FRA; AB yasama süreci bakımından kendiliğinden görüş verme veya katkı sağlama imkanına sahip olmayıp, ancak AB kurumlarının talebi ile bu işlevi yerine getirebilmektedir. Ancak, Parlamento ve özellikle de LIBE komitesi FRA’nın kendiliğinden yasama önerilerine görüş verme imkanına sahip olmamasından kaynaklanan eksikliği kapatacak biçimde yasama önerilerinin temel haklara uygunluğu konusunda düzenli olarak FRA’dan görüş talep etmektedir.

Ulusal insan hakları kurumları ile işbirliği ve koordinasyon içinde çalışan FRA, bu sayede bir yandan programlama, ortak proje geliştirme ve veri toplama gibi alanlarda kendisinin, öte yandan da ulusal insan hakları kurumlarının etkisini artırmaya hizmet etmektedir. Yine üçüncü ülkelerin ulusal insan hakları kurumları ile olan ilişkileri sayesinde de Birliğin insan haklarının korunmasına ve teşvikine yönelik dış politika hedeflerinin uygulanması ve başarısı için kilit bir rol oynamaktadır.

Bundan başka FRA, AB üyesi ülkelerdeki ulusal eşitlik kurumları ile de bir işbirliği ve koordinasyon ilişkisi içindedir. Bu çerçevede söz konusu olan ulusal eşitlik kurumları, 2000/43/AT sayılı Irksal ya da Etnik Kökenden Bağımsız olarak Kişiler için Eşit Muamele konulu Konsey Direktifi ile 4 adet cinsiyet eşitliği Direktifi kapsamında kurulmuş olan bağımsız ulusal kurumlardır.

FRA veri toplama ve kaydetme, tematik görüşler hazırlama ve AB kurumlarının talebi üzerine bazı yasama tasarrufları hakkında görüş verme yetkileri ile donatılmıştır. Yine AB üyesi ülkeler üzerinde izleme yetkileri aynen Temel Haklar Şartında olduğu üzere “AB hukukunu uyguladıkları sırada” şeklindeki formülle sınırlıdır.

Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE)

FRA'nın faaliyet ve yetki kapsamına girmekle birlikte cinsiyet eşitliği alanında spesifik bir AB ajansından da söz etmek gerekmektedir: Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE).

1922/2006/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü ile kurulan Enstitü, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve güçlendirilmesi alanında faaliyet gösteren, cinsiyet eşitliğinin tüm Birlik ve ilgili üye ülke politikalarına anaakımlaştırılmasını sağlamaya hizmet eden, AB kurumlarına ve üye ülkelere cinsiyet eşitliği alanında teknik destek sağlayan, farkındalık artışına hizmet edecek çalışmalar yürüten bir AB ajansı olarak kurulmuştur.

Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü
(EIGE – European Institute for Gender Equality)

20 Aralık 2006 tarihli ve 1922/2006/AT sayılı Tüzük ile kurulmuştur.

Amacı, tüm AB politikalarında ve ulusal politikalarda cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasına katkıda bulunarak kadın-erkek eşitliğini güçlendirmek, cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele etmek ve konu hakkında farkındalık oluşturmaktır. AB politikaları ve girişimleri çerçevesinde hareket eden bağımsız bir organdır.

Görevleri

- * Kadın-erkek eşitliğine ilişkin hususlarda veri ve bilgi toplamak, analiz etmek ve yaygınlaştırmak, aynı zamanda bu veri ve bilgileri karşılaştırılabilir hale getirmek
- * Avrupa Komisyonuna, Avrupa Parlamentosuna, üye ve aday ülkelere teknik destek ve uzmanlık sunarak bilgiye dayalı politika yapma süreçlerini desteklemek
- * Avrupa çapında düzenli araştırmalar yapmak, bir Avrupa Cinsiyet Eşitliği Ağı kurmak ve koordine etmek, iyi örnekleri yaygınlaştırmak

Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsünün çalışma alanları

Cinsiyet eşitliği endeksi ve istatistikleri

Kadın erkek eşitliğinin ana akımlaştırılması konusunda araçlar ve destek

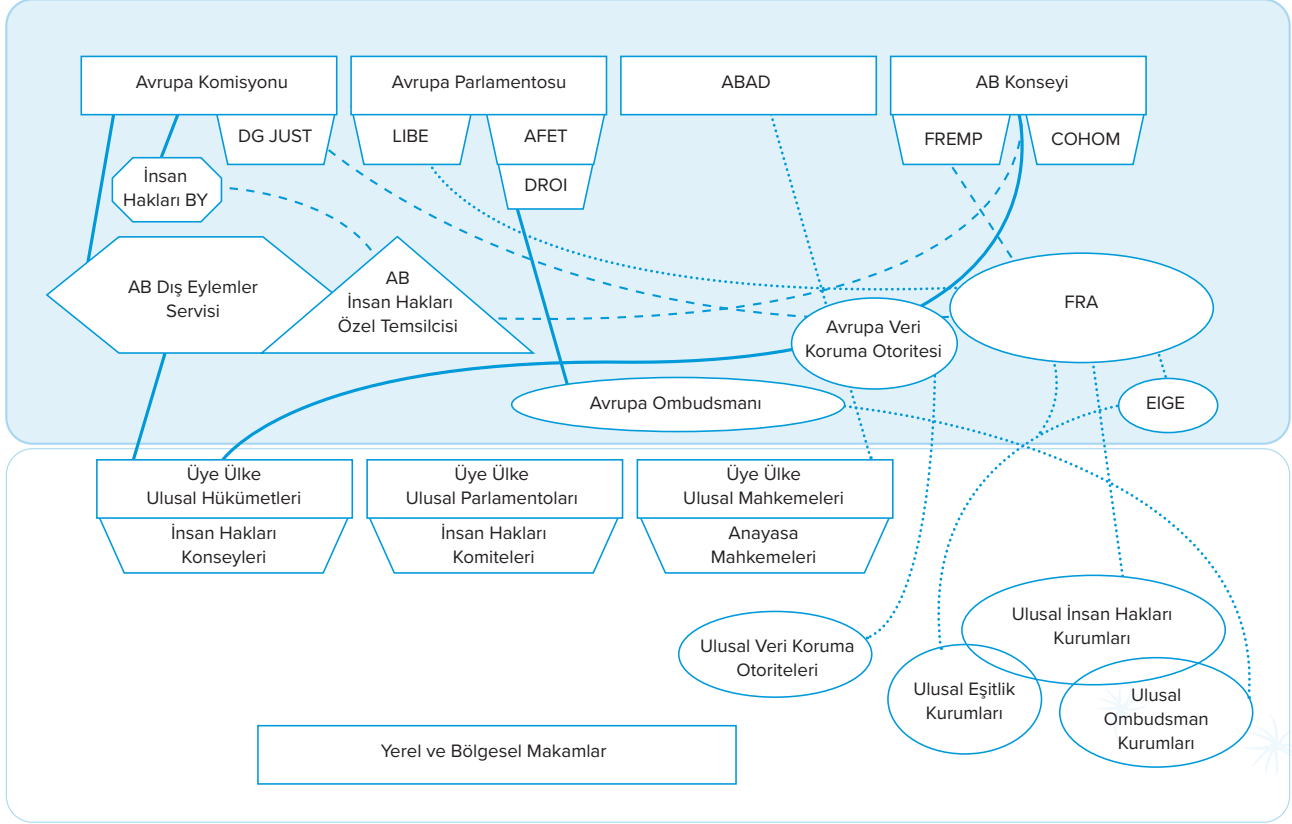

Kadına yönelik şiddetle mücadele

Avrupa Ombudsmanı

Avrupa Parlamentosu tarafından atanan ve AB içinde hukuka ve iyi idare ilkesine uygun bir AB kurumsal işleyişini temin etmeye yönelik işlev gören Avrupa Ombudsmanı da yetkisi açık biçimde temel hakların korunmasını ve geliştirilmesini içermemekle birlikte, kendisini ve yetkisini farklı tanımlamakta ve bir temel haklar organı olarak görmektedir.

AB Kurumsal Yapısı ve Temel Haklar Şeması

Kaynakça: "AB'de Temel Hakların Korunması ve Geliştirilmesi Alanındaki Kurumsal Yapının Görünümü" Wouters-Ovadek, *The European Union and Human Rights-Text Cases and Materials*, figure 2.1'den uyarlanmıştır.

Temel Haklar Alanında Avrupa Konseyi ile İlişkiler

AİHS-ABTHŞ ve ABAD-AİHM İlişkisi ve Etkileşimi

Yukarıda da ele alındığı üzere AİHS ile AB Temel Haklar Şartı arasında güçlü ve katmanlı bir ilişki bulunmaktadır.

ABAD ve AİHM arasındaki ilişki ve bu iki temel haklar belgesinin söz konusu yargı organlarında yorumlanması ve uygulanması bağlamında ise şu hususların altını çizmekte fayda bulunmaktadır.

AİHS, AB Temel Haklar Şartı ve hukukun genel ilkelerinin yanında, AB anlaşmaya taraf olduktan sonra, AB'nin insan haklarının korunması rejiminin üçüncü kaynağı olacaktır. Bu itibarla, AB ile AİHS arasındaki ilişki, hem şu anki, yani AB'nin AİHS'ye katılımı öncesi durum, hem de gelecekteki, yani AB'nin AİHS'ye katılımı halindeki durum yönünden tespit edilmelidir.

AB'nin AİHS'ye katılımı öncesindeki durum hem AB hem de AİHS yönünden ayrı ayrı ele alınabilir.

AB açısından şu an için, yani AB AİHS'ye katılmadan önce, AİHS, ilgili AİHM içtihat hukuku ile birlikte, doğrudan olmasa bile AB hukukunun genel ilkeleri ve Temel Haklar Şartı aracılığıyla AB insan haklarının korunması rejiminde dolaylı etkiye sahiptir. ABAD içtihat hukuku uyarınca AİHS hukukun genel ilkeleri belirlenirken “özel öneme sahip”tir, kurucu antlaşma uyarınca da “[AİHS]’nin güvence altına aldığı [...] temel haklar” bu ilkelerin parçası kabul edilmiştir.

Temel Haklar Şartında yer alan hakların, ilkelerin ve özgürlüklerin kaynakları, Şartı hazırlayan Konvansiyonun Başkanlığı tarafından oluşturulan açıklamalarda yer almaktadır. Bu kapsamda da AİHS, Kurucu Antlaşmalar, Avrupa Sosyal Şartı ve İşçilerin Temel Sosyal Haklarına Dair Topluluk Şartı, Mültecilerin statüsüne yönelik Cenevre Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesine kadar pek çok uluslararası kaynak yanında AB Temel Haklar Şartı'nın düzenlediği ve koruma altına aldığı hak, özgürlük ve ilkelerin kaynağı olarak zikredilmektedir. ABAD içtihatı ve üye devletlerin ortak anayasal gelenekleri de, sonucusu tali kaynak olarak, yer almaktadır.

Esasen AB Temel Haklar Şartının kökleri Adalet Divanının 2/94 sayılı görüşünde yatmakta olup; Divanın, AB'nin AİHS'ye taraf olmak için yetkisinin bulunmadığı yönündeki görüşüne karşılık, AB'nin kendi temel haklar kataloğunu hazırlaması fikri ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bile, Temel Haklar Şartı ile AİHS arasında bir bağlantıdan söz etmek mümkündür.

Temel Haklar Şartının AİHS ile uyumlu ve tutarlı biçimde yorumlanması bakımından hem AB siyasi kurumları, hem de ABAD önemli bir çaba sergilemektedir. Bu yönde temel mekanizmayı madde 52(3) oluşturmaktadır. Şart daha üst bir koruma sağlamadığı sürece her iki belgede yer alan haklar birbirine karşılık geliyorsa Şart'taki haklar AİHS ile aynı anlam ve kapsamda olacak şekilde yorumlanacaktır. Dolayısıyla, Temel Haklar Şartı bakımından da AİHS, AİHM içtihat hukuku ile birlikte, buradaki kimi haklar açısından “kaynak” oluşturmuş, hatta Şart ile AİHS yönünden birbirlerine karşılık olan haklar, kural olarak, “aynı anlama ve kapsama sahip” kabul edilmiştir.

ABAD Temel Haklar Şartına ilk defa, Aile Birleşimi Direktifinin giriş bölümünde Şarta atıf yapılması dolayısıyla 2006 yılında verdiği bir kararla, karar hükmünde atıf yapmıştır. AİHM ise Büyük Daire düzeyinde 2002 yılından itibaren Şartın kendisi bakımından da dikkate alınacak bir otorite teşkil ettiğini tescil etmiştir.

Her iki tarih de Temel Haklar Şartının AB hukuk düzeninde hukuki statüsünün belirlenmesinden ve bağlayıcılık kazanmasından önceye tekabül etmektedir. Temel Haklar Şartı AB hukuk düzeni tarafından hukuki bağlayıcı statü kazanmadan önce AİHM'in bu saptaması bir yandan AB hukuk düzeni ile AİHS ilişkisinin niteliğini ve diğer yandan da her iki Avrupa mahkemesinin aralarındaki işbirliği ilişkisinin niteliğini ve uyumunu göstermek bakımından önemlidir.

AİHM, Bosphorus v. Ireland kararında da Şartın AİHS'e minimum standart olarak atıfta bulunmasından ve AİHS'den esinlenmesinden hareketle, hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte Temel Haklar Şartının niteliğine ve getirdiği standardın geçerliliğine adeta onay vermiştir. Neulinger and Shuruk v Switzerland kararı ile ise Lizbon Antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile Şartın hukuki statüsünün belirlendiğini ve antlaşmalarla eşit anayasal bir kaynak haline geldiğini tespit etmiştir.

Bu tarihten sonra da AİHM çeşitli kararlarında Şarta atıfta bulunmuş olup, her iki Avrupa mahkemesinin karşılıklı etkileşim ve iletişimi temel hakların korunma alanını ve kapsamını belirleme konusunda sürmektedir. Nitekim Lizbon Antlaşmasına ekli 2 Nolu Deklarasyon bu iki mahkeme arasındaki düzenli diyalogun varlığına ve Birliğin AİHS'e taraf olması ile güçleneceğine işaret etmektedir.

Gerçekten de AİHM'nin, Temel Haklar Şartını adeta AİHS'i gözden geçirmek ve güncellemek amaçlı kullanması, AİHS'ye uygun yorumun ise Temel Haklar Şartının yorumunda ABAD ve AB'nin siyasi kurumları tarafından esas alınması, Avrupa kıtasında temel hak korumasını güçlendirme yönünde işlev sergileyebilecek, etki doğurabilecektir.

Unutulmaması gereken ABAD'ın bir insan hakları mahkemesi olmadığı, bu yönde özel bir yetki ve görev ve de uzmanlık ile donatılmadığıdır. ABAD, AB hukuk düzeninin ulusüstü yargı organıdır ve temel işlevini ve görevini bu hukuk düzeninin etkili ve verimli işlemesi amaçlarına ulaşılmasını sağlamak olarak tanımlamaktadır. Bu perspektiften ABAD'ın temel görevi, AB hukukunun özerkliği ve önceliği gibi kendine özgü niteliklerinin muhafazası amacıyla yönelik biçimde hukukun üstünlüğünün koruyucusu olmaktır. Nitekim bu tespitin, ABAD'ın AB'nin AİHS'ne katılımını öngören Protokolü AB hukuk düzeninin kendine özgü niteliği ve özellikle de özerkliği bağlamında kurucu antlaşmalara aykırı bulan 2014/2 sayılı görüşü ile doğrulandığı da belirtilebilir.

Yine de, AB AİHS'ye taraf olmadığı sürece AİHM önünde sorumlu tutulamayacak, yargılanamayacaktır. Hatta insan hakları ihlalinin nedeni bir AB tasarrufu olsa bile sonuç değişmeyecek, sadece bu düzenlemeyi uygulayan üye ülke AİHM önünde sorumlu tutulabilecektir.

ABAD da giderek artan oranda AİHS'ne atıfta bulunmakta ve bu çerçevede iki mahkeme ve koruma standartlarının farklılaşması tehlikesi giderek azalmaktadır. Bu işbirliğini ve karşılıklı etkileşimi geliştirmek amaçlı her iki yargı organı da önemli çalışmalar yürütmektedir.

Birliğin AİHS'ye katılımının ardından ise konunun ayrıntıları katılımı düzenleyen ve mümkün kılan uluslararası hukuk belgesinde yer alacaktır. Bu kapsamda söylenebileceği kesin olan husus ise AİHS'nin bu durumda AB hukuk düzeni ve ABAD yargı yetkisi bakımından bağlayıcı bir hukuki metin haline geleceğidir.

Birliğin AİHS'e taraf olması ile kurumlarının eylem ve işlemlerinin bir dış denetime tabi olacak olması Birliğin değeri olarak benimsediğini ilan ettiği insan hakları korumasında yüksek bir standardı hedeflediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanında AİHM ile ABAD'ın içtihatları arasında halihazırda da büyük oranda mevcut olan tutarlılığın artması da bu katılımın sağlayacağı faydalardan biri olarak belirtilmektedir.

AİHS'nin 14 No.lu Protokol'ü AB'nin Sözleşmeye taraf olmasına cevaz vermektedir. Buna karşılık, AB'nin sözleşmeye taraf olmasının ayrıntılı düzenleme ve modaliteleri hem Avrupa Konseyi hem de AB üyelerince üzerinde uzlaşılması gereken bir katılım anlaşmasını veya yeni bir protokolü gerektirmektedir.

Esasen siyasi önemi ağır basan AB'nin AİHS'e katılımı, hiç kuşkusuz Avrupa kıtasında insan hakları korumasının daha yeknesak ve daha etkili hale gelmesine hizmet etmesi bakımından da önemlidir. Bu çerçevede, Birlik, üye devletlerle eşit bir dış denetim mekanizması tarafından denetlenmeyi kabul ederek Avrupa çapında etkili ve bütünlüklü bir insan hakları koruması mekanizmasını desteklediğini somut olarak göstermiş olacaktır. Böylece Birlik dış ilişkilerinde ve genişleme sürecinde diğer ülkelerden beklentilerini kendisinin de karşılmasına yönelik bir adım atarak inandırıcılığını ve güvenilirliğini pekiştirecektir. Üstelik, Temel Haklar Şartı ve içerdiği haklar, özgürlükler, ilkeler ve kurallar aday ülkelerin ulaşmaya çalıştıkları insan hakları standardına yönelik Birliğin tavrını da somutlaştırarak bu alanda önemli bir standart oluşturmaktadır.

Temel Haklar Alanında AB Politikaları

Temel Hakların Ana Akımlaştırılması

AB Konseyinin 2004 yılındaki Yıllık İnsan Hakları Raporunda anaakımlaştırma Birliğin dış politika ve eylemleri bakımından şöyle tanımlanmıştır: AB politikalarının karar alma ve uygulanmasının, dış yardım da dahil, tüm veçhelelerine insan haklarının entegre edilmesi süreci. Tüm politikalar ve eylemler arasında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında tutarlılığı ve sürekliliği olan bir çerçeve oluşturulması ve izlenmesi gereği bu bakımdan önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra Birliğin politika ve eylemleri bakımından temel hakları anaakımlaştırmasının en etkili araçlarından biri hem iç politika ve eylemler, hem de dış politika ve eylemler bağlamında başvuru etki analizi çalışmaları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu etki analizi çalışmaları, bir yandan Birliğin yeni mevzuat hazırlama çalışmalarına, öte yandan da üçüncü ülkelerle uluslararası anlaşma müzakerelerine başlaması sırasında başvurduğu bir araç olup, esasen sadece temel haklara özgülenmiş bir araç niteliğinde değildir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik perspektifini de içeren, insan hakları açısından da atılacak adımları Birlik ve ilgili olduğunda üçüncü ülke bakımından da ele almaya yönelik bir araç olarak, her türlü eylem ve adımda insan haklarının gözetilmesini sağlamak bakımından etkili bir araçtır.

Birliğin ve özellikle Komisyonun, “daha iyi düzenleme (better regulation)” gündemi ile temel hakların Birlik düzenleme ve politikalarına entegrasyonu ya da anaakımlaştırılması arasında güçlü ve doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu bakımdan yine daha iyi düzenleme gündeminin takibi, izlenmesi açısından özellikle sivil toplumun güçlü bir inisiyatifine de gerek duyulmaktadır. İlgili grupların kapsayıcı ve katılımcı biçimde içerilmesi ve şeffaflık da bu açıdan önemlidir.

Birlik ve özellikle de Komisyon artık sadece temel haklar ihlal edildiğinde devreye giren bir yapı olmaktan, temel hakların korunması ve teşviki için etkili politikalar geliştiren bir konuma gelmiştir. Bir temel haklar politikası geliştirmek şeklinde ifade edilebilecek bu yaklaşım değişimi Birliğin hem iç hem de dış siyasi hedefleri bakımından gerekli ve zorunlu addedilebilir.

Komisyon, özellikle yasama önerisi geliştirme aşamasında bu işlevini yerine getirmektedir. Temel haklara uygunluk bakımından yasama önerilerinin bir kontrol listesi çerçevesinde gözden geçirilmesi, bu çerçevede halkla danışmalar yürütülmesi, etki analizleri, bu etki analizlerinin bağımsız kurullar tarafından temel haklara uygunluk bakımından değerlendirilmesi, önerilerin giriş bölümünde veya özetlerinde mevzuatın temel haklara yönelik etkileri açısından ne şekilde tedbirler alınıp ayarlamalar yapıldığı gibi tüm hususlar bu kontrol listesinin parçasıdır. Tüm bu hususlara dair 2016 yılında bir kurumlararası anlaşma da yapılmış ve “daha iyi düzenleme” (better regulation) ya da “akıllı düzenleme” (smart regulation) hazırlama yönünde Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon bir ortak tutum benimsemiştir.

Temel hakların tüm politikalara anaakımlaştırılması aslında hem bürokrasinin hem de yasa koyucunun, kamusal politika ve mevzuatın geliştirilmesi ile temel hakların korunması ve teşviki arasındaki yakın ilişkiyi yeniden düşünmeleri için de bir fırsat olarak görülebilir. Kamusal hizmetlerin ve politikaların sunulması ya da hayata geçirilmesinde odak, ekonomik ve toplumsal refahı artırmak olacağından, bu alanda temel hakların farklı boyutları ile merkeze alınarak korunmaları ve geliştirilmeleri bu hedefe de hizmet edecektir. Temel hakların anaakımlaştırılması yoluyla, hem daha amaca uygun düzenlemelerin ve politikaların ortaya çıkması, hem de sonradan bu düzenlemelerin yargısal denetimle karşılaşması ihtimalinin önüne geçilmesi mümkün olabilecektir.

AB'nin İç Politika ve Eylemlerinde Temel Haklar

AB'nin iç politika ve eylemleri çerçevesinde temel hakların korunması ve geliştirilmesine dair kurucu antlaşmalarda genel bir yetkiden söz edilmesi mümkün değildir. Bu anlamda Birlik Kurum, organ, ofis ve ajanslarının AB çapında geçerli olacak ve üye ülkeleri de hukuk düzenleri açısından bağlayıcı temel hak düzenlemeleri yapmaları söz konusu değildir. AB Temel Haklar Şartının, üye ülkeleri, AB hukuku kurallarını uyguladıkları sırada ve ölçüde bağlaması da esasen bu durumun bir sonucu ve göstergesidir.

Bununla birlikte, AB politika ve düzenlemelerinin geniş bir alanda ve kapsamda temel haklara dokunduğunu, temel hakları geliştirme, genişletme veya sınırlama, hatta ihlal etme potansiyeline sahip biçimde etkiler doğurabileceğini söylemek mümkündür. Örneğin, rekabetin korunması amaçlı bir firmanın işyerinde yapılan arama veya rekabeti bozucu davranış veya uyumlu eylem bulunup bulunmadığını soruşturma amacıyla yapılacak bir dinleme veya izleme, haberleşmenin gizliliği veya işyeri dokunulmazlığı gibi hakların ihlali sonucunu doğurma potansiyeline sahiptir. Yine örneğin, Ortak Tarım Politikası kapsamında bir grup üreticiyi desteklemek amaçlı alınacak tedbir ve izlenecek politikaların, bir başka üretici grubu bakımından bir temel hak olan eşitlik ya da eşit muamele ilkesini çiğneme sonucunu doğurabilecektir. Yine bir üye ülkede çevrenin korunması amaçlı gösteri ve protesto hakkının kullanılması sırasında malların geçişine engel olunması sonucu, AB'nin malların serbest dolaşımının mı, yoksa bir temel hak olan toplanma hakkının mı öncelenmesi gerektiği gibi bir meselede AB'nin yetkisindeki bir düzenleme ve politika alanı ile temel hakların korunması karşı karşıya gelebilecek ve aralarında uygun bir menfaat dengesinin kurulması gerekebilecektir.

Elbette sınır aşan suçla mücadele, terörle mücadele, iltica, sınır güvenliği, Dijital İç Pazar gibi, AB'nin düzenleme yapma ve tedbir alma yetkisine sahip olduğu, politika ve tasarruflarının temel haklarla bağlantısı daha kolay biçimde akla gelebilecek alanlar bakımından da temel hakların korunması hususu önem arz etmektedir.

Bu gibi pek çok alanda ve ilk bakışta temel haklarla ilgili olmadığı düşünülebilecek ya da hemen temel haklarla bağlantısı kurulabilecek Birlik politikaları bakımından, Birlik kurumlarının ya da Birlik hukukunu uyguladıkları sırada üye ülkelerin eylem ve işlemlerinin temel hakları çiğneme ihtimali doğabilecek, AB hukukunun temel hakların korunması ve geliştirilmesi alanındaki mevzuatı da bu durumda devreye girebilecektir.

Tüm bu yakın veya uzak biçimde temel haklarla bağlantısı ortaya konabilecek Birlik politikalarının yanı sıra, Birliğin doğrudan temel hakların düzenlenmesi konusunda üye devletlerce kurucu antlaşmalar yoluyla yetkilendirildiği politika ve düzenleme alanları da bulunmaktadır. Bunlar arasında ayrımcılıkla mücadele, kadın erkek eşitliği, kadına karşı şiddetle mücadele, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele, kişisel verilerin korunması gibi alanlar zikredilebilir. Nitekim bu El Kitabının İkinci Bölümünde ele alınan tematik alanların önemli bir bölümü bu nitelikteki pek çok veçhesi açısından Birlik yetkisindeki politika ve düzenleme alanlarını içermektedir.

AB'nin Dış Politika ve Eylemlerinde Temel Haklar

AB, hem dış politika ve eylemlerinde insan haklarını çiğnememeli, hem de bir dış politika hedefi olarak tüm dünyada, tüm faaliyetlerinde insan haklarının korunması ve gelişimi hedefine uygun biçimde faaliyet göstermelidir.

AB Antlaşması madde 6(2) Birliğin ve kurumlarının tüm faaliyetlerini kapsar ve bağlar. Buna ODGP ve özgürlük, güvenlik adalet alanı da dahildir. Aynı husus Şart bakımından da geçerli kabul edilmelidir.

Esasen AB, dış ilişkilerinde yeni insan hakları dayanak ya da hükümleri öngörmek gibi bir pozisyondan ziyade, mevcut olan uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan hak ve özgürlüklere ve ilkelere işaret ederek bunların korunması ve teşviki için faaliyet göstermekte ve insan haklarının evrenselliği ilkesi üzerinden hareket etmektedir. BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, BM İkiz Sözleşmeleri gibi uluslararası hukuk belgeleri, insan haklarına ilişkin pek çok konuda ya da alanda AB iç hukukunun kaynakları olan AB Antlaşması madde 6 veya Şart'tan daha spesifik biçimde ilgili olabilmektedir.

1995 yılından bu yana Birliğin üçüncü ülkelerle yaptığı kalkınma işbirliği anlaşmalarında insan hakları koşulluluğu hükmüne yer verildiğini görülmektedir. 100'den fazla ülke ile anlaşmalarda bu tarz hükme rastlanmaktadır. Yine insan hakları diyalogu bakımından da siyasi diyalog da dahil üçüncü ülkelerle tüm ilişki ve diyaloglara demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün dahil edilmesi, 2001 yılı Rehberinde yer alan bir husustur. Özellikle Mali İşbirliği Araçlarına dahil edilen bir husus, insan hakları koşulluluğu ya da hükmü şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle Lizbon Antlaşması öncesi dönemde, ABİHA madde 310, madde 308, üçüncü ülkelerle imzalanan ortaklık anlaşmaları veya zımni yetkiler hükümleri dış ilişkilerde insan hakları politika ve eylemlerinin dayanağı olarak kullanılabilmeyle birlikte, artık zaten anaakımlaştırmaya imkan veren antlaşma dayanakları bu işlevi yerine getirmektedir.

Bugün itibariyle, AB'nin temel haklar alanında iç politika ve eylemleri bakımından genel bir yetkisi ve söz konusu yetkiyi öngören kurucu antlaşma dayanağı bulunmamakla birlikte, dış ilişkileri bakımından, örneğin kalkınma işbirliği bakımından sadece bir yetkiden değil, bir yükümlülüğten de söz edilmesi gerekir. AB, kalkınma işbirliği gibi alanlarda insan haklarının korunması ve geliştirilmesini öncelikli bir hedef olarak gözönüne almak durumundadır.

AB Antlaşması madde 21(2) çerçevesinde, AB'nin dış ilişkilerinde temel hakları koruma ve teşvik yetkisi iç eylem ve politikalarındaki ve söz konusu politikalar çerçevesinde temel hakları teşvik etme yetkilerine karşılık gelmek durumunda değildir.

AB dış ilişkilerinde bugün itibariyle insan haklarının korunması ve teşviki ile ilgili hükümler AB Antlaşması madde 2, madde 3(5), 8, 21, 49, ABİHA madde 207(1), 208 (1), 209 (2), 212(1), 214(1) şeklinde genel olarak sıralanabilir. Esasen AB'nin dış ilişkilerinde herhangi bir yetkinin icrası Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve amaçlarının çerçevesine, dolayısıyla insan haklarına saygı ilkesine uygun biçimde gerçekleştirilecektir.

Temel hakların ya da insan haklarının teşviki spesifik hedefi ise İnsan Hakları ve Demokrasi AB Stratejik Çerçevesinde ayrıntılandırılan politika kapsamında geliştirilecektir. Birliğin insan hakları politikası için merkezi referans noktasını söz konusu stratejik politika belgesi oluşturmaktadır.

AB, diğer uluslararası kuruluşlarla da bu konularda koordinasyon ve işbirliği mekanizmaları tesis etmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi ile Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini (MDAÜ) kapsayan genişlemede demokratik reform için işbirliğine gidilmiştir. BM mekanizmalarında da üye ülkeler ve AB, tutumlarını koordine etmekte ve uyumlaştırmaktadır. Esasen bu durum neredeyse Avrupa Siyasi İşbirliğinin inşa edildiği 1987'lerden beri bu şekilde gelişmektedir. BM'de üye ülkeler adına Konsey Dönem Başkanlığının, AB adına ise Komisyonun bazı ortak açıklamalar ya da karar tasarımları konusunda koordine oldukları görülebilmektedir.

AB, 2012 yılında Birliğin insan haklarına yönelik taahhüdünü, özellikle de dış ilişkileri bakımından güçlendirmeye, daha görünür kılmaya ve yapılandırmaya yönelik bir insan hakları paketi benimsemiştir. Bu paket insan hakları ve demokrasi alanında bir stratejik çerçeve, bir eylem planı ve AB İnsan Hakları Özel Temsilcisi atanmasından oluşmaktadır.

AB Konseyinin bu Stratejik Çerçevesi ve Eylem planının temel esasları, "temel haklar ilkelerinin Birliğin tüm iç ve dış politikalarının temellerini, dayanaklarını oluşturması" (yani anaakımlaştırma), "insan haklarının evrenselliğinin teşviki", "tutarlı hedeflerin izlenmesi" (üye ülkeler ve AB tarafından tüm iç ve dış eylemlerde ve politikalarda), "Birliğin tüm dış politikalarına insan haklarının eklenmesi" (dış ticaret, yatırım, teknoloji, telekomünikasyon, İnternet, enerji, çevre, şirketlerin sorumluluğu, kalkınma, ODGP, istihdam ve sosyal politikanın dış veçheleri, terörle mücadele de dahil özgürlük, güvenlik ve adalet alanı), "insan hakları alanında Birlik önceliklerinin uygulamaya geçirilmesi", "ikili ortaklıklar çerçevesinde çalışma", "çoktarafli kuruluşlarla çalışma", (örneğin BM Genel Kurulu, BM İnsan Hakları Konseyi, ILO, Avrupa Konseyi, AGİT ve "Birlik kurumlarının özellikle Avrupa Parlamentosunun çalışmaları" gibi hususları içermektedir.

Tüm bu hedeflerin başarıya ulaşması bakımından Birlik içinde uyumun sağlanması önemli bir öncelik niteliğindedir. Birlik özellikle ikili ya da çoktarafli ilişkilerinde kendi içinde uyumu ve teksesliliği sağlayabildiği ölçüde etkisi ve ikna ediciliği artabilmektedir.

Birliğin ODGP Global Stratejisi veya Kalkınma için Uzlaş (Konsensus) gibi politika belgeleri de insan haklarının teşviki ve korunması bakımından önemli politika belgeleri niteliğindedir.

AB finansman araçları, AB İnsan Hakları Rehberleri (mesela çocuk haklarının teşviki ve korunması için AB Rehberi), ülke stratejileri, insan hakları diyalogları, uluslararası anlaşmalardaki insan hakları hükümleri, ODGP kapsamındaki yaptırımlar AB'nin insan haklarının dış politika ve eylemlerinde korunması ve güçlendirilmesi politikasının araç takımı niteliğindedir. Mesela Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı (European Instrument for Democracy and Human Rights: EIDHR) bu politika takımının mali aracı niteliğindedir.

Bu bağlamda, üçüncü ülkelerde görevlilere eğitim, uluslararası anlaşmalara hüküm dercedilmesi, mali araçların kullanımı: örneğin insan hakları projelerinin finansmanı, sosyal haklara ilişkin anlaşmalara hükümler dercedilmesi, Dış Ticaret Politikası kapsamında Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS)'ne dahil edilmesi gibi çeşitli araçlar gündeme gelmektedir.

Yine şeffaflığı temin ve sivil toplumla daha etkili diyalog kurma amaçlı meydana getirilen “AB İnsan Hakları Tartışma Forumu” ile de sivil toplumla diyalogun yapısallaştırılması, resmileştirilmesi temin edilmektedir.

EIDHR çerçevesinde bütçesel bakımdan önceliklendirme ve bu kapsamda tematik öncelikler belirlenerek fon sağlanması gibi politikalar ve araçlar benimsenmektedir.

Birliğin dış politika ve eylemleri bakımından kapsamlı bir politika ve eylem çerçevesi bulunmakla birlikte, özellikle ODGP alanında Birliğin politika ve eylemlerini icra ederken temel haklara uygun hareket edip etmediğinin yargısal denetimi bakımından ABAD'ın yargı yetkisinin bulunmadığına ya da çok kısıtlı bir alanda mevcut olduğuna da işaret etmek gerekmektedir.

AB'nin genişleme ve komşuluk politikasında uyguladığı ve teşvik ettiği ilke ve standartlar, bir yandan Birliğin kendi iç işleyişinden, örneğin AB Temel Haklar Şartı, ABAD'ın bu şart hükümlerine yönelik yorumu, Birliğin temel haklar tasarruflarının ve strateji ve politika belgelerinin genel ilke ve amaçlarından, öte yandan da Birliğin de taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile özellikle de AİHS ve buna dayalı AİHM içtihadından ve ayrıca uluslararası örgütlerin bağlayıcı nitelikte olmayan karar, rehber ve politika belgesi gibi belgelerinden kaynaklanmaktadır.

AB Katılım Süreci ve Temel Haklar

AB, kurulduğu günden bu yana bir yandan bütünleşmeyi derinleştirme, öte yandan da neredeyse tüm Avrupa kıtasını kapsayan bir barış ve refah projesi oluşturmaya yönelik olarak yeni ülkeleri içine dahil etme yolunda önemli adımlar atmıştır. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması değerleri ise Avrupa bütünleşmesinde bir yandan derinleşme, öte yandan da genişleme kavramları çerçevesinde hem amaç, hem de araç olarak işlev görmektedir.

Birliğin, genişleme sürecindeki ülkelere yerine getirmeleri ve katılım sürecinde ilerleyebilmeleri bakımından sunduğu kriter ve koşullar, Birliğin o ülkeleri AB üyeliğine hazırlama amacına hizmet etmektedir. Bu yönüyle söz konusu koşul ve kriterler, Birliğin sahip olduğu ya da üzerine inşa edildiği kendi değerlerinin, ilkelerinin ve kurallarının bir yansıması niteliğindedir.

AB Antlaşmasında geçen ve Birliğin temel değerleri olarak ifade edilen bu kavramların, üzerinde azami düzeyde uzlaşya varılmış, olabildiğince nötr ve evrensel değerlerin Avrupa kıtası özelinde ifade ettiği içerik ve anlama işaret ettiği belirtilebilir.

Gerçekten de, Birliğin üzerine inşa edildiği bu değerleri benimseyen ve bunları desteklemeyi taahhüt eden devletler AB Antlaşmasının 49. maddesi gereğince AB'ye üye olabilecektir.

Bilindiği üzere, ilk kez 1993 Kopenhag Zirvesinde ortaya konulan, ardından 1995 Madrid Zirvesinde geliştirilen Kopenhag Kriterleri, bir Avrupa ülkesinin AB üyeliğine kabul edilebilmesi için sahip olması gereken temel nitelikleri belirlemektedir. Bunlar siyasi, ekonomik ve hukuki (müktesebat kriteri) olmak üzere üç temel başlık altında düzenlenmektedir.

Siyasi kriterlere göre, AB'ye aday ülkelerde demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunmasını ve saygı görmesini teminat altına alan kurumların istikrara kavuşturulmuş olması gerekmektedir. Siyasi kriterlerin yerine getirilmesi aday ülkeyle katılım müzakerelerine başlaması için de ön şarttır. Kopenhag kriterlerinin siyasi bölümü konusunda ilk saptamanın, 1978 yılında Avrupa Birliği Zirvesinin “Demokrasi Hakkında Bildirisi” ile ortaya konduğu ve o tarihte AT Antlaşmasının 237. maddesinde yer verilen katılım maddesinin öngördüğü üzere bütünleşmeye dahil olabilmek için “Avrupa devleti olma” koşulunun, üye devletler bakımından temsili demokrasi ve insan hakları ilkelerine saygı duyulması ve korunmasını ifade ettiğinin burada belirlendiği görülmektedir. Bu tarihten sonra da Avrupa Tek Senedinin Başlangıç Bölümünde ve Maastricht Antlaşmasının Başlangıç Bölümünde bu değerlere atıf yapıldığı, F maddesinde de insan hakları konusunun özel olarak vurgulandığı görülmektedir. Katılım kriterlerinin 1993 Kopenhag Zirvesi öncesi açıkça belgelere geçirilmemiş olmakla birlikte bütünleşmenin başlangıcından beri geçerli olduğu, insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü kavramlarının 1960 ve 70'lerde de zımni bir koşul olarak arandığını ama 1990'larda Doğu'ya doğru genişleme sürecinde açıkça başvuru kavramlar haline geldiğini ifade edilebilir.

Ekonomik kriterlerse, işleyen bir piyasa ekonomisinin mevcudiyetini, AB içindeki rekabet ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini üyelik için koşul saymaktadır. Kopenhag Zirvesinde alınan kararlarda, ayrıca, “Üyelik, adayın siyasi, ekonomik ve parasal birliğe katılım da dahil olmak üzere, üyeliğin getirdiği yükümlülükleri üstlenebileceğini varsayar” cümlesine yer verilerek, AB müktesebatına uyumun temin edilmesi üyelik için bir koşul haline getirilmiştir.

Bu kriterlere 1995 Madrid Zirvesi’nde “[Birlik] politikalarının uyumlu olarak yürütülmesini teminen, katılım erte-sinde aday ülkelerin idari yapılarının uyumlaştırılması gereği” de eklenmiştir. Böylece AB müktesebatının ulusal mevzuata geçirilmesinin gerekli olmakla beraber yeterli olmadığı, asıl önemli olanın etkili biçimde uygulama ol-duğu vurgulanmış olmaktadır. Burada üye devletlerin müktesebatı iç hukuka aktarma ile idari ve yargısal olarak uygulamaları çerçevesindeki tüm idari kapasitenin kastedildiği açıktır. Üye devletlerin her birinde AB hukukunun gerektiği biçimde uygulandığına dair karşılıklı bir güvenin varlığı bütünleşmenin sağlıklı biçimde devamı bakımın-dan bir gereklilik olarak görülmektedir.

Kopenhag AB Zirvesi Sonuçlarında, ayrıca, AB’nin yeni üyeyi sindirme kapasitesine sahip olması gerektiği üye-rinde de durulmuş, Birliğin yeni üyenin katılımından sonra da bütünleşme ivmesini sürdürebilmesinin önemine işaret edilmiştir.

Birlik; kendi yapısını ve gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak aday ülkenin Kopenhag Kriterlerine uyumu-nu, bir başka ifade ile üyelik koşullarına uymak için hangi sürelerle hangi yasal değişiklikleri gerçekleştirip yaşama geçireceğini somut olarak tespiti imkan sağlayan bir katılım öncesi strateji geliştirmiştir. Söz konusu strateji Katılım Ortaklığı, Ulusal Program, İlerleme Raporu, AB Program ve Ajanslarına Katılım, Teknik ve Mali Yardım gibi araçlarla işletilmektedir.

Katılım koşulluluğu, AB’ye üye olmak isteyen ülkelerin, katılım öncesi süreçte önce adaylık statüsü elde etme-lerinin, müzakerelere başlamalarının ve nihai olarak müzakereleri tamamlayarak üye olmalarının belli şartlar ve kurallara bağlanması olarak tanımlanabilir. Burada söz konusu olan aday ülkenin Birliğin koşullarına, diğer bir ifadeyle Kopenhag Kriterlerine uyumudur.

Aday ülkenin bu çerçevede geçirmesi öngörülen dönüşüm Kopenhag kriterleri bağlamında gerçekleşecektir. Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi gibi kriterler aday ülkeler bakımından sağlan-ması zorunlu, asgari bir nitelik arz etmektedir. Burada iki temel husus bütünleşme bakımından öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki bu kriterlerin içeriğinin neye göre, kim tarafından belirleneceğidir.

AB’nin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda üye devletlerde geçerli olacak kural ve standartları belirleme bakımından görece yetkisizliği dolayısıyla bu konularla ilgili Birliğin kendi çıkardığı bağ-layıcı müktesebatının son yıllarda önemli ölçüde artış kaydettiği, ancak hala görece sınırlı sayıda olduğu be-lirtilmelidir. Bu alanda Birlik müktesebatı ağırlıklı olarak özellikle Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan AİHS gibi uluslararası sözleşmeler ile Avrupa Konseyi organlarının, örneğin Bakanlar Komitesinin, Avrupa Parlamenter Asamblesinin, Venedik Komisyonunun çeşitli alanlardaki karar ve tavsiyeleri ve özellikle AİHM’in kararları çerçe-vesinde somut bir içerik kazanmaktadır. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletler (BM) ve organları, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası yapıların çeşitli çalışma ve belgeleri de siyasi kriterlerin içeriğinin tespiti bakımından önemlidir.

Bu çerçevede Avrupa Birliği Antlaşmasının 6. maddesinde de temel hak ve özgürlüklerin AB hukuk düzenindeki rolüne ve AİHS’nin AB çerçevesindeki yerine ve önemine vurgu yapıldığı hatırlanmalıdır. 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile hukuki bağlayıcılık kazanan ve AB Antlaşmasının 6. maddesinde zikredilen AB Temel Haklar Şartı da AB katılım sürecindeki ülkeler bakımından dikkate değer ve üye olduklarında kendileri bakımından da bağlayıcı hale gelecek bir insan hakları katalogu ve standardı oluşturmaktadır.

AB katılım müzakerelerinde 23 (Yargı ve Temel Haklar) ve 24. (Adalet, Özgürlük ve Güvenlik) Faslları, ABA’nın 3. maddesinde öngörülen amaçlar çerçevesinde Birlik içinde vatandaşlar için bir “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” kurulmasına yönelik temel hususların aday ülkeler tarafından karşılanmasının sağlanmasına yöneliktir. Söz konusu özgürlük, güvenlik ve adalet alanı ise Birliğin temel değerlerinin hayata geçirildiği, özellikle de insan haklarının korunduğu ve hukukun üstünlüğünün hakim olduğu bir alan olacaktır.

Yargının bağımsızlığının ve tarafsızlığının güçlendirilmesi ile yargılamanın etkili, verimli ve süratli bir şekilde ger-çekleştirilmesine yönelik hususlar, yolsuzlukla mücadele, temel hakların korunması ve AB vatandaşlığından kay-naklı haklar bu çerçevede 23. Faslin içeriğindeki konuları oluşturmaktadır.

Bunun yanında 24. Fasil olan “Adalet, Özgürlük ve Güvenlik” faslı da bağlantılı biçimde sınır kontrolleri, vize, AB dışından göç, iltica, polis işbirliği, örgütlü suçla, terörizmle, uyuşturucu ile mücadele, gümrük işbirliği, cezai ve hukuki konularda adli işbirliği alanları kapsamaktadır. Söz konusu alanlar Birliğin 2000’lerin başından itibaren en fazla hukuki düzenleme yaptığı alanların başında gelmektedir.

Hukukun üstünlüğünün temininin temel gereği olan yargının bağımsız, tarafsız, etkili ve verimli işleyişi ve temel hak ve özgürlüklerin gerektiği gibi tanınması ve korunmasına dair bir mekanizmanın kurumsallaşması bu itibarla aday bir ülkenin AB’ye üyeliği için karşılaması gereken siyasi kriterlerin ayrılmaz parçaları olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu hususlar 23. Fasin içeriği ile yakından bağlantılıdır.

Konunun önemine ve önceki genişlemelerde edinilen tecrübeye binaen 2005 sonrası genişleme sürecinde AB her yargı ve temel haklar alanlarına özgülenmiş ayrı bir müktesebat başlığı oluşturulmasının gereğini görmüş ve aday ülkelerin AB üyeliği bakımından uyum sağlaması gereken AB müktesebat alanlarının arasına “yargı ve temel haklar” faslını da eklemiştir. Dolayısıyla bugün için AB’ye katılım müzakerelerinde aday ülkenin üstlenmesi gereken Birlik müktesebatının yer aldığı fasıllar içinde “Yargı ve Temel Haklar” başlıklı 23. Fasil yer almaktadır. Bunun temel nedeni fasıl içinde yer alan hususların aday ülkeler tarafından yerine getirilmesini sağlamak üzere müktesebat uyumunun ve idari ve adli kapasite artışının ne ölçüde gerekli olduğunun genişleme süreci içinde zamanla daha iyi anlaşılması ve bu alanda Birlik müktesebatının -bir ölçüde de olsa- giderek daha somut hal almış olmasıdır. Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere, yargı ve temel haklar konuları AB’nin üyelik kriterleri olan Kopenhag kriterlerinin “siyasi kriterler” bölümü ile de yakından ilişkilidir. AB içinde gelişmekte olan mevzuat özellikle yargı ve temel haklar alanında ortak hareket alanlarını belirleyici nitelik taşımaktadır. Üstelik bu alanlarda aday ülkenin dönüşümünün özellikle zaman ve özel çaba gerektirdiğinden hareketle 2012 sonrası genişleme stratejilerinde 24. Fasil ile birlikte 23. Fasilin ilk açılan ve son kapanan fasıllar olması gerektiği konusunda bir yeni yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır.

2020’den itibaren uygulanmaya başlanan yeni genişleme metodolojisi kapsamında ise müzakere fasıllarının kümeler (clusters) altında toplandığı görülmektedir. Buna göre 6 küme altında toplanan fasıllar arasında “esaslar” ya da “temeller” (fundamentals) olarak nitelenebilecek ilk küme içinde 23. Fasil olan “Yargı ve Temel Haklar”ın yer aldığı, bu bakımdan “önce esaslar” olarak çevrilebilecek “fundamentals first” yaklaşımı kapsamında müzakerelerde ve tüm genişlemede vurgunun, önceliğin, önemnin Birliğin temel değerlerinin yansıması olan bu alanı da içerdiği görülmektedir.

IPA Temel Haklar Sektörü

Avrupa Komisyonu tarafından sektörel yaklaşım çerçevesinde yürütülen ve 2014-2020 yıllarını kapsayan IPA II döneminde finanse edilen 9 sektörden biri Hukukun Üstünlüğü ve Temel Haklar sektörüdür.

AB üyelik süreci öncelikleri ve ulusal önceliklerimiz dikkate alınarak tanımlanan Hukukun Üstünlüğü ve Temel Haklar sektörü, “Yargı ve Temel Haklar” ile “İçişleri” alt sektörlerinden oluşmaktadır. Yargı ve Temel Haklar sektörü, (i) yargı ve (ii) temel haklar olarak iki alt-alana ayrılmıştır.

AB Başkanlığı, AB’den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların ve AB Birlik Programlarına Katılımın Yönetimi ile İlgili 2019/20 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi doğrultusunda, temel haklar alt alanında Lider Kurum olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda AB Başkanlığı bünyesinde Siyasi İşler Daire Başkanlığı Temel Haklar Alt Alanı kapsamında programlama ve izleme faaliyetlerini yürütmektedir.

Temel Haklar Alt Alanına yönelik olarak IPA-II dönemi için üç öncelik alanı bulunmaktadır:

- Temel haklar alanında kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi
- Temel haklar alanında kurumlar ve paydaşlar arası eşgüdümün güçlendirilmesi
- Korunmaya muhtaç kişilerin korunmasının güçlendirilmesi / Sosyal olarak korunmaya muhtaç grupların desteklenmesi

IPA Temel Haklar Sektörü kapsamındaki kurumlar aşağıda listelenmiştir:

- Anayasa Mahkemesi
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı
- İçişleri Bakanlığı (Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü)
- Kamu Denetçiliği Kurumu
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu
- Milli Eğitim Bakanlığı
- Türkiye Barolar Birliği
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

IPA I (2007-2013) döneminde Temel Haklar ayrı bir alan olarak ele alınmayıp, “Yargı ve Temel Haklar” başlığı altında finanse edilmiş ve bu başlık altında yaklaşık 191 milyon avro finansman sağlanmıştır.

IPA II (2014-2020) döneminde Temel Haklar alt-alanında toplamda yaklaşık 41,686 milyon avro değerinde 13 adet projeye destek sağlanmaktadır.

2014 Programlama Yılı Projeleri

- Kalabalık Kontrolüne İlişkin Mülki İdare Amirlerinin ve Etkili Soruşturmaya İlişkin Mülkiye Müfettişlerinin Kapasitelerinin Artırılması
- Baroların ve Avukatların Avrupa İnsan Hakları Standartları Konusunda Kapasitesinin Güçlendirilmesi
- İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Güçlendirilmesi III. Aşama

2015 Programlama Yılı Projeleri

- İnsan Haklarının Korunması ve Tanıtımında Kamu Denetçiliği Kurumunun Rolünün Güçlendirilmesi
- Jandarma Genel Komutanlığı Bünyesindeki Kadın ve Çocuk Kısım Amirliklerinin Kapasitelerinin Artırılması
- Temel Eğitim Kurumlarında Demokrasi Kültürünün Güçlendirilmesi
- Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı için Bağımsız Bir Polis Şikayet Komisyonu ve Şikayet Sistemi Kurulması

2016 Programlama Yılı Projeleri

- Roman Strateji Belgesi (Eylem Planları) için Etkili Bir İzleme, Değerlendirme ve Koordinasyon Mekanizması Kurulması
- Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliğine Duyarlı Planlama ve Bütçeleme Uygulanması

2017 Programlama Yılı Projeleri

- Türkiye’de Çocuk Haklarının Desteklenmesi
- Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi

2019 Programlama Yılı Projeleri

- Anayasa Mahkemesinin Temel Haklar Alanındaki Kararlarının Etkili Şekilde Uygulanmasının Desteklenmesi

2020 Programlama Yılı Projeleri

- Avukatların ve Baroların Çocuk Haklarının Teşviki, Korunması ve İzlenmesi Konusundaki Kapasitesinin Geliştirilmesi

Temel Haklar alt-alanında yürütülen IPA projeleriyle:

- Temel hak ve özgürlüklerin korunması desteklenmekte,
- Temel haklar alanındaki yasal ve düzenleyici çerçeve AB standartları ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmekte,
- Başta kadın ve çocuk olmak üzere, korunmaya muhtaç kesimler desteklenmekte,
- İnsan hakları alanında çalışan kamu kurumları ile tüm ilgili paydaşlar arasındaki işbirliği güçlendirilmektedir.

Türkiye, uluslararası ve AB standartlarına uygun olarak, 2000’li yıllardan itibaren Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık), Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu gibi insan hakları kurumlarının kurulması ve aşağıda listelenen kapsamlı stratejilerin benimsenmesi yoluyla temel haklar alanında reformlar gerçekleştirmiştir.

- Yargı Reformu Stratejisi (2019)
- İnsan Hakları Eylem Planı (2021)
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı (2014)
- Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2018-2023)
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025)
- Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2023-2028)
- Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı ve Eylem Planı (2017-2023)
- Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)
- Çocuk Koruma Hizmetlerinin Koordinasyonuna İlişkin Strateji Belgesi (2014-2019)
- Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)
- Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)

Temel haklar alanındaki kurumsal işbirliğinin güçlendirilmesi çocuk hakları, kadın-erkek eşitliği, insan hakları mekanizmalarının etkinliğinin sağlanması ve ayrımcılıkla mücadele gibi çeşitli alanlarda proje ve programlar uygulanmaya devam edilmektedir.

Türkiye, aday ülke olarak, 2021-2027 Dönemi Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA-III) faydalanıcıları arasında yer almaktadır.

IPA III Tüzüğü’nün 3. maddesi, IPA’nın genel ve özel amaçlarının çerçevesini çizmektedir. IPA III Tüzüğü’nün Ek-2’si ise mali yardımın ana tematik önceliklerini belirlemekte ve bu öncelikler, Avrupa Komisyonu’nun AB fonlarının kullanımı için kapsayıcı stratejik belgesi olan Programlama Çerçeve Belgesi’nde yansıtılmaktadır.

Buna göre, IPA III döneminde 5 Tematik pencere ve bu pencereler altında farklı tematik öncelikler yer almaktadır.

- Pencere 1: Hukukun Üstünlüğü, Temel Haklar ve Demokrasi
- Pencere 2: İyi Yönetişim, AB Müktesebatına Uyum, İyi Komşuluk İlişkileri ve Stratejik İletişim
- Pencere 3: Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir Bağlantısallık
- Pencere 4: Rekabetçilik ve Kapsayıcı Büyüme
- Pencere 5: Sınır Ötesi İşbirliği

Avrupa Komisyonu’nun yayımladığı IPA III Programlama Çerçeve Belgesinde, Pencere 1’in içeriği kapsamlı olarak belirtilmiştir.

Pencere 1’in tematik öncelikleri şunlardır:

1. Yargı
2. Yolsuzlukla mücadele
3. Örgütlü suçlarla mücadele/güvenlik
4. Göç ve sınır yönetimi
5. Temel haklar
6. Demokrasi
7. Sivil Toplum

Tematik Öncelik: Temel Haklar

IPA III kapsamında Temel haklar tematik önceliğinin kapsamı Programlama Çerçeve Belgesi tarafından belirlenmiş olup; aşağıda özetlenmektedir.

IPA III döneminin temel haklara ilişkin özel amacı, yasal çerçevenin AB ve uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi ile temel hak ve özgürlüklerin tam olarak uygulanmasını sağlamaktır.

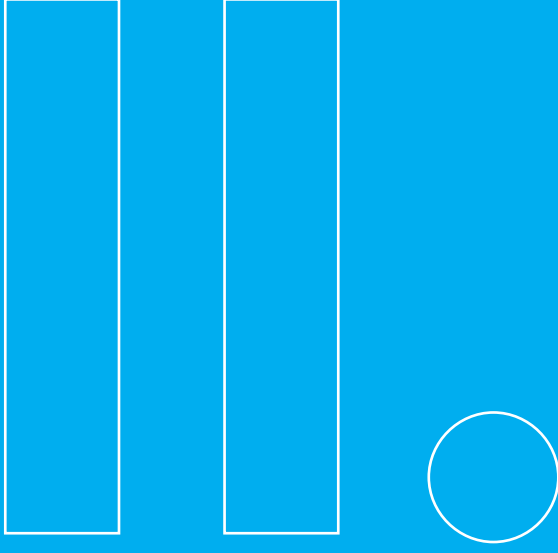
IPA III desteği, AİHS ve AİHM içtihadıyla belirlenen tüm hak ve özgürlüklerin tam olarak uygulanmasına öncelik vermektedir.

IPA III faydalanıcısı ülkelerde, insan haklarıyla ilgili bakanlıklar, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ile Ombudsmanlık kurumları dahil olmak üzere temel hakların geliştirilmesi ve korunmasına yönelik görev yapan tüm ilgili yapıların etkili ve bağımsız işleyişine yönelik destek verilecektir.

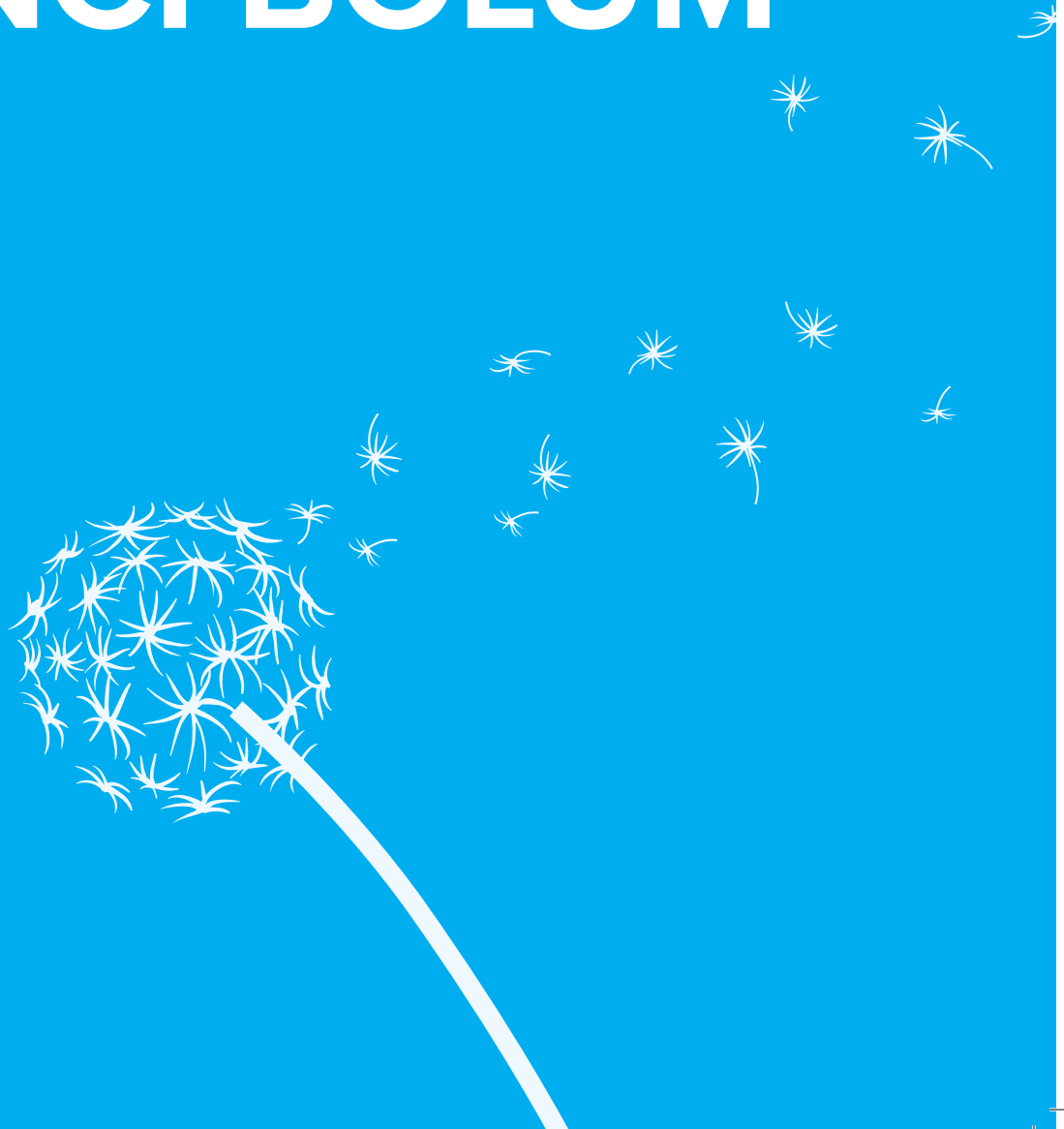
Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, ayrımcılığın önlenmesi ve kadına karşı şiddetle mücadele önemli öncelik alanları arasındadır. Buna göre IPA III, tüm kadın ve çocukların şiddetten uzak olması ve eşit hak ve özgürlüklere sahip olmalarını sağlamak üzere etkili kurum ve sistemlerin oluşturulmasını destekleyecektir. Şiddetle mücadele konusunda IPA III desteği, mevzuat ile mevzuatın tam uygulanması arasındaki boşluğun kapatılmasına odaklanacaktır.

IPA III döneminde de, AİHS'in 14. maddesi doğrultusunda çocuklar, kadınlar, engelli bireyler ve diğer kırılgan gruplar olmak üzere ayrımcılıkla mücadele, önemli bir öncelik olmaya devam etmektedir.

İfade ve basın özgürlüğünün geliştirilmesi ve korunması, demokrasinin önemli bir ayağı olarak önemli bir önceliktir. Ayrıca demokratik ve açık bir toplumun gereği olarak, dezenformasyonla mücadele de önemini korumaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

Tematik Perspektiften Temel Haklar

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi Projesi kapsamında, temel hak ve özgürlüklere bütüncül bir bakış açısı geliştirilmesi amacıyla 10 tematik alan tespit edilmiştir.

Bu bölümde, “10 Tematik Alan”daki:

- ✓ Uluslararası Belge ve Standartlara
- ✓ AB Müktesebatına
- ✓ Farklı Düzeylerdeki Mevcut Kurumsal Yapılanmalara

kısaca yer verilecektir.

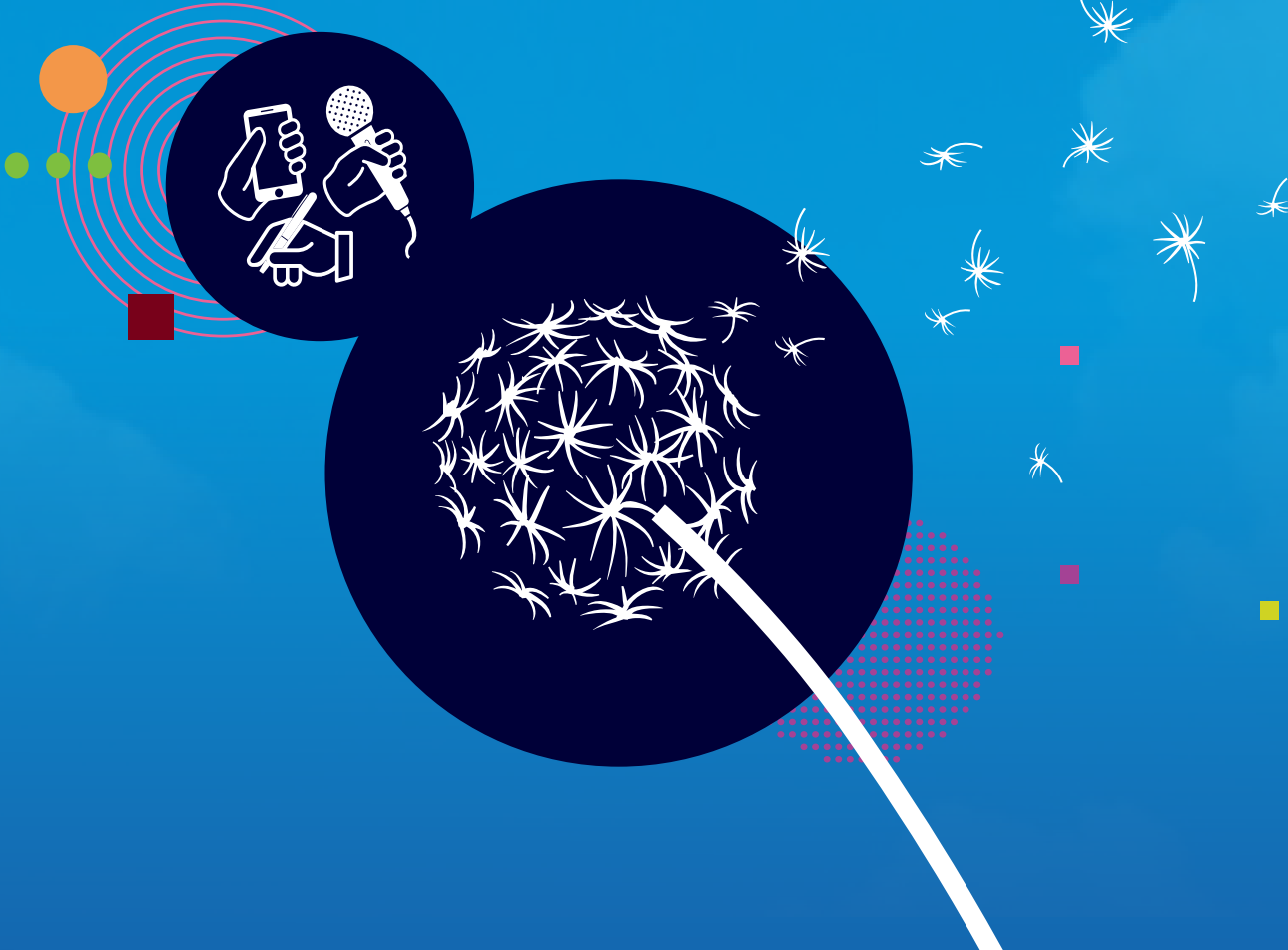
Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi Projesi Kapsamında Seçilen Tematik Alanlar

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Giriş

İfade özgürlüğü herkesin kamusal alanda görüş ifade edebilmesi ve bundan dolayı herhangi bir zorlayıcı müdahale veya yaptırıma maruz kalmaması anlamına gelir.

İfade özgürlüğü modern bir toplumda toplanma ve örgütlenme özgürlüğü ve seçme ve seçilme hakları gibi temel insan haklarıyla ve siyasi haklarla bağlantılı olup, onların temelini ya da asgari koşulunu oluşturan bir hak niteliğindedir. Öte yandan çoğulculuk, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım gibi demokrasi için hayati önem taşıyan pek çok gerekliliğin anlamlı biçimde hayata geçmesi bakımından zorunlu görülmektedir. İfade özgürlüğü; bilgi edinme hakkı, medya özgürlüğü ve çoğulculuğu, toplanma ve gösteri yürüyüşü hakkı, örgütlenme özgürlüğü, özel hayata saygı, kişilik haklarının korunması, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele, dezenformasyonla mücadele gibi pek çok farklı demokratik ya da yasal gereklilik ile de ilişkili bir nitelik gösterir.

Tüm bu nitelikleri dolayısıyla ifade özgürlüğü evrensel ve bölgesel uluslararası düzenlemelerde ilk sıralarda yer alan bir temel haktır. Ayrıca, Avrupa Birliği (AB) bağlamında da pek çok alanda korunması ve diğer hak ve özgürlükler ve Birlik politika, düzenleme ve eylemleri ile ilişkisi çerçevesinde ele alınması gereken bir nitelik gösterir.

Uluslararası Boyut

Birleşmiş Milletler

✓ BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 19

“ Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma serbestliğini de kapsar. ”

✓ BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Madde 19

“ 1. Herkesin, bir müdahale ile karşılaşmaksızın fikirlere sahip olma hakkı vardır. ”

2. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşünceyi arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir.

3. Bu maddenin ikinci fıkrasındaki haklar özel bir ödev ve sorumlulukla kullanılır. Bu nedenle bu hak, sadece hukuken öngörülen ve aşağıdaki sebeplerle gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir:

- Başkalarının haklarına ve itibarına saygı;
- Ulusal güvenliği veya kamu düzenini, veya sağlık ve ahlaki koruma. ”

✓ Genel Yorum No. 34, Madde 19: Düşünce ve İfade Özgürlüğü, İnsan Hakları Komitesi, CCPR/C/GC/34, 12.09.2011

✓ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 13

“ 1. Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; bu hak, ülke sınırları ile bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir. ”

2. Bu hakkın kullanılması yalnızca:

- Başkasının haklarına ve itibarına saygı,
- Milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu sağlığı ve ahlakın korunması nedenleriyle ve kanun tarafından öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yapılan sınırlamalara konu olabilir. ”

Avrupa Konseyi

✓ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Madde 10

“

1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamları tarafından müdahale edilmeksizin ve ulusal sınırlar dikkate alınmaksızın, görüş sahibi olma, bilgi ve düşünceleri edinme ve yayma özgürlüğünü içerir. Bu Madde devletlerin yayıncılığı, televizyon veya sinema işletmelerini izin alma koşuluna bağlamasını engellemez.

2. Bu özgürlüklerin kullanımı, beraberinde ödev ve sorumlulukları getirdiği için, ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü veya kamu emniyeti menfaatlerine, düzensizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık veya ahlakın korunması, başkalarının şöhret veya haklarının korunması, gizli olarak elde edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi veya yargı organlarının otorite ve tarafsızlığının sürdürülmesi için yasa tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan formalitelere, koşullara, kısıtlamalara veya cezalara tabi tutulabilir.

”

- ✓ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı
- ✓ Bakanlar Komitesinin 17 Mart 2022 tarihli ve CM/Rec(2022)4 sayılı Dijital Çağda Gazeteciliğe Uygun Bir Ortamın Teşviki Hakkında Tavsiyesi
- ✓ Bakanlar Komitesinin 20 Mayıs 2022 tarihli ve CM/Rec(2022)16 sayılı Nefret Söylemi ile Mücadele Hakkında Tavsiyesi
- ✓ Bakanlar Komitesinin 6 Nisan 2022 tarihli ve CM/Rec(2022)13 sayılı Dijital Teknolojilerin İfade Özgürlüğü Üzerindeki Etkileri Hakkında Tavsiyesi
- ✓ Bakanlar Komitesinin 13 Nisan 2016 tarihli CM/Rec(2016)4 sayılı Gazeteciliğin Korunması ve Gazetecilerin ve Diğer Medya Aktörlerinin Güvenliği Hakkında Tavsiyesi
- ✓ ECRI tarafından 8 Aralık 2015 tarihinde kabul edilen 15 sayılı (CRI(2016)15) Nefret Söylemi ile Mücadele Hakkında Genel Politika Tavsiyesi

AGİT Çerçevesi ve Temel Belgeleri

- ✓ AGİT, İnternette Medya Özgürlüğü: AGİT Rehberi, Mart 2016,
- ✓ AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi (MÖT), Gazetecilerin Güvenliğine İlişkin Tavsiyeler, 8 Haziran 2011, CIO. GAL/111/11
- ✓ AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi (MÖT), Yapay Zeka ve İfade Özgürlüğü Hakkında Bir Politika Kılavuzu/ El Kitabı, 2021
- ✓ AGİT Medya Özgürlüğü Temsilcisi (MÖT), Gazetecilerin Güvenliği Rehberi, 3. Baskı, 2020
- ✓ Medya Özgürlüğü Temsilcisi (MÖT): AGİT bölgesinde medya özgürlüğü durumunu izlemek, katılımcı ülkelerde özgür, bağımsız ve çoğulcu medyanın geliştirilmesine yardımcı olmak ve bu konuda işbirliğinde bulunmak, ayrıca gerekli hallerde erken uyarı görevi yürütmek üzere ihdas edilmiştir.

AB ve İfade Özgürlüğü

Kurucu Antlaşma Hükümleri ve AB Temel Haklar Şartı: Bağlayıcı Kaynaklar

AB Temel Haklar Şartı'nın kabul edilmesinden önce, AB hukukunda ifade özgürlüğünün korunmasına yönelik özel bir hüküm mevcut değildi. Lizbon Antlaşması ile birlikte, 2009 yılı Aralık ayında yürürlüğe giren Şart, AB Antlaşması'nın 6(1) maddesi vasıtasıyla Antlaşmalarla aynı hukuki bağlayıcılığa sahiptir.

AB kurumları ile organlarının tüm işlem ve eylemleri ve ulusal makamların AB hukuku uygulamalarına yönelik olan AB Temel Haklar Şartı'nın 11. maddesinde ifade ve bilgi edinme özgürlüğü şu şekilde yer almıştır:

“

1. Herkes, ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ulusal sınırlarla kısıtlanmaksızın bir görüşe sahip olma, haber ve düşünceleri elde etme ve bunları ulaştırma özgürlüğünü içerir.

2. Basının özgürlüğüne ve çoğulculuğuna saygı gösterilmelidir.

”

11. madde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10. maddesinde yer alan düzenleme ile uyumludur. Şart'ın 52(3) maddesinde yer alan hüküm uyarınca, bu özel hakkın yorumlanması ve kapsamı AİHS ile korunan haklarla paralellik taşımaktadır. Söz konusu hakka getirilebilecek potansiyel kısıtlamalar, AİHS'nin 10(2) maddesinde yer alan sınırlamaların ötesine geçmemelidir.

AB Temel Haklar Şartı, temel haklarla ilgili konularda harekete geçme konusunda Avrupa Komisyonu'na herhangi bir genel yetki sağlamamaktadır. Komisyon ancak AB hukuku devreye girdiğinde (örneğin, AB hukukunda yeni bir norm kabul edildiğinde veya ulusal bir tedbir AB hukukunu Şart ile uyumlu olmayan bir şekilde kullandığında) müdahale etme yetkisine sahip olmakta ve adım atabilmektedir. AB Üye Ülkelerinin her biri, hak ve özgürlükleri korumaya yönelik kendi anayasal ve yargısal çerçevelerine sahiptir. Ayrıca Üye Ülkeler, AİHS ilkeleri ile diğer uluslararası insan hakları belgelerine bağlı kalmak zorundadır. Şart, sözkonusu ilkeler ve belgelerin yerini almamaktadır. Buna göre Ülkeler, vatandaşlarının ifade özgürlüğünü kullanma haklarını koruma yükümlülüğüne sahiptir.

İkincil Kaynaklar: Bağlayıcı Düzenlemeler

- ✓ Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi (Görsel-İşitsel medya hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin Üye Ülkelerde kabul edilen kanun, ikincil düzenleme ve idari eylemler ile ortaya koyulan bazı hükümler arasında eşgüdüm sağlanması hakkında 2010/13/EU sayılı ve 10 Mart 2010 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi)
- ✓ Dijital Hizmetler Yasası (2000/31/EC sayılı Direktif'i değiştiren, Dijital Hizmetlere Dair Tek Pazar hakkında 19 Ekim 2022 tarihli ve (EU) 2022/2065 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü)
- ✓ Avrupa Medya Özgürlüğü Yasası olarak anılan ve 2010/13/AB sayılı Direktif'i değiştiren, iç pazardaki medya hizmetlerine yönelik ortak bir çerçeve tesis eden 2024/1083 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü: Yasa ile basın hizmetleri için iç pazarın düzgün işleyişini sağlamak adına ortak kurallar belirlenmekte, Avrupa Medya Hizmetleri Kurulu (European Board for Media Services) kurulmaktadır. Tüzük ile getirilen önlemlerin, 8 Ağustos 2025 tarihinde uygulanmaya başlaması öngörülmektedir.
- ✓ Terörist İçeriğin Çevrimiçi Yayılmasının Ele Alınması Hakkında (AB) 2021/784 sayılı ve 29 Nisan 2021 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü,
- ✓ Terörizmle Mücadele Hakkında ve Konseyin 2002/475/Aİİ sayılı Çerçeve Kararının ve 2005/671/AAİ sayılı Kararının yerine geçen (AB)2017/541 sayılı ve 15 Mart 2017 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi

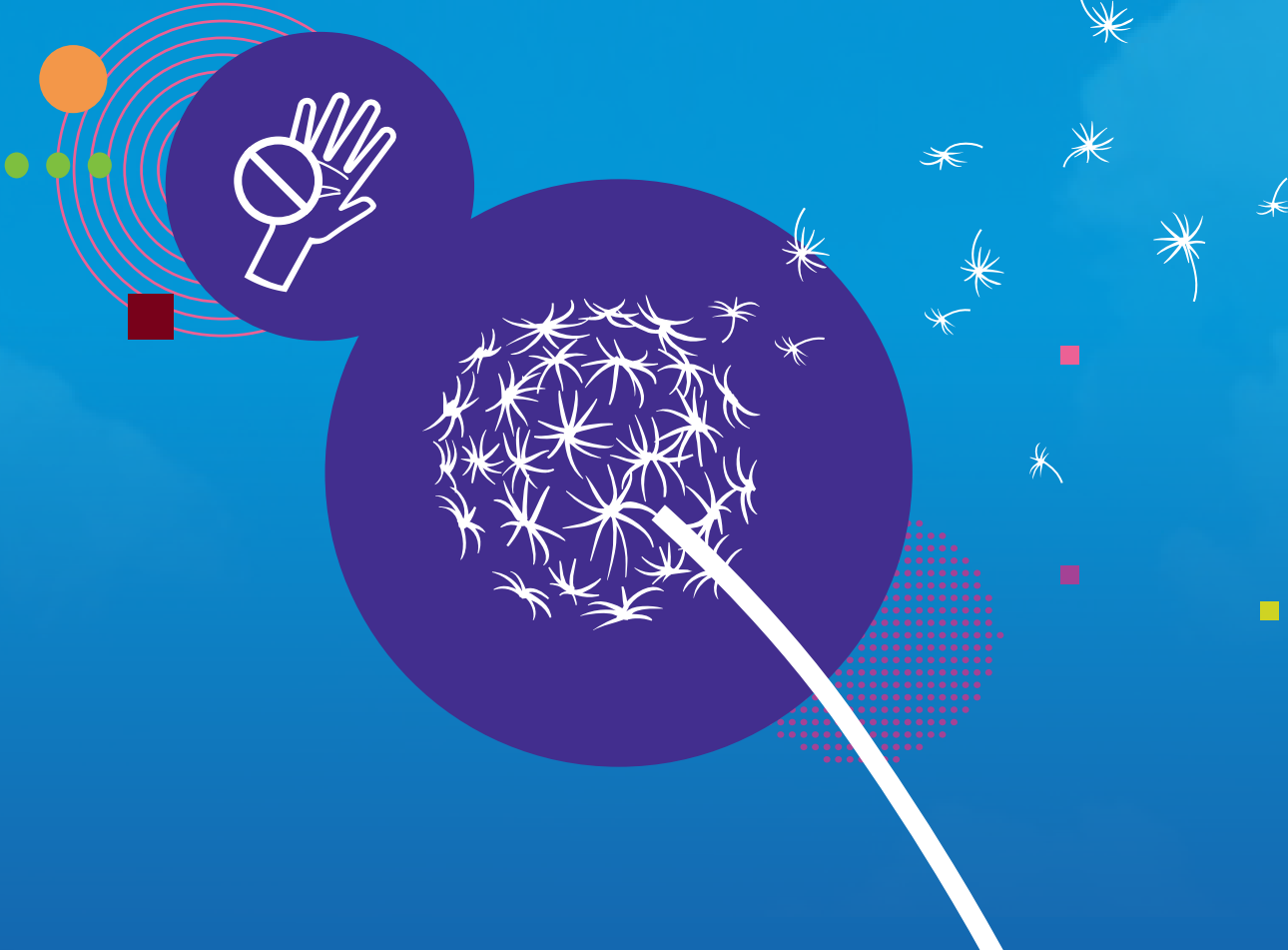
Politika ve Strateji Belgeleri

- ✓ Çevrim İçi ve Çevrim Dışı İfade Özgürlüğü Hakkında AB İnsan Hakları Kılavuz İlkeleri, Avrupa Birliği Konseyi, Brüksel, 12 Mayıs 2014
- ✓ Dezenformasyon Konusunda Güçlendirilmiş Uygulama Kuralları 2022
- ✓ Yasadışı Çevrimiçi Nefret Suçu ile Mücadele Hakkında AB Davranış Kuralları 2016
- ✓ Avrupa Birliğinde Gazetecilerin ve Diğer Medya Profesyonellerinin (mesleklerini icra edenlerin) Korunması, Güvenliği ve Güçlendirilmesini Teminat Altına Alınması Hakkında Komisyon Tavsiyesi, 16 Eylül 2021
- ✓ Gazetecilerin ve Kamusal Katılımda Bulunan İnsan Hakları Savunucularının Açıkça Temelsiz/Mesnetsiz ve İstismar Edilen Yargı Süreçlerine Karşı Korunması ("kamusal katılıma karşı stratejik davalar") Hakkında Komisyon Tavsiyesi, 27 Nisan 2022

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

İŞKENCE VE KÖTÜ MUAMELENİN ÖNLENMESİ

Giriş

Uluslararası hukuk, bireylerin “işkence görmeme hakkı”nı kesin ve net bir biçimde ifade eder. Bu hak hiçbir koşul altında vazgeçilmez ve dokunulmaz, mutlak nitelikte bir haktır. Uluslararası toplum, işkence ve kötü muameleye karşı etkili bir mücadele yürütmek için birçok hukuki araç ve mekanizma geliştirmiştir. Bu hakkın temelleri, bir yandan evrensel düzeydeki, öte yandan da bölgesel düzeydeki uluslararası hukuk belgeleri ile oluşturulmuş ve garanti altına alınmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler’in aşağıda belirtilen evrensel norm oluşturan belgelerinin yanı sıra, bölgesel düzeyde Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası bağlayıcı hukuk belgelerinde de benzer şekilde “işkence yasağına” vurgu yapılmaktadır.

Uluslararası Standartlar

Birleşmiş Milletler (BM) Koruması ve BM’nin İşkenceye Karşı Çabaları

BM, işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamelelere karşı evrensel düzeyde uygulanabilir standartlar oluşturmayı amaçlamaktadır. BM sözleşmeleri, bildirgeleri ve kararları işkence yasağının istisnası olamayacağını beyan eder. BM, işkence yasağına ek olarak, devletlere benzeri ihlallere karşı koruma sağlama amacı güden bir dizi yükümlülük getirir. Bu amaca yönelik önde gelen belgeler kapsamında;

gibi önemli hukuk araçları işkence ve kötü muameleyi yasaklar ve devletlere çeşitli yükümlülükler getirir.

BM’nin resmi belgesi haline gelen “İşkence ve Diğer Zalimane İnsanlık Dışı Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi İçin El Kılavuzu” (İstanbul Protokolü), işkencenin ve sonuçlarının belgelenmesi hakkındaki ilk uluslararası kılavuz olma niteliğini taşıyarak, Devletlerin bireyleri işkence ve kötü muameleden daha etkin biçimde koruyabilmelerini ve suçluları eylemlerinden ötürü sorumlu tutabilmelerini sağlamak için oluşturulmuştur. Protokol, işkence ve kötü muamelenin etkin şekilde delillendirilmesi için devletlerin ve sağlık görevlilerinin uyması gereken minimum standartları belirlemektir.

BM Çerçevesinde Öngörülen İzleme Mekanizmaları

BM nezdinde işkencenin önlenmesi çerçevesinde temel mekanizma “İşkenceye Karşı Sözleşme”nin etkin biçimde uygulanmasına yönelik kurulan İşkenceyi Önleme Komitesi’dir. Komite, Sözleşme’nin ülkelerdeki uygulanmasını izlemekle görevlidir ve insan hakları alanında yetkin ve yüksek ahlaki değerlere sahip 10 uzmandan oluşur.

Komite, Taraf Devletlerin aldığı önlemleri ve işkence iddialarını düzenli olarak değerlendirir ve tavsiyelerde bulunabilir. Komite, ayrıca, genel yorum ve tavsiyelerde bulunabilir; bu yorum ve tavsiyelere, taraf devletlere ve BM Genel Kurulu’na sunulan yıllık raporlarda yer verebilir. Bütün bu süreçler, kamuya açık toplantılarda gerçekleşir.

İşkence Özel Raportörü de BM tarafından özel prosedürlerle yetkilendirilmiş olan ve Üye Ülkelerin işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin uygulamalarını denetlemekle görevlidir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) İçtihadı Çerçevesinde İşkencenin Önlenmesi

Avrupa İnsan Hakları
Sözleşmesi (3. madde)

İşkencenin ve Gayriinsani
ya da Küçültücü Ceza veya
Muamelenin Önlenmesine
Dair Avrupa Sözleşmesi

AİHS’nin 3. maddesinde, “Hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da cezaya maruz bırakılamaz” şeklinde düzenlenen konu istisnaya yer bırakmayan mutlak bir hak ya da yasak olarak ele alınmıştır. Hiçbir çatışma veya teröre dayalı iddia, bireylerin kötü muamele tabi tutulmama hakkını ortadan kaldırmaz.

AİHS’nin 3. maddesi, demokratik toplumların temel değerlerinden birini güvence altına almaktadır. Terörizm ve örgütlü suçlarla mücadele gibi en zor koşullarda bile AİHS, işkenceyi ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezayı mutlak surette yasaklamaktadır.

AİHS ve AİHM kapsamındaki koruma, üç ayrı kötü muamele türünü içerir:

✘ işkence yasağı

✘ insanlık dışı muamele veya

✘ aşağılayıcı muamele

Bu kötü muamele türleri arasındaki ayırım, muamele neticesinde ortaya çıkan acının “ağırlık eşiği”ne dayanmaktadır. Kötü muamelenin AİHS’nin 3. maddesi kapsamına girebilmesi için belirli bir ağırlık düzeyine ulaşması gereklidir. Bu minimum düzeyin değerlendirilmesi göreceli olup, muamele süresi, fiziksel ve ruhsal etkileri ve bazı durumlarda mağdurun cinsiyeti, yaşı ve sağlık durumu gibi olayın tüm koşullarına bağlıdır.

AİHM, işkence yasağı kapsamında bir dizi konuyu değerlendirir ve geniş bir yelpazede başvuruları karara bağlar. Bu konular arasında, göçmen davalarında geri gönderme yasağı, özgürlüğün kısıtlandığı yerlerdeki durumlar, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin dağıtılması sırasında orantısız güç kullanımı, ev içi şiddet, cinsel istismar ve kadına yönelik şiddet bulunmaktadır.

AİHM içtihadı uyarınca, devletin negatif yükümlülüğü işkence ve kötü muamelede bulunmamaktır. Devlet görevlilerinin işkence ve kötü muamele uyguladığı durumda, devlet negatif yükümlülüğünü ihlal etmiş olur.

Devletin pozitif yükümlülüğü ise maddi ve usuli olmak üzere ikiye ayrılır:

- ✓ Devletin pozitif maddi yükümlülüğü, işkenceyi önlemek için bir yasal mekanizma kurulması ve mevzuat ile uygulamada gerekli tedbirlerin alınmasıdır.
- ✓ Devletin pozitif usuli yükümlülüğü, failerin tespit edilmesi ve cezasızlığa sebebiyet verilmemesi adına etkili bir soruşturmanın yürütülmesidir. Bu bağlamda, etkili soruşturma yükümlülüğünün unsurları arasında re’sen soruşturma başlatılması, bağımsız ve tarafsız bir şekilde yürütülmesi, şeffaflık, ihlalin sorumlularını nitelikli bir şekilde belirleme, soruşturmanın derhal ve özenle gerçekleştirilmesi yer almaktadır.

Avrupa Konseyi (AK) Koruması ve Öngörülen Özel Uluslararası Belge ve Mekanizmalar: Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi

- ✓ AK tarafından işkenceyi önlemek için spesifik bir bağlayıcı uluslararası hukuk belgesi olarak İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi) kabul edilmiştir.
- ✓ Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi ile Avrupa İşkenceyi ve Kötü Muameleyi Önleme Komitesi oluşturulmuştur. Komite, AK üyesi ülkeleri düzenli olarak, bazen de kısa süreli ve özel amaçlı (ad hoc) ziyaret ederek, gözetim altındaki kişilere yönelik muameleyi değerlendirir ve raporlar.
- ✓ Komite, özgürlüklerinden mahrum bırakılan kişilere yönelik genel standartlar belirleyerek, önerilerde bulunur ve devletlerin yanıtlarını değerlendirir.
- ✓ Komite tarafından düzenlenen rapora Taraf Devlet yazılı cevap verir. Böylelikle Komite ile Taraf Devlet arasında bir sonraki ziyarete kadar sürecek bir diyalog başlar.
- ✓ Komite, faaliyetleri süresince işbirliği ve gizlilik esasına dayanır. Taraf Devlet, tercih ederse Komite tarafından hazırlanan raporu ve kendi cevabını yayınlamaya karar verebilir.
- ✓ Komite, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilere yönelik muamele için genel standartlar belirlemiştir. Polis gözetimi altındaki bireyler için üç temel güvenceyi içerir:
  - ✓ 1. Tutukluluğunu bir üçüncü kişiye bildirme hakkı,
  - ✓ 2. Hemen bir avukata erişebilme hakkı,
  - ✓ 3. Derhal bir doktora ve istediği takdirde kendi seçtiği bir doktora erişebilme hakkı.

Avrupa Birliği (AB) Temel Politika Hedefleri, Düzenlemeleri ve Koruma Mekanizmaları

Temel Politikalar ve Hedefler

AB'nin işkence ve kötü muamele yasağı, demokratik değerlere ve uluslararası hukuka dayanır. AB'nin öncelikli politikaları, işkenceyi yasaklama, önleme, cezalandırma, hesap verebilirlik ve zararın giderilmesi şeklinde belirlenmiştir.

AB, işkence ve kötü muameleyi tamamen ortadan kaldırmayı hedefler.	AB, işkenceyi önlemek için etkili mekanizmalar oluşturmayı ve uygulamayı amaçlar.	AB, işkence ve kötü muamele ihlallerini ciddi şekilde cezalandırmayı sağlamayı amaçlar.
AB, işkenceye karşı hesap verebilirliği güvence altına almayı önemser.	AB, işkence mağdurlarına zarar telafi etmeyi amaçlar.	AB, işkencenin önlenmesine yönelik bütüncül ve proaktif (önalıcı) bir yaklaşım benimser, işkence ve kötü muameleyi önleme, koruma ve mağdurların rehabilite edilmesine odaklanır.
AB, işkence ve kötü muamele yasağının, Üye Ülke stratejilerine entegre edilmesini önemser.	AB, işkenceye karşı farkındalık artırma önlemlerine ve kamu-sivil toplum işbirliğine önem verir.	AB, diğer ülkelerde işkenceyi önlemek için etkili önlemler almayı hedefler ve uluslararası normlara uyulmasını vurgular.
AB, üçüncü ülkelerde işkenceyi yasaklayan sözleşmelere katılımı teşvik eder ve bu sözleşmelere (varsa) konulan çekincelerin kaldırılmasını destekler.	AB, üçüncü ülkelerde ölüm cezasının kaldırılmasını teşvik eder.	AB, işkence mağdurlarına odaklanarak önleme, koruma ve rehabilitasyon gibi unsurları içeren bütüncül bir yaklaşım benimser.

Terörle mücadelede, AB Üye Ülkeleri, işkenceyi ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyi veya cezayı yasaklayan uluslararası yükümlülüklerle tam anlamıyla uymaya kararlıdır.

AB Müktesebatı

AB'nin işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin müktesebatı, iki farklı ama birbirini destekleyen unsurdan oluşur. İlk olarak, yukarıda bahsedilen evrensel ve Avrupa bölgesine özgü uluslararası hukuki belge ve araçlar AB'nin işkencenin önlenmesine yönelik temel hedef ve politikalarının da dayanağı olup geniş anlamda müktesebatının bir parçasıdır. Birlik müktesebatının ikinci unsurunu ise, AB'nin kendisinin bu alanda çıkardığı düzenlemeler oluşturmaktadır. AB, aşağıda sıralanan bağlayıcı ve esnek hukuk nitelikli kaynakları müktesebatının bir parçası olarak benimsemektedir.

İşkence ve kötü muamele yasağının açıklanan önemi, bu yasağın AB müktesebatında geniş bir yer almasına sebep olmuştur. AB Temel Haklar Şartı'nın 1. maddesi "insan onurunun" ihlal edilemeyeceğini ve saygı duyulmasını güvence altına alır. AİHS 3. madde ile paralel şekilde AB Temel Haklar Şartının 4. maddesi de işkence veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya ceza yasağını düzenler. Buna göre "Hiç kimse, işkenceye veya insanlık dışı veya alçaltıcı muamele veya cezaya tabi tutulmamalıdır". Bu yasağa ilişkin düzenlemeler AB tarafından insan haklarını ve temel özgürlükleri korumayı amaçlayan önemli bir hukuki çerçeve olarak kabul edilmektedir.

İşkence yasağı AB'nin öncelikli politikası olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda "İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Ceza Hakkında Üçüncü Ülkelere Yönelik AB Politikasına İlişkin Kılavuz İlkeler" yayımlanmış ve 2019 yılında güncellenmiştir. Bu Kılavuz İlkeler ile AB, işkence ve diğer kötü muamelelerle mücadele konusundaki güçlü kararlılığını ilgili uluslararası ve bölgesel anlaşmalar ve standartlar doğrultusunda bir kez daha teyit etmektedir. AB, işkence ve kötü muameleyi tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemekte ve bu kapsamda işkenceyi önlemek için etkili mekanizmalar oluşturmayı ve uygulamayı ve işkence ve kötü muamele ihlallerini ciddi şekilde cezalandırılmasını amaçlamaktadır.

Kuşkusuz bu Kılavuz İlkeler, AB'nin "İdam Cezasının Kaldırılmasına İlişkin Kılavuz İlkeleri" ile de birlikte okunmalıdır. Bu politika belgesi ile önleme, cezalandırma, hesap verebilirliğin sağlanması ve işkence mağdurlarının uğradığı zararın giderilmesine ilişkin tüm unsurları kapsayan bir yaklaşım güdülmektedir. Bu bağlamda, ilgili düzenlemeler; işkenceyi, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleyi kesin bir şekilde yasaklayarak, Üye Ülkelerin bu tür ihlalleri önlemelerini ve cezalandırmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan, işkence mağdurlarının uğradığı zararın giderilmesi kapsamında ele alınacak bir diğer düzenleme de Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 2012/29/AB sayılı "Suç Mağdurlarının Haklarına, Desteklenmesine ve Korunmasına İlişkin Asgari Standartları Belirleyen Direktifi"dir.

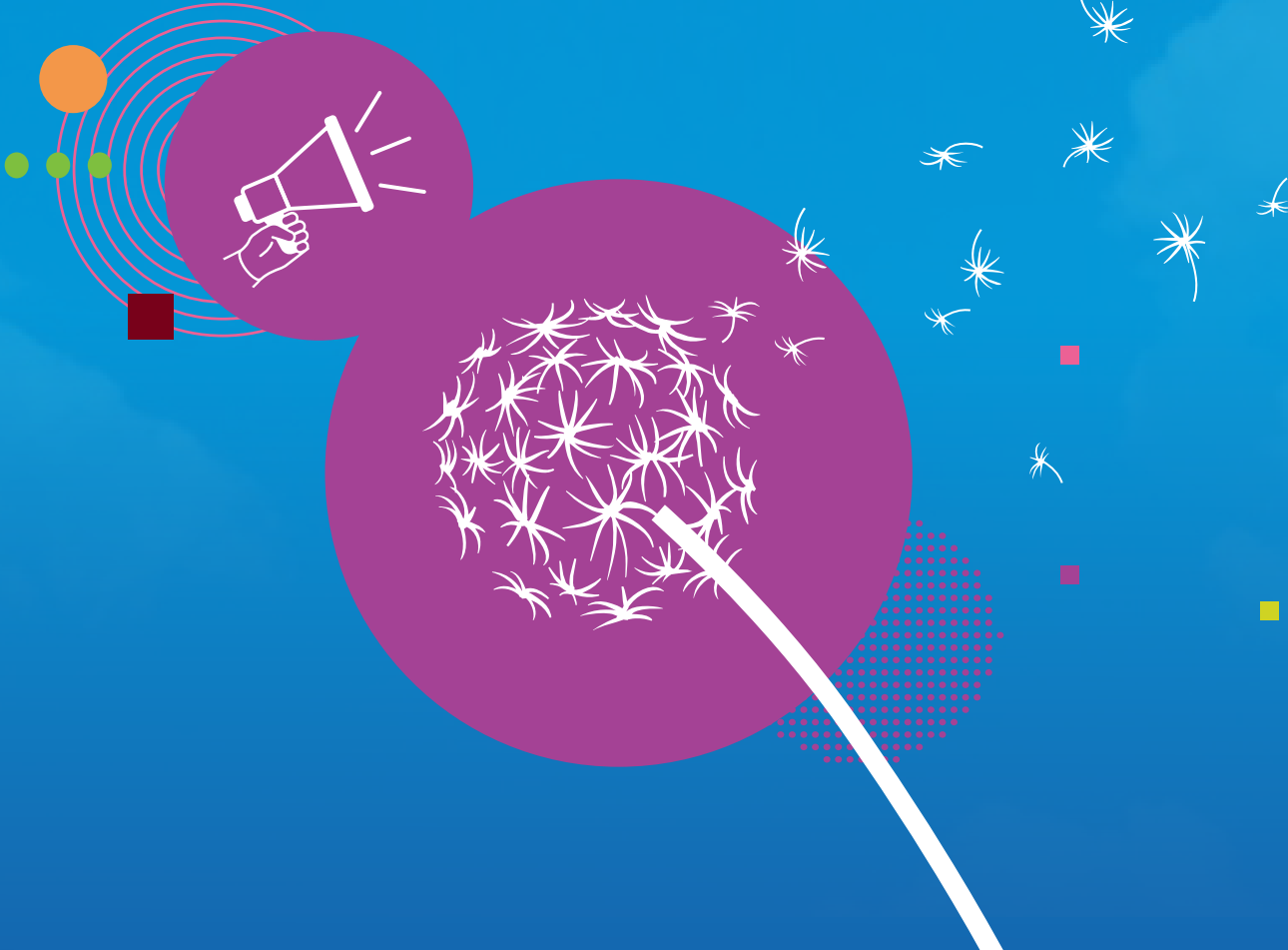
İnsan haklarına saygı ve koruma anlayışını pekiştirmek ve tüm bireylerin haklarını güvence altına alabilmek için Üye Ülkelere işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin pozitif ve negatif yükümlülükler getiren bu düzenlemeler, Üye Ülkelerin iç hukuklarında bu yasağı etkin bir şekilde uygulamalarını ve gerektiğinde uluslararası düzeyde hesap verebilmelerini sağlamaktadır. AB, işkencenin önlenmesine yönelik bütüncül ve proaktif bir yaklaşım benimser, önleme, koruma ve mağdurların rehabilite edilmesine odaklanır, işkence mağdurlarına zararı telafi etmeyi amaçlar.

Kurumsal mekanizmalara bakıldığında, insan haklarını destekleyen ve koruyan bağımsız bir organ olan AB Temel Haklar Ajansı (FRA) ön plana çıkmaktadır. FRA tarafından yayımlanan "Avrupa Birliği'nde cezai tutulma koşulları: kurallar ve gerçeklik" başlıklı Rapor da bu bağlamda Üye Ülke uygulamalarını gösteren bir araç olarak dikkate alınmalıdır.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME ÖZGÜRLÜĞÜ

Giriş

Uluslararası hukuk çerçevesinde, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, temel insan hakları arasında hayati bir konumda bulunmaktadır. Bu özgürlük, bireylerin barışçıl bir şekilde bir araya gelme ve ortak amaçlar doğrultusunda örgütlenme hakkını içerir ve demokratik toplumların işleyişini destekler. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, çeşitli uluslararası normlar ve hukuki ilkeler tarafından koruma altına alınmıştır.

Herkesin, demokrasinin temel unsurları olan toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün temelini, ayrılmaz bir parçası olan ifade özgürlüğü oluşturmaktadır. Demokrasinin temel taşlarından biri olan ifade özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün etkili şekilde kullanılabilmesinin de temel unsurunu ve amacını oluşturur. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve kamusal faaliyetlere ilişkin karar alma ve yürütme süreçlerine katılma hakları da dahil olmak üzere uluslararası hukuk kapsamında güvence altına alınan diğer birçok hakkın kullanılmasına için bir araç görevi görmekte, bu çerçevede demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Toplanma hakkı ya da özgürlüğü hem çevrimdışı hem de çevrimiçi toplantı, oturma eylemi, grev, miting, etkinlik veya protesto düzenleme hakkını; örgütlenme hakkı ya da özgürlüğü ise bireylerin ortak çıkarlarını kolektif olarak ifade etmek, desteklemek, takip etmek ve savunmak için kendi aralarında etkileşimde bulunma ve sendika kurma hakkını içermektedir. Örgütlenme özgürlüğü, bireylerin kendi menfaatlerini korumak için kendilerini temsil eden bir toplu teşekkül oluşturarak bir araya gelmeleri özgürlüğü olarak tanımlanabilir. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü birbirini tamamlayan ve diğer özgürlükler ile de ilişkili olarak demokratik bir toplumda çoğulculuğun, açık fikirliliğin, kapsayıcılığın ve hoşgörünün sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Bireylerin fikirlerini ve bağlantılı olarak da demokratik seçimlerini şekillendiren ve bireyin kendisini geliştirmesine katkı sağlayan bir özgürlük alanıdır. Tüm bu nedenlerle, toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne yönelik müdahalelerin kanuna uygun olma, meşru amaç gütmeye ve demokratik toplumda gereklilik ve ölçülülük kriterleri ile bağdaşması ve bu özgürlüklerin kullanılmasına yönelik sağlıklı bir ortamın sağlanması devletlerin pozitif yükümlülüklerinin gereğidir.

Uluslararası Standartlar

Birleşmiş Milletler (BM)

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü koruma altına alan ilk uluslararası belgedir. Bildirgenin 20. maddesi "Herkesin barışçıl yoldan toplanma ve örgüt kurma hakkına sahip olduğunu" belirtir. Bu kapsamda hiç kimse, bir örgüte girmeye zorlanamaz.

BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 21. ve 22. maddeleri uyarınca ise, barışçıl bir biçimde toplanma hakkı ile sendika ve dernek kurma hakkını düzenlemektedir. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün kullanılmasına milli güvenliğin, kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuken öngörülmemiş ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamaların dışında başka hiçbir sınırlama konamaz.

BM Çerçevesinde Öngörülen İzleme Mekanizmaları

✓ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği

Uluslararası alanda barışçıl toplanma hakkını teşvik etme ve koruma görevini üstlenen İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yönetimi için alınan tedbirlere ilişkin izleme, raporlama ve savunuculuk faaliyetleri yürütmek, protestoların altında yatan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili erken uyarıda bulunmak ve hak ihlallerinin önlenmesi için çalışmak gibi görevleri yürüterek toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün hayata geçirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Protestocular ve kolluk kuvvetleri de dahil olmak üzere devletlerle ve sivil toplumla diyalog kurarak protestolar bağlamında meydana gelen insan hakları ihlallerini önlemeye çalışan Yüksek Komiserlik, gerektiğinde bazı ülkelerde gösterilerde hazır bulunarak veya protestolarla ilgili olarak tutuklanan, gözaltına alınan ve bazen kötü muameleye maruz kalan kişilerin vakalarını takip ederek koruma faaliyetlerine de dahil olmaktadır.

✓ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi

İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’de düzenlenen hakları ve bu çerçevede de toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü güçlendirmek ve korumak için devletlere tavsiyelerde bulunur. Pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla izleme işlevini yerine getirir.

✓ Barışçıl Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü

2010 yılında barışçıl toplanma ve örgütlenme ile ilgili küresel, bölgesel ve yerel eğilimler ve sorunlar hakkında bilgi toplamak ve paylaşmak amacıyla oluşturulmuş olan Özel Raportörlük makamı, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile koruma altına alınan hakların desteklenmesinin ve korunmasının nasıl sağlanacağına ilişkin tavsiyelerde bulunmakta ve ihlallerin yanı sıra bu hakları kullanan kişilere yönelik ayrımcılık, şiddet tehdidi veya kullanımı, taciz, zulüm, korkutma veya misillemeleri rapor etmektedir.

Avrupa Konseyi

✓ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) İçtihadı Çerçevesinde Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü

AİHS’nin 11. maddesi kapsamında sözkonusu özgürlük, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü başlığıyla ele alınmaktadır. Herkesin barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahip olduğunu, bu hakkın, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendika kurma ve sendikaya üye olma haklarını içermektedir.

İkinci fıkrada toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün sınırlandırılmasını meşru hale getirebilecek sebepler düzenlenmektedir. Buna göre, “Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınca yukarıda anılan hakların kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir.”

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonunun 2019 Kararı uyarınca:

İzin sistemi yerine daha az müdahaleci olan bildirim usulü tercih edilmelidir.

Bildirim süreci gereğinden fazla ağır olmamalı, bildirim için istenecek bilgiler minimum düzeyde tutulmalı, bürokratik ve zahmetli bir usul şartı getirilmemelidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ise toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan başvurular sonucunda vermiş olduğu kararlarla, bu hakkın korunması ve geliştirilebilmesi bakımından önem arz eden içtihatların oluşumunu sağlamaktadır. AİHM içtihadı uyarınca;

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü demokrasi ve çoğulculukla doğrudan ilişkilidir.

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü bağlamındaki devletin pozitif yükümlülükleri, çoğunluk tarafından benimsenmeyen görüşlere sahip olan veya azınlıklara mensup kişiler için özellikle önemlidir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) İnsani Boyut Konferansı Belgesinde:

Katılımcı devletler, herkesin barışçıl toplantı ve gösteri yapma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.

Barışçıl toplanma özgürlüğü lehine bir karine sözkonusudur. Mümkün olduğu ölçüde, düzenlemeye tabi olmaksızın kullanılmalıdır.

Her türlü sınırlamanın kanunda öngörülmüş olması ve bu kısıtlamaların AİHS ve AİHM içtihadı ile uyumlu olması gerekmektedir.

Kamusal mekânlarda toplanma hakkı ticari faaliyetler kadar meşrudur.

Devletler, pozitif yükümlülükleri uyarınca, toplantı ve gösterilerin, düzenleyiciler tarafından tercih edilen mekanlarda yapılmasını sağlayacak düzenleme ve tedbirleri hayata geçirmelidir.

Sınırlandırma rejiminin düzenlenmesinde ve uygulanmasında ölçülülük ilkesi esastır.

Ölçülülük ilkesinin gereği olarak kamu makamları, gerçekleştirdikleri müdahalelerde, hedeflenen amaca ulaşmak için özgürlüğü en az sınırlandıran yöntemi kullanmalıdır.

Toplantı ve gösterileri belirli bir güzergâh ve mekânla sınırlandıran düzenleyici işlemler de özgürlüğün iletişimsel işlevini ciddi olarak zedelediği için özgürlüğü ihlal eder.

Devletin barışçıl toplantıları kolaylaştırma ve koruma konusunda pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır.

Devlet ayrıca barışçıl toplanma özgürlüğünün etkin şekilde kullanılabilmesi için, devlet dışı aktörlerin müdahalesine karşı da koruma sağlayacak ve sağlıklı ve elverişli bir ortam yaratacaktır

“Barışçıl” terimi, tedirgin eden veya rencide edici davranışlar ile üçüncü tarafların faaliyetlerini geçici olarak engelleyen davranışlar içeren toplantıları da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

Avrupa Birliği Müktesebatı Çerçevesinde

AB'nin toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin müktesebatı, iki farklı ancak birbirini destekleyen unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak, yukarıda bahsedilen evrensel ve Avrupa'ya özgü uluslararası hukuki belge ve araçlar AB'nin toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne yönelik temel hedef ve politikalarının da dayanağı olup geniş anlamda müktesebatının bir parçasıdır. Birlik müktesebatının ikinci unsurunu ise, AB'nin kendisinin bu alanda çıkardığı düzenlemeler oluşturmaktadır. AB, aşağıda sıralanan bağlayıcı ve esnek hukuk nitelikli kaynakları, müktesebatının bir parçası olarak benimsemektedir.

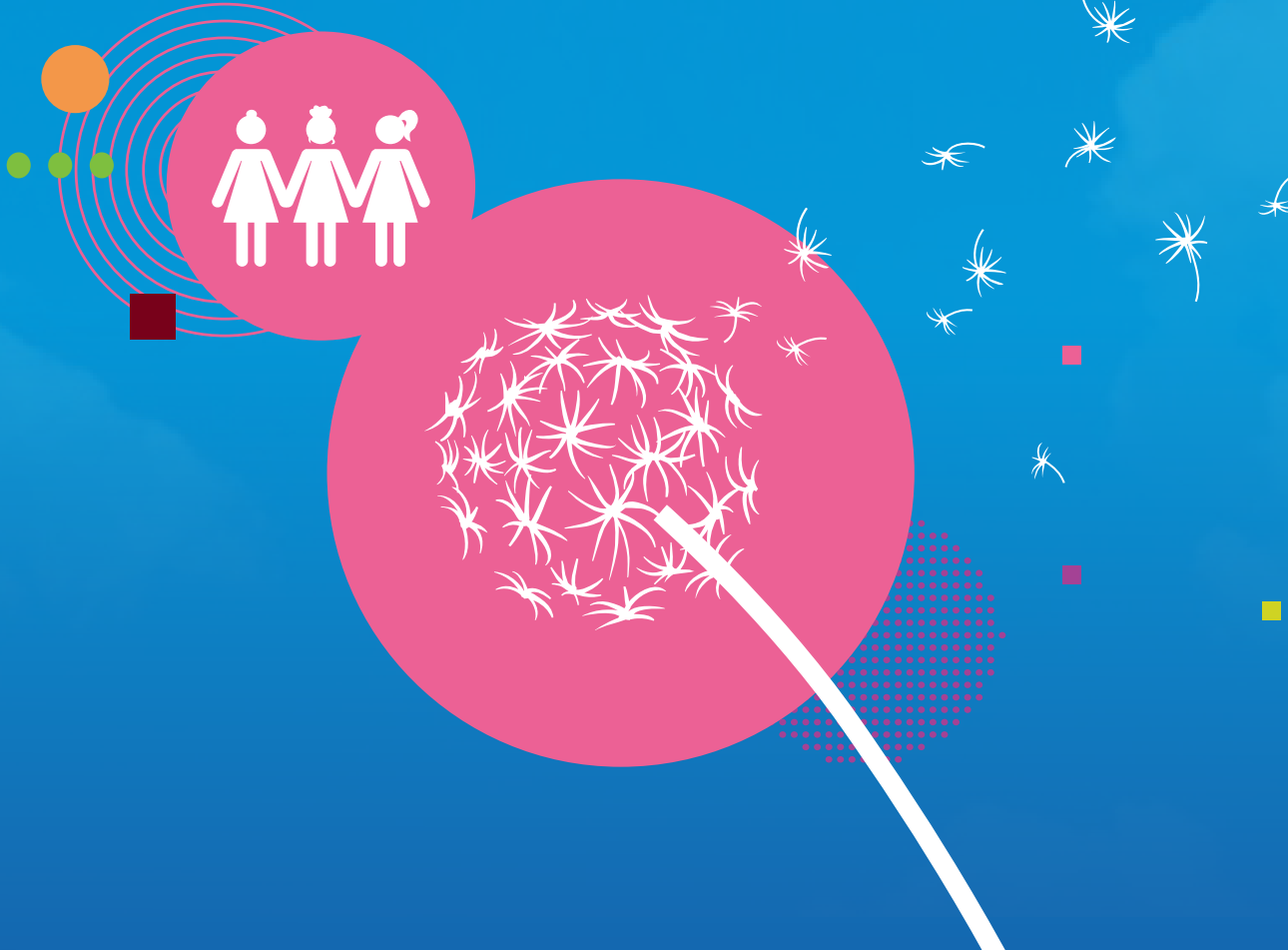
Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, AB Temel Haklar Şartı'nın 12. maddesinde demokrasi ile ilişkisini yakından kuran bir düzenleme ile ele alınmıştır. Sözkonusu düzenlemeye göre “Herkes, barışçıl bir biçimde toplanma özgürlüğü ile her düzeyde, özellikle siyaset, sendika ve yurttaşlıkla ilgili konularda örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu, herkesin kendi çıkarlarını korumak için sendika kurma ve sendikalara girme hakkını da içerir.”

Ayrıca, Avrupa Parlamentosunun 14 Şubat 2019 tarihli barışçıl protesto hakkı ve orantılı güç kullanımına ilişkin İlke Kararıyla, barışçıl protesto hakkı ve orantılı güç kullanımının önemi vurgulanmaktadır. Kamusal tartışma ve protesto, demokratik toplumların işleyişi için hayati önem taşımaktadır.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

KADIN HAKLARI

Giriş

Karar alma süreçlerine katılımdan çalışma hayatına ya da aile hayatına kadar her alanda kadınların erkeklerle eşit olarak temel hak ve özgürlüklerinden yararlanmaları, ayrımcılığın ve şiddetin her türünden korunmaları ve konum ve statülerinin güçlendirilmesi yönündeki adımların bugün genel itibariyle kadın hakları başlığı altında ele alındığından bahsedilmesi mümkündür. Bu kapsamda ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda kaydedilmesi gereken gelişmelerin yanı sıra, mevzuatta ve uygulamada sözkonusu haklardan tam olarak yararlanmanın ve eşitliğin sağlanmasının teminat altına alınması bakımından devlete düşen yasal, idari ve yargısal sorumlulukların da varlığı, bu alanda özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok aşama kaydedilmesine zemin oluşturmuştur.

Uluslararası Standartlar

Birleşmiş Milletler (BM)

- ✓ BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW)
- ✓ BM Genel Kurulu, Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge, 20 Aralık 1993, A/RES/48/104
- ✓ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Kadınların Şiddete Karşı Korunması Hakkında REC (2002) 5 Sayılı Tavsiye Kararı
- ✓ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2022-2025
- ✓ AGİT Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı 2004

Avrupa Konseyi

- ✓ Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi
- ✓ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Kadınların Şiddete Karşı Korunması Hakkında REC (2002) 5 Sayılı Tavsiye Kararı
- ✓ Avrupa Konseyi Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2024-2029

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

- ✓ AGİT Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı 2004
- ✓ AGİT Karar No. 4 Kadına Yönelik Şiddeti Önleme ve Mücadele

Avrupa Birliği Müktesebatı ve Politika Çerçevesi

Dünyada kadın erkek eşitliği alanında en yüksek sıralarda bulunan 20 ülkenin 14'ü Avrupa Birliği (AB) üyesidir. Kadın ile erkek arasındaki eşitlik AB'nin temel bir ilkesi ve AB Antlaşması'nın 2. maddesinde de belirtilen bir ortak ya da paylaşılan değeridir. Bu niteliği itibariyle, AB kadın erkek eşitliği ve kadın hakları konusunda standart oluşturan bir konuma ulaşmıştır.

AB Temel Haklar Şartı'nın "ayrımcılık yasağı" başlıklı 21. ve "kadın erkek eşitliği" başlıklı 23. maddeleri cinsiyet temelinde yapılan her türlü ayrımcılığı yasaklamakta ve kadın ile erkek arasındaki eşitliğin her alanda sağlanması gerektiğini düzenlemektedir.

AB, işyeri ve çalışma yaşamı ile ilgili konularda ve mal ve hizmetlere erişimde kadın-erkek eşitliğini güvence altına almayı ve ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlayan Direktifleri yoluyla bu konuda sağlam bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Bu yasal çerçeve bir bütün olarak AB nezdinde eşit muamele ve fırsat eşitliği konularında norm ve standartlar oluşturmuş ve ayrımcılıktan korunma anlamında Üye Ülkelerde önemli politika değişikliklerine öncülük olmuştur.

Bunun yanı sıra, Birlik düzeyinde cinsiyet eşitliği bakış açısının tüm politika alanlarında ana akımlaştırılması ve eşitliği sağlamak üzere özel önlemler geliştirilmesi yönünde önemli çabalar bulunmaktadır.

Ancak AB'nin benimsediği bağlayıcı hukuki tedbirlerin büyük çoğunluğu istihdam ve işgücü piyasalarına odaklanmakta, ekonomik büyüme ve rekabetçilik vurgusuyla kadın-erkek eşitliğini ekonomik hayatta geliştirmeyi hedeflemektedir.

Birliğin ekonomik alana vurgusundan dolayı, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetle mücadele ya da kadınların karar alma mekanizmalarına katılımını destekleme gibi konular, ancak yakın zamanda AB nezdinde bağlayıcı hukuki tedbirlerin konusu olmaya başlamıştır.

Toplumsal yaşamın her alanında devam eden ayrımcılık ve eşitsizliklerin yanı sıra, cinsiyete dayalı önyargı ve kalıp yargıların, cinsiyetçi söylemlerin ve cinsiyet temelli şiddet ve taciz vakalarının yaygın olarak görülmesi, kadın-erkek eşitliği alanında kaydedilen ilerlemenin geri döndürülemez olmadığını göstermekte ve AB'nin bu alanlarda bağlayıcı önlemler geliştirmesini gerekli kılmaktadır.

Özellikle 21. yüzyılın başından itibaren, AB nezdinde ve tüm Üye Ülkelerde bağlayıcı tedbirlerin yanı sıra, Birlik, kadın-erkek eşitliğini güçlendirme yönünde, daha geniş bir alana yayılan ve Üye Ülkeler arasında eşgüdüm ve işbirliğini güçlendirmeye odaklanan girişimlere de ağırlık vermektedir.

Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı

Avrupa Birliği Antlaşması

Madde 3(3): Birlik, sosyal dışlanma ve ayrımcılık ile mücadele eder ve sosyal adaleti, sosyal korumayı, kadın-erkek eşitliğini, nesiller arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını destekler.

Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma

Madde 8: Birlik tüm faaliyetlerinde erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri gidermeyi ve eşitliği güçlendirmeyi amaçlar.

Madde 157(1): Her Üye Ülke, kadın ve erkek çalışanlara, eşit veya eşit değerde iş için eşit ücret ilkesinin uygulanmasını güvence altına alır.

Madde 157(4): Çalışma hayatında kadın ve erkekler arasında uygulamada tam eşitliğin sağlanması amacıyla, eşit muamele ilkesi hiçbir Üye Ülkenin daha az temsil edilen cinsiyetin mesleki faaliyette bulunmasını kolaylaştırmak ya da profesyonel kariyerlerinde karşılaştıkları dezavantajları önlemek ya da telafi etmek amacıyla özel avantajlar sağlayan önlemleri almasını ya da sürdürmesini engellemez.

AB Temel Haklar Şartı

Madde 23: Kadınlar ve erkekler arasında eşitlik, istihdam, çalışma ve ücret dahil olmak üzere bütün alanlarda sağlanmalıdır. Eşitlik ilkesi, yeterli şekilde temsil edilmeyen cinsiyetin lehine belirli avantajlar sağlanmasını öngören önlemlerin sürdürülmesini veya benimsenmesini engellemez.

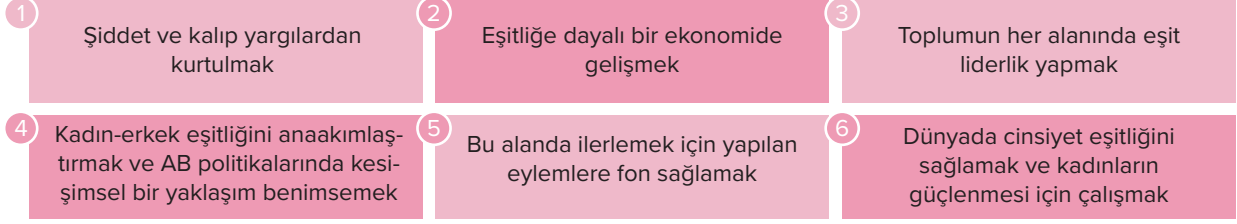
Madde 21(1): Cinsiyet temelinde ayrımcılık yapılması yasaktır.

AB'nin Çeşitli Bağlayıcı Düzenlemelerine Örnekler

- ✔ İstihdam ve meslek ile ilgili konularda kadınlar ve erkekler için fırsat eşitliği ve eşit muamele ilkesinin uygulanmasına ilişkin 5 Temmuz 2006 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi (gözden geçirilmiş) 2006/54/AT
- ✔ Mal ve hizmetlere erişim ve mal ve hizmet tedarikinde kadın ve erkeğe eşit muamele ilkesinin uygulanmasına ilişkin 13 Aralık 2004 tarih ve 2004/113/AT sayılı Konsey Direktifi
- ✔ Halka açık şirket yönetim kurullarında cinsiyet dengesinin iyileştirilmesine ilişkin 23 Kasım 2022 tarih ve 2022/2381 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi
- ✔ Kadına karşı şiddet ve aile içi şiddetle mücadeleye ilişkin 14 Mayıs 2024 tarihli (AB) 2024/1385 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi
- ✔ Ücret şeffaflığı ve uygulama mekanizmaları aracılığıyla erkekler ve kadınlar arasında eşit işe veya eşit değerde işe eşit ücret ilkesinin uygulanmasını güçlendirmeyi amaçlayan 10 Mayıs 2023 tarihli ve (AB) 2023/970 sayılı Avrupa Parlamentosu Direktifi

AB'nin Politika Belgeleri: İşbirliği ve Eşgüdüm Çerçevesi

AB Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2020-2025 (COM/2020/152 final)

AB Cinsiyet Eylem Planı III: AB Dış Eylemlerinde Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlenmesi için Güçlü bir Gündem (JOIN/2020/17 Final)

- ✓ AB'nin, bu alanda dönüştürücü, hak temelli ve kesişimsel yaklaşımı ile daha etkin rol alması
- ✓ Daha fazla işbirliği, eşgüdüm ve şeffaflık
- ✓ Temel eylem alanları: her türlü cinsiyet temelli şiddetten korunma; cinsel ve üreme sağlığı ve hakları; ekonomik ve sosyal haklar ve güçlenme; eşit katılım ve liderlik; kadın, barış ve güvenlik gündemi; yeşil dönüşüm ve dijital dönüşüm
- ✓ Örnek olarak liderlik – AB'de en üst siyasi ve yönetim kademelerinde cinsiyet dengesini gözeten liderlik; bilgiye, kaynaklara ve Üye Ülkelerle ortak eylemlere yatırım
- ✓ Sonuçları raporlama ve yaygınlaştırma, niceliksel, niteliksel ve kapsayıcı bir izleme sistemi kurma, şeffaflığı artırma ve bilgiye erişimi destekleme

AB'de Kurumsal Mekanizma: Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE – European Institute for Gender Equality)

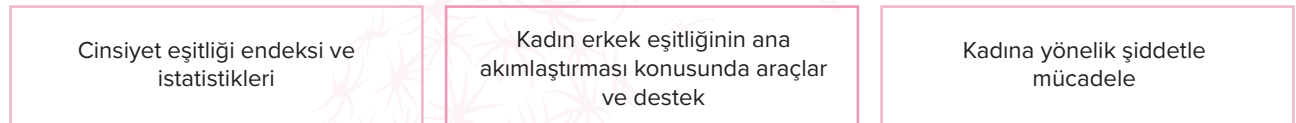
Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 20 Aralık 2006 tarihli ve 1922/2006/AT sayılı Tüzüğü ile kurulmuştur. Görev alanı ile ilişkili konular üzerine veri ve bilgi toplamak, analiz etmek ve yaygınlaştırmak, aynı zamanda bu veri ve bilgileri karşılaştırılabilir hale getirmek amacıyla meydana getirilen, AB politikaları ve girişimleri çerçevesinde hareket eden bağımsız bir organdır.

Avrupa Komisyonu'na, Avrupa Parlamentosu'na, Üye ve Aday Ülkelere teknik destek ve uzmanlık sunarak bilgiye dayalı politika yapma süreçlerini destekler.

Amacı, tüm Birlik politikalarında ve ulusal politikalarda cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasına katkıda bulunarak kadın-erkek eşitliğini güçlendirmek, cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele etmek ve konu hakkında farkındalık oluşturmaktır.

Görevleri arasında konuyla ilgili Avrupa çapında düzenli araştırmalar yapmak, bir Avrupa Toplumsal Cinsiyet Ağı kurmak ve koordine etmek, pozitif örnekleri yaygınlaştırmak da yer almaktadır.

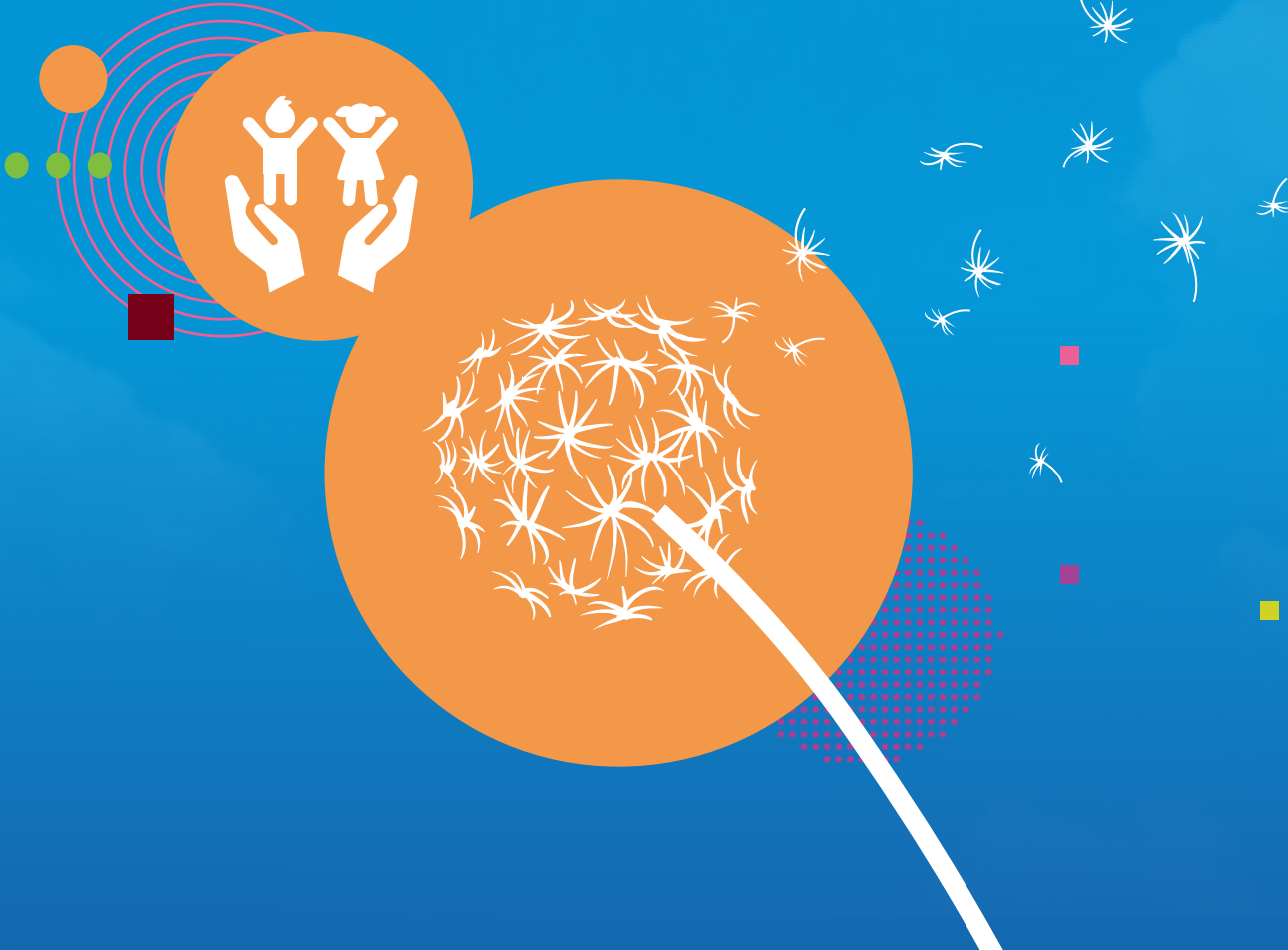
Çalışma alanları şunlardır:

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

ÇOCUK HAKLARI

Giriş

Çocuk hakları alanında çocuğun üstün yararını esas almaya odaklı, aile içindeki konumundan cinsel sömürüye karşı korunmasına, karar alma süreçlerine katılımından, çalışma hayatındaki özel konumuna, beslenmesinden eğitimine pek çok farklı alanda ve hak kategorisi bağlamında çocukların korunmasını ve gelişimini sağlamaya odaklı temel uluslararası düzenleme Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'dir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden bu yana, çocuk haklarıyla ilgili olarak birçok gelişme kaydedilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 138 ve 182 numaralı sözleşmeleri, Lahey Uluslararası Özel Hukuk Konferansı'nın çocuk kaçırma, velayet ve nafaka ile ilgili sözleşmeleri, BM'nin insan ticareti ile ilgili sözleşmeleri ve Avrupa Konseyi'nin tüm insan hakları sözleşmelerinde çocuk hakları yer almaktadır. Avrupa Birliği'nin (AB) çocuk haklarına ilişkin müktesebatının temelleri büyük ölçüde uluslararası yasal çerçeve tarafından çizilmekle birlikte, Birlik son yıllarda giderek artan oranda kendi düzenlemelerini de hazırlayarak uygulamaktadır.

Uluslararası Boyut

Birleşmiş Milletler Çerçevesi

- ✓ BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve üç Protokolü (silahlı çatışma, cinsel sömürü, adalet için iletişim)
- ✓ BM Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Protokolü
- ✓ BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Protokolü
- ✓ BM Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi ve Protokolü
- ✓ BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve Protokolü
- ✓ BM Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme
- ✓ BM İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (İşkenceye Karşı Sözleşme)
- ✓ Uluslararası Çalışma Örgütü - İstihdama Kabul İçin Asgari Yaşla İlgili Sözleşme, No.138 (1973)
- ✓ Uluslararası Çalışma Örgütü - En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Acil Eylem Sözleşmesi, No.182 (1999)
- ✓ Lahey Uluslararası Özel Hukuk Konferansı - Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukuki Veçhelerine İlişkin 25 Ekim 1980 tarihli Sözleşme
- ✓ Lahey Uluslararası Özel Hukuk Konferansı - 19 Ekim 1996 tarihli Velayet Sorumluluğu ve Çocukların Korunmasına Yönelik Tedbirlere İlişkin Yargı Yetkisi, Uygulanacak Hukuk, Tanıma, Tenfiz ve İşbirliğine Dair Sözleşme
- ✓ Lahey Uluslararası Özel Hukuk Konferansı - 23 Kasım 2007 tarihli Uluslararası Çocuk Nafakasının ve Diğer Aile Bakım Şekillerinin Karşılmasına İlişkin Sözleşme
- ✓ Sınır Aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini Tamamlayan İnsan Ticaretinin Özellikle Kadın ve Çocukların Ticaretini Önleme, Durdurma ve Cezalandırma Protokolü

Avrupa Konseyi Çerçevesi

- ✓ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 16 No'lu Protokolü
- ✓ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
- ✓ İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi
- ✓ Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Lanzarote Sözleşmesi)
- ✓ Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Avrupa Sözleşmesi
- ✓ Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi
- ✓ Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi (2022-2027)

Avrupa Birliği Çerçevesi

AB müktesebatı ve uygulamaları, en azından 2000'li yılların başına kadar, geniş bir çerçevede ve daha ziyade yetişkinleri önceleyen düzenlemelerle sınırlı kalmış ve çocuk haklarını doğrudan ele almamıştır. Bunun nedeni çocuk haklarının genel itibarıyla, büyük ölçüde ve geleneksel olarak Üye Ülkelerin ulusal hukuk ve politika münhasır alanına girmesidir.

Buna karşılık, AB'nin genişleyen sosyal adalet ve insan hakları temelli gündemi, çocukların yaşamlarını doğrudan etkileyen yasa ve politikaların çoğalmasına yol açmıştır. AB hukukunun çocukların konumlarını veya deneyimlerini olumsuz etkilememesini sağlama ihtiyacını güçlendirmiştir. Bununla bağlantılı olarak, çocuk hakları sözkonusu olduğunda, ulusal yetki ile AB yetkisi arasındaki sınırın belirlenmesi giderek zorlaşmıştır. AB hukukunun neredeyse her yönü çocukları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Çocuk hakları kapsamına giren ve özellikle çocukların korunmasıyla ilgili olan; insan ticareti, ticari cinsel sömürü, çocukların katılımı, çocuk adaleti, çocuk kaçırma veya zorunlu göç gibi birçok konu ulusal sınırları aşmaktadır. Çocuk hakları hem işbirliğin koordine edilmesi hem de Üye Ülkelerin müdahalelerinin uyumlaştırılması açısından ortak, uluslararası bir konu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. AB bu hususu, çocukların üstün yararının korunması ve aynı zamanda AB'nin ekonomik ve teknolojik üstün yararı olarak da görmektedir. Korunmuş, kaliteli eğitim almış, mutlu çocuklar gelecek için de en önemli yatırım olarak görülmektedir.

AB'nin çocuk haklarıyla ilgili olarak bugüne kadar elde ettiği kazanımlar, Komisyon'un 2006 tarihli "Çocuk Haklarına İlişkin AB Stratejisine Doğru" başlıklı belgesi ile hız kazanmıştır.

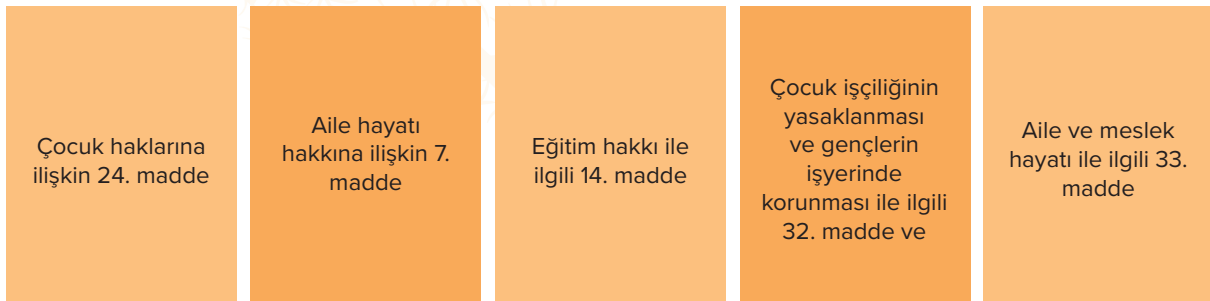
Çocuk haklarına ilişkin AB müktesebatı, birincil ve ikincil düzenlemeler ile BM ve Avrupa Konseyi belgeleri de dahil olmak üzere mevcut uluslararası yasal çerçevelerden oluşan geniş ve birbiriyle bağlantılı bir sistemden oluşmaktadır.

AB'nin farklı alanlarda geliştirdiği, hukuki bağlayıcılığı olmasa da Birlik'in belirli bir alandaki hedef, politika ve eylemlerini tasarlayarak ortaya koyan politika belgeleri AB müktesebatının çerçevesinin ve içeriğinin tanımlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zaman içinde söz konusu politika belgelerine dayalı olarak ve onların öngördüğü hedeflere ulaşacak biçimde bağlayıcı düzenlemeler de Birlik kurumları tarafından çıkarılmaktadır. Yıllar içinde AB, sektörel bir yaklaşımdan daha tutarlı bir politika yaklaşımına doğru ilerlemiştir. Başlangıçta çocuk hakları, AB dış ilişkileri ve kalkınma yardımı, kişilerin serbest dolaşımı gibi belirli alanlarla ilişkili olarak geliştirilirken, 2000 yılından beri Birlik, yetki ve faaliyet alanlarının da gelişimiyle doğru orantılı biçimde, pek çok alanda olduğu gibi çocuk hakları alanında da daha koordineli bir çizgi izler hale gelmiştir.

Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı Hükümleri

Çocuk haklarının geliştirilmesi ve korunması, Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) 3(3) maddesi uyarınca temel hedeflerden biridir. Ayrıca, AB Temel Haklar Şartı'nın 24. maddesi çocukların "eslenikleri için gerekli koruma ve bakım" hakkına sahip olduklarını düzenlemektedir. Aynı madde, çocuğun ifade özgürlüğü'nün, kendini ilgilendiren kararlara katılım hakkının, çocuğun yüksek yararının kamu makamları ve özel kurumlar için öncelikli husus olması gerektiğini de düzenlemektedir. Çocuk emeğinin sömürsünün yasaklanması, aile hayatı ve özel yaşam, eğitim, sağlık, adalet, sosyal güvenlik, iyi yönetim hakkı dahil olmak üzere çeşitli temel hakları düzenleyen AB Temel Haklar Şartı'nda da "çocuk hakları" başlıklı spesifik bir madde yer almaktadır.

- ✓ Avrupa Birliği Antlaşması– özellikle Madde 3.3 ve 3.5
- ✓ Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
- ✓ AB Temel Haklar Şartı– özellikle

Bağlayıcı İkincil Düzenlemeler ve Esnek Hukuk Nitelikli Politika Belgeleri

Çocuklara Karşı Şiddetle Mücadele ve Çocukların Korunmasını Sağlamak

- ✓ Uyumlaştırılmış Numaralar için 116 ile Başlayan Ulusal Numaralandırma Aralığının Sosyal Değere Sahip Uyumlaştırılmış Hizmetler için Ayrılmasına ilişkin Komisyon Kararı (2007/116/AT), ve Avrupa Elektronik İletişim Kodunu (2018/1972/AT) kuran Direktif
- ✓ Çocuklara Yönelik Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismar ve Çocuk Pornografisi ile Mücadeleye ilişkin ve 2004/68/Alİ sayılı Konsey Çerçeve Kararının yerine geçen 2011/93/AB sayılı Direktif
- ✓ İnsan Ticaretinin Önlenmesi ve İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurlarının Korunmasına ilişkin Direktif (2011/36/AB) Çocukların Cinsel İstismarına Karşı Daha Etkili bir Mücadele için bir AB Stratejisine ilişkin Komisyon Bildirimi (COM/2020/607 final)
- ✓ Entegre Çocuk Koruma Sistemlerinin Çocuğun Yüksek Yararı Gözetilerek Geliştirilmesi ve Güçlendirilmesine ilişkin 23.4.2024 tarihli Komisyon Tavsiyesi (COM(2024) 188 final)

Çocuk Dostu Adalet

- ✓ Avrupa Birliği adına, Çocuk Nafakası ve Diğer Aile Nafakasının dair 23 Kasım 2007 tarihli Lahey Sözleşmesinin Onaylanmasına ilişkin Konsey Kararı (2011/432/AB)
- ✓ Cezai İşlemlerde Şüpheli ya da Sanık Çocuklara Yönelik Usuli Güvencelere İlişkin Direktif (2016/800/AB)
- ✓ Suç Mağdurlarının Hakları, Desteklenmesi ve Korunması hakkındaki asgari standartları tesis eden ilişkin Direktif (2012/29/AB)
- ✓ Mağdur Haklarına ilişkin AB Stratejisine dair Komisyon Bildirimi (2020-2025) (COM/2020/258 final)

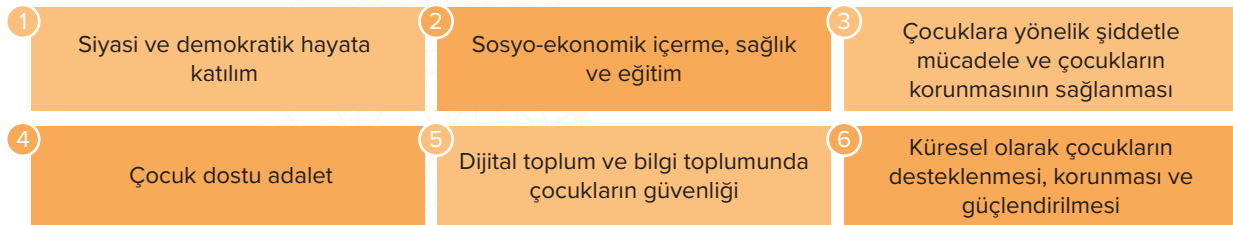
Dijital ve Bilgi Toplum

- ✓ 95/46/AT sayılı Direktifi yürürlükten kaldıran, gerçek kişilerin kişisel verilerin işlenmesi bakımından korunması ve bu tür verilerin serbest dolaşımı hakkında 27 Nisan 2016 tarihli ve (AB) 2016/679 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü)
- ✓ Çocuklar için Daha İyi Bir İnternet için Avrupa Stratejisine ilişkin Komisyon Bildirimi (COM/2012/196 final)

Bütünsel Boyut

- ✓ Çocuk Haklarının Teşviki ve Korunmasına İlişkin AB İlkeleri (2017) – Hiçbir çocuğu geride bırakmayın - Çocuk Hakları Araç Seti
- ✓ İşbirliği ve Koordinasyon Çerçevesi: Politika Belgeleri AB Çocuk Hakları Stratejisi (2021-2024)
- ✓ Avrupa Çocuk Garantisi Programı
- ✓ BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 30. yıl dönümü münasebetiyle çocuk haklarına ilişkin 26 Kasım 2019 tarihli Avrupa Parlamentosu İlke Kararı
- ✓ Çocuk Haklarının Teşviki ve Korunmasına İlişkin AB İlkeleri (2017) – Hiçbir çocuğu geride bırakmayın - Çocuk Hakları Araç Seti

2011 tarihli AB Çocuk Hakları Gündemi, çocuk haklarının tüm AB politika alanlarında anaakımlaştırılması yönünde önemli bir adım olmuştur. Çocuk haklarına ilişkin mevcut AB stratejisi, bu önceki çalışmanın üzerine inşa edilmiştir. Çocuklar da dahil olmak üzere paydaşların katkılarıyla geliştirilen Çocuk Hakları için AB Stratejisi, altı alanda AB atacağı adımlar için öncelikler belirlemektedir:

Strateji, çoklu kırılabilirlik durumlarında bulunan ve kesişen ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya olanlar da dahil olmak üzere belirli çocuk gruplarının özel ihtiyaçlarını dikkate almaktadır. Ayrıca, AB politika yapımında “çocuk dostu bir kültür” oluşturulmasına yardımcı olmak amacıyla ilgili tüm AB politikaları, mevzuatı ve finansman programlarında çocuk haklarının anaakımlaştırılmasını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Strateji'nin ilk büyük çıktısı Avrupa Çocuk Garantisi, Haziran 2021'de Avrupa Komisyonu ve AB Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Avrupa Çocuk Garantisi, AB genelinde ihtiyaç sahibi çocukların erken çocukluk eğitimi ve bakımı, eğitim, sağlık, beslenme, barınma ve kültürel ve boş zaman etkinlikleri gibi bir dizi temel hizmete erişimini sağlamayı amaçlamaktadır.

AB Çerçevesinde Kurulan Mekanizmalar

2006 tarihli AB çocuk hakları bildirisinde yer aldığı üzere, Komisyon'un çeşitli birimlerinin çocuk hakları alandaki çalışmalarını koordine etmek amacıyla 2007 yılında çocuk hakları için bir Komisyon koordinatörü oluşturulmuştur. Avrupa Parlamentosu bünyesinde 1987'den beri bulunan "anne-babaları tarafından uluslararası kaçırılan çocuk mağdurlar için arabulucu" ise 2019 yılında Çocuk Hakları Koordinatörü'ne dönüştürülmüştür.

Avrupa Komisyonu ayrıca Mart 2022'de çocuk hakları konusunda AB ve Üye Ülkeler arasında diyalogu ve karşılıklı öğrenmeyi güçlendirmek ve AB stratejisinin uygulanmasını, izlenmesini ve değerlendirilmesini desteklemek amacıyla çocuk hakları konusunda bir uzman grubundan oluşan AB Çocuk Hakları Ağı'nı kurmuştur.

Yine 2021'de açıklanan Avrupa Sosyal Haklar Sütunu, çocukların refahına büyük önem vermektedir. 11 No'lu İlke, çocukların yoksulluktan korunma hakkına atıfta bulunurken, çocuk yoksulluğuyla mücadelenin günümüz sosyal Avrupa'sının bir önceliği olduğunu açıkça yansıtmaktadır. 11 No'lu İlke çocuk bakımı ve çocuklara yönelik desteği AB kurumları, Üye Ülkeler, sosyal taraflar ve diğer paydaşların ortak sorumluluğu olarak tanımlar.

AB Çocuk Hakları Ağı

Avrupa Komisyonu Çocuk Hakları Koordinatörü

Avrupa Parlamentosu Çocuk Hakları Koordinatörü

Avrupa Çocuk Hakları Forumu (yıllık – Avrupa Komisyonunun Adalet ve Tüketici Genel Müdürlüğü tarafından düzenleniyor)

Fonlar: Avrupa Sosyal Fonu+ (ESF+), Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF), İltica, Göç ve Entegrasyon Fonu, Erasmus+ Programı, Ufuk Avrupa Programı, Dijital Avrupa Programı, InvestEU Programı, Toparlanma ve Dayanıklılık İmkânı (RRF), Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu (IPARD), Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

ENGELLİ BİREYLERİN HAKLARI

Giriş

Engelli hakları, mevcut fiziksel ya da diğer özelliklerinden kaynaklı engel durumu ya da dezavantajı nedeniyle engellilerin, engelsiz bireyler gibi eşit haklara erişiminin sağlanması için engellilere verilen pozitif ayrıcalık sağlayan haklar şeklinde tanımlanabilir. Dünyada toplumsal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ulaştığı nokta engelli bireylerin hakları konusunda çok daha kapsayıcı ve hak temelli bir yaklaşımın gelişmesine uygun iklimi yaratmış, uluslararası hukuk belgeleri de bu alanda kaydedilen gelişmeler için norm ve standart oluşturmaya başlamıştır.

Uluslararası Standartlar

Birleşmiş Milletler (BM)

13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi, 21. yüzyılın ilk kapsamlı insan hakları sözleşmesidir. Sözleşmeyle birlikte kabul edilen İhtiyari Protokol, taraf devletlerdeki engelli birey ve gruplara Engelli Hakları Komitesi'ne başvuru yolunu açar.

BM Sözleşmesi (Madde 1) engelli bireyleri, “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler” olarak tanımlamaktadır.

Bu tanıma göre engellilik, yalnızca bir sağlık sorunu değildir. Bireyin fiziksel özellikleri ve içinde yaşadığı toplumun özellikleri arasındaki etkileşimi yansıtan, karmaşık ve çok boyutlu bir durumdur.

Engelli bireylerin karşılaştıkları en önemli sorunlara, engelli olmaları değil, eğitim, sağlık, istihdam, sosyal ve hukuki sistemler gibi kaynaklara erişimde yaşadıkları zorluklar neden olmaktadır. Bu tür erişim zorlukları, engelli bireylerin yüksek oranda yoksulluk, ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile karşılaşması anlamına gelmektedir.

Engelli bireyler, ırk, ten rengi, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka fikir, ulusal, etnik veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum, yaş veya başka statüler bakımından daha ağırlaştırılmış bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır.

Engelli kadınlar ve kız çocukları hem ev içinde hem de ev dışında şiddete uğramaya, yaralanmaya, ihmale, ihmalkar muameleye, kötü muameleye veya istismara karşı daha büyük bir risk altındadır.

Engelli çocukların diğer çocuklarla eşit koşullar altında tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmaları gerekmektedir.

Avrupa Konseyi Çerçevesi

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Nisan 2006'da Rec (2006)5 no'lu tavsiye kararıyla, engelli bireylerin haklarını iyileştirmek ve topluma tam katılımlarını sağlamak üzere “Avrupa Konseyi Engellilik Eylem Planı”nı (2006-2015) benimsemiştir. Akabinde uygulanmaya başlanan Avrupa Konseyi Engellilik Stratejisi (2017-2023) ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik; farkındalık artırma; erişilebilirlik; kanun önünde eşit tanınma; istismar, şiddet ve sömürden arınma olmak üzere 5 öncelik alanı ve katılım, işbirliği ve eşgüdüm; evrensel tasarım ve makul düzenleme; cinsiyet eşitliği perspektifi; çoklu ayrımcılık; eğitim başlıklı 5 kesişimsel alan belirlenmiştir.

Avrupa Birliği (AB) Çerçevesi

BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi, AB'nin taraf olduğu ilk uluslararası insan hakları sözleşmesidir. Birlik, Sözleşmeyi 2011 yılında onaylamıştır. Avrupa Birliği (AB) ve Üye Ülkeler, engelli bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarını iyileştirmek üzere BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi kapsamında, AB Antlaşması, AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma ve AB Temel Haklar Şartı çerçevesinde çalışmalar yürütmektedir.

AB ve Üyeleri, BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi'ne taraftır. 22 AB Üyesi İhtiyari Protokolü de onaylamıştır. Sözleşme, AB Engelli Bireylerin Hakları Stratejisi (2021-2030) ve Avrupa Engellilik Stratejisi (2010-2020)'nin temelini oluşturmaktadır.

Avrupa Sosyal Haklar Sütunu'nun 17. ilkesi, engelli bireylerin onurlu bir şekilde yaşamalarını sağlayacak gelir desteğine, işgücüne katılımlarını mümkün kılacak hizmetlere ve ihtiyaçlarına göre uyarlanmış çalışma ortamına hakları olduğunu vurgulamaktadır.

AB için BM Engelli Bireylerin Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmak, AB'nin sorumlulukları çerçevesinde Birlik düzeyindeki tüm düzenleme, politika ve programların Sözleşmenin engelli haklarıyla ilgili hükümlerine uyum sağlaması anlamına gelmektedir.

Sözleşmeyi onaylayan AB Üyelerinin, aşağıdaki alanlarda eyleme geçmesi gerekmektedir:

Eğitim, istihdam, ulaşım, altyapı ve kamuya açık binalara erişim.

Oy hakkının güvence altına alınması, siyasi katılımın iyileştirilmesi.

Tüm engelli bireyler için tam yasal kapasitenin sağlanması.

Bağlayıcı Kaynaklar: Antlaşma ve Şartlar

- ✓ Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 10. ve 19 maddeleri "ayrımcılıkla mücadeleye" ilişkin hususları düzenlemekte ve ayrımcılık temelleri arasında "engellilik" açıkça yer almaktadır.

Madde 19: (1)

- ✓ AB Temel Haklar Şartı

Şart'ın Ayrımcılık yasağı başlıklı 21. maddesi saydığı tüm temelerde herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmasını yasaklamaktadır.

Şart'ın "engelli bireylerin toplumla bütünleştirilmesi" başlıklı 26. maddesi engelli bireylere bağımsızlıklarını, toplumsal ve mesleki yaşamla bütünleştirilmelerini ve toplum yaşamına katılımlarını sağlamaya yönelik önlemlerden yararlanma hakkı tanınmasını ve sözkonusu hakka riayet edilmesini düzenlemektedir.

Bağlayıcı Kaynaklar: AB İkincil Düzenlemeleri

- ✓ Avrupa Erişilebilirlik Yasası (2019/882/AB Sayılı Direktif), belirli ürün ve hizmetlerin erişilebilirlik standartlarını düzenlemektedir.
- ✓ Kısıtlı Hareketliliğe Sahip Yolcuların Hakları konusundaki düzenlemeler, havayolu, tren, otobüs, deniz yolu ulaşım araçlarında engelli bireylerin haklarını düzenlemektedir.
- ✓ Ağ Erişilebilirlik Direktifi (2016/2102/AB), kamu sektöründeki birimlerin web sayfaları ve mobil uygulamalarının erişilebilirliğini düzenlemektedir.
- ✓ Avrupa Erişilebilirlik Standartları, ortak standartlar ve "herkes için tasarım" yoluyla engelli bireylerin ve yaşlılar gibi diğer grupların inşa edilmiş çevre ve bilgi ve iletişim teknolojileri alanında karşılaştıkları engelleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.
- ✓ 6 Eylül 2023 tarihinde Avrupa Komisyonu, standart bir Avrupa Engelli Kartı ve güçlendirilmiş bir Avrupa Park Kartının oluşturulması için bir Direktif önerisinde bulunmuştur. Avrupa Parlamentosu Direktif önerisini onaylamış olup, Konsey'de onanmasının ardından AB Resmi Gazetesinde yayımlanacaktır.
- ✓ AB Engelli Kartı Pilot Projesi kapsamında, sekiz Üye Ülke engelli bireyler için AB sınırları içinde kültür, boş zaman, spor ve ulaşım alanlarındaki ayrıcalıklara eşit erişim sağlamaktadır
- ✓ AB Park Kartı, kısıtlı hareketliliğe neden olan bir engellilik durumunda, bireylerin kendi ülkelerinden aldıkları ve tüm AB ülkelerinde tanınan bir karttır.

AB'de Engelli Bireylerin Haklarıyla İlgili Politika Çerçevesi ve Politika Belgeleri

✓ AB Engelli Bireylerin Hakları Stratejisi (2021-2030)

- ✓ BM Sözleşmesi'nin değindiği tüm alanlarda hem AB hem Üye Ülkeler seviyesinde ilerlemeyi hedeflemektedir.
- ✓ Öncelik alanları:

Erişilebilirlik

Haklardan yararlanma (serbestçe taşınma ve ikamet etme; demokratik süreçlere katılımı destekleme)

İnsana yaraşır yaşam kalitesi ve bağımsız yaşam (bağımsız yaşamı desteklemek ve topluluk- temelli hizmetleri güçlendirmek; yeni işler için yeni beceriler geliştirmek; nitelikli ve sürdürülebilir işlere erişim; sosyal koruma sistemlerini güçlendirmek)

Eşit erişim ve ayrımcılıkla mücadele (adalete, adli korumaya, özgürlük ve güvenliğe erişimi iyileştirmek; sosyal koruma, sağlık hizmetleri, eğitim, mal ve hizmetlere eşit erişim; kapsayıcı ve erişilebilir eğitim; sağlık sistemlerine sürdürülebilir ve eşit erişim; sanat, kültür, eğlence, boş zaman, spor ve turizme erişimin iyileştirilmesi; güvenlik ve koruma sağlamak)

Dünyadaki engelli bireylerin haklarını geliştirmek

AB'de Kurumsal Yapılanma: Engellilik Platformu

- ✓ Engellilik ile ilgili konularda Üye Ülkelerin kurumları, Komisyon ve sivil toplumla yakın işbirliği sağlamak ve bilgi, deneyim ve iyi örneklerin paylaşımını sağlamak üzere 2021'de kurulmuştur.
- ✓ BM Sözleşmesi ve AB Engelli Bireylerin Hakları Stratejisinin uygulanmasını desteklemektedir.
- ✓ Uzmanlar grubundan oluşan Platform, Komisyon ile düzenli olarak AB ve Üye Ülkelerde Sözleşme'nin uygulanması konusunda görüşmektedir.
- ✓ Platform, Avrupa Komisyonu, Üye Ülkelerden uzmanlar ve engelli örgütleri dahil olmak üzere AB düzeyinde STK temsilcilerinden oluşmaktadır.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

AYRIMCILIKLA MÜCADELE

Giriş

Genel Olarak: Kurucu Antlaşmalar ve Ayrımcılık Yasağı

Avrupa Birliği (AB), ayrımcılıkla mücadele alanına zaman içinde gittikçe artan bir ölçüde dahil olmuştur. Esasen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) (1958), bir ekonomik bütünleşme aşaması olan ortak pazarı gereği gibi gerçekleştirmek, bu bakımdan herhangi bir Üye Ülkenin rekabet avantajı elde etmesini önlemek için, iki temelde ayrımcılık yasağına yer vermiştir: vatandaşlık temelinde ayrımcılık yasağı ve cinsiyet temelinde ayrımcılık yasağı (bkz. AET Antlaşması md. 7 ve 119). Amsterdam Antlaşması (1999) değişiklikleri ile birlikte ise ayrımcılık temelleri genişletilmiş ve Avrupa Topluluğu (AT), ayrımcılıkla mücadele etmek için uygun eylemleri almak yetkisine sahip olmuştur (AT Antlaşması md. 13).

AB, kurucu antlaşmalardaki son esaslı değişiklik olan Lizbon Antlaşması (2009) ile birlikte ise birkaç açıdan ayrımcılıkla mücadeleyi öne çıkarmaktadır. Birincisi, ayrımcılık yapmama AB'nin değerlerinin bir parçasını oluşturur: "Birlik; insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve [...] insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulu" olup "bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda Üye Ülkeler için ortaktır" (AB Antlaşması md. 2). İkinci olarak Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı md. 21(1) uyarınca ayrımcılık yapmama AB'nin temel haklarının bir parçasını oluşturur. Üçüncü olarak, AB Antlaşması 3. maddesi uyarınca, belirli temellerde ayrımcılıkla mücadele etmek AB'nin hedeflerindedir. Son olarak Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 19. maddesi belirli temellerde ayrımcılıkla mücadele etmeyi AB'nin yetkilerinin bir parçası yapmıştır.

Dolayısıyla, ayrımcılık yapmama (i) AB'nin değerlerinin ve (ii) AB'nin temel haklarının bir parçasıdır ve (belirli temellerde) ayrımcılıkla mücadele etmek (iii) AB'nin hedeflerinin bir parçasıdır ve (iv) AB bunun için gerekli tedbirleri alabilir.

Hukukun Genel İlkeleri ve Ayrımcılıkla Mücadele

AB Hukukunun Genel İlkeleri

Ayrımcılık yasağı, AB hukukunun genel ilkelerinin bir parçası olarak korunmaktadır.

AB hukukunun genel ilkeleri AB hukukunun yazılı olmayan kaynakları arasında yer alır ve bu nedenle Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) tarafından tespit edilir. Örneğin, ABAD'nin ayrımcılık yasağı kararlarından biri olan Mangold kararı (Case C-144/04) uyarınca yaş temelinde ayrımcılık kural olarak yasaktır, ancak (ana hatlarıyla) meşru sebep temelinde ve orantılılık ilkesine uygun olarak haklı gösterilebilir. Bu karar, gerekçesi itibarıyla, yaş temelini yanı sıra benzer diğer temellere de genişletilebilir gözükmektedir.

İkincil Düzenlemeler ve Ayrımcılıkla Mücadele

Kadın – Erkek Eşitliğini İlgilendiren Düzenlemeler

✓ 2006/54/AT sayılı Direktif

✓ İstihdam ve Meslek Konularında Kadına ve Erkeğe Eşit Muamele ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 5 Temmuz 2006 Tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi (Yeniden Düzenleme)

✓ 2010/41/AB sayılı Direktif

✓ Serbest Çalışan Olarak Etkinlik Yürüten Kadına ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 7 Temmuz 2010 Tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi

✓ 2004/113/AT sayılı Direktif

✓ Mal ve Hizmetlere Erişimde ve Arzında Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 13 Aralık 2002 Tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi

✓ 2023/970/AB sayılı Direktif

✓ Ücret şeffaflığı ve uygulama mekanizmaları aracılığıyla erkekler ve kadınlar arasında eşit işe veya eşit değerde işe eşit ücret ilkesinin uygulanmasını güçlendirmeyi amaçlayan 10 Mayıs 2023 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi

Diğer Belirli Temelleri İlgilendiren Düzenlemeler

✓ 2000/43/AT sayılı Direktif

✓ İrk veya Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 29 Haziran 2000 Tarihli Konsey Direktifi
✓ Bu Direktif, ırksal veya etnik köken temelindeki ayrımcılıkla mücadele etmek için bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamaktadır (md. 1).

✓ 2000/78/AT sayılı Direktif

✓ İş ve Mesleki Alanda Eşit Muamelenin Gerçekleştirilmesine Yönelik Genel Bir Çerçeve Getiren 27 Kasım 2000 Tarihli Konsey Direktifi
✓ Bu Direktif, istihdam ve meslek bakımından din veya inanç, engellilik, yaş ya da cinsel tercih temelindeki ayrımcılıkla mücadele etmek için bir genel çerçeve getirmeyi amaçlamaktadır (md. 1).

Esnek Hukuk ve Ayrımcılıkla Mücadele

- ✓ AB İrkçılıkla Mücadele Eylem Planı (2020–2025) (COM (2020) 565 final)
- ✓ AB Cinsiyet Eşitliği Stratejisi (2020–2025) (COM (2020) 152 final)
- ✓ AB Engelli Bireylerin Hakları Stratejisi (2021–2030) (COM (2021) 101 final)
- ✓ Eşitlik, Kapsayıcılık ve Katılımcılık için AB Roman Stratejik Çerçevesi Hakkında Bildiri (COM (2020) 620 final)
- ✓ Üye Ülkelerde Etkili Roman Entegrasyon Önlemleri Hakkında Tavsiye (2013/C 378/01)
- ✓ Roman Eşitliği, Kapsayıcılığı ve Katılımcılığı Hakkında Tavsiye Kararı (2021/C 93/01)

AB'de Ayrımcılıkla Mücadele Alanında Kurumsal Mekanizmalar

✓ AB Temel Haklar Ajansı (2007)

- ✓ AB Temel Haklar Ajansı, ABTHŞ'de yer alan hakların, değerlerin ve özgürlüklerin korunmasına yardımcı olmak için örneğin haklarla ilgili bağımsız, kanıta dayalı tavsiye sunmak gibi görevler yerine getirmektedir.
- ✓ Ajansın web sitesine göre "Haklarla İlgili Çalışmalar" başlığı altında "Eşitlik, Ayrımcılık Yapmama ve Irkçılık" başlığı altında şunlar yer almaktadır: (i) Çocuklar, gençler ve yaşlılar; (ii) Engelliler; (iii) Nefret suçu; (iv) Irk ve etnik köken; (v) Din ve inanç; (vi) Romanlar ve (vii) Cinsiyet

✓ Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE)

- ✓ Avrupa Parlamentosu ve Konseyin 20 Aralık 2006 tarihli ve 1922/2006/AT sayılı Tüzüğü ile kurulmuştur. Amacı, tüm Birlik politikalarında ve ulusal politikalarda cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasına katkıda bulunarak kadın-erkek eşitliğini güçlendirmek, cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele etmek ve konu hakkında farkındalık oluşturmaktır.

✓ Ulusal Eşitlik Organları ve Eşitlik Organları Avrupa Ağı (Equinet)

- ✓ Üye Ülkelerde, örneğin yukarıda incelenen 2000/43/AT sayılı Direktif'in de gerektirdiği gibi, ayrımcılıkla mücadele etmek veya eşit muameleyi teşvik etmek için ulusal organlar bulunmaktadır.
- ✓ Bu ulusal organlar örneğin Equinet gibi ağlar aracılığıyla örgütlenebilmektedir.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

İNSAN HAKLARININ KURUMSALLAŞMASI

Giriş

İnsan hakları kurumsallaşması, ana hatlarıyla, insan haklarına hasredilmiş örgütsel yapılar, kurumlar, süreçler veya mekanizmalar olarak tanımlanabilir. Ayrıca, insan hakları bir hukuk düzeninde yargı tarafından doğal olarak koruma altında olduğu için, insan hakları kurumsallaşması ile yargı dışı –özellikle yürütme aracılığıyla– koruma ve teşvik etme ile ilgili kurumlar veya mekanizmalar kastedilmektedir.

İnsan hakları kurumsallaşması; ulusal, uluslararası ve ulusüstü düzeylerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu bir tarihsel gelişim süreci geçirmekte olup bu yönden üç ana dönemden bahsedilebilir: (i) 1990'lara kadarki dönem, (ii) 1990'lar dönemi, ve (iii) 2000'ler sonrasındaki dönem.

1990'lara kadarki dönemde iki ana gelişme olmuştur. Birincisi, uluslararası düzeyde, bazı uluslararası anlaşmalar, kendi uygulanmalarını gözlemek adına birtakım organlar kurmaya başlamıştır. Buna örnek olarak Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile kurulan İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (1969) gösterilebilir. İkincisi, ulusal düzeyde, ulusal insan hakları kurumsallaşması özellikle 1980'li yıllarla birlikte artış göstermiştir.

1990'lar döneminde beş ana gelişme olmuştur. Birincisi, uluslararası düzeyde, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde, ulusal insan hakları kurumsallaşması doruk noktasına çıkmıştır. Buna örnek olarak Ulusal Kurumların Statüsü ile ilgili İlkeler, nam-ı diğer Paris İlkeleri (1993) gösterilebilir. İkincisi, yine uluslararası düzeyde, bu kez Avrupa Konseyi nezdinde de ulusal insan hakları kurumsallaşması görüşülmeye başlamıştır. Buna örnek olarak, "İnsan haklarının teşvik edilmesi ve korunması için bağımsız ulusal kurumların kurulmasına ilişkin tavsiye" (1997) gösterilebilir. Üçüncüsü, yine uluslararası düzeyde, ulusal insan hakları kurumsallaşmasının küresel ve bölgesel ağları ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna örnek olarak "Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı (GANHRI)" gösterilebilir. Dördüncüsü, yine uluslararası düzeyde, uluslararası örgütler nezdinde, insan hakları kurumsallaşması da hızlanmıştır. Buna örnek olarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) altındaki Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (1991), BM altındaki "İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi" (1993) ve Avrupa Konseyi altındaki "Avrupa İnsan Hakları Komiseri" (1999) gösterilebilir. Beşincisi, ulusüstü düzeyde, Avrupa Birliği'nde (AB), insan hakları kurumsallaşması hızlanmıştır. Buna örnek olarak Avrupa Ombudsmanı (1993) ve daha sonra AB Temel Haklar Ajansı'na dönüşecek olan "İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı Hakkında Avrupa İzleme Merkezi" (1997) gösterilebilir.

2000'ler sonrasındaki dönemde dört ana gelişme olmuştur. Birincisi, uluslararası düzeyde, uluslararası anlaşmalar, ulusal insan hakları kurumsallaşması öngörmeye başlamıştır. Buna örnek olarak Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2008) gösterilebilir. İkincisi, ulusüstü düzeyde, AB'de, AB tasarrufları ulusal insan hakları kurumsallaşması öngörmeye başlamıştır. Buna bir örnek olarak, ırk veya etnik kökene bakılmaksızın kişiler arasında eşit muamele ilkesinin uygulanmasına ilişkin 2000/43/AT sayılı Direktif gösterilebilir. Üçüncüsü, uluslararası düzeyde, Avrupa Konseyi nezdinde, ulusal insan hakları kurumsallaşması tekrar ele alınmıştır. Buna örnek olarak, 1997'deki tavsiyeyi revize eden "Etkili, çoğulcu ve bağımsız ulusal insan hakları kurumlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesine ilişkin tavsiye" (2021) gösterilebilir. Dördüncüsü, ulusüstü düzeyde, AB tasarruflarının ulusal insan hakları kurumsallaşmasına, eşitlik organları boyutuyla damga vuracak gözükmektedir. Buna örnek olarak, Komisyon eşitlik organları için standartlara dair iki yasama önerisi sunmuştur. Bu iki öneri 2024/1499/AB sayılı Konsey Direktifi ve 2024/1500/AB sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi olarak kabul edilmiştir.

Birleşmiş Milletler (BM)

İnsan Hakları Konseyi

- ✓ BM bünyesinde 2006 yılında oluşturulmuş olup 1946 yılında oluşturulmuş olan İnsan Hakları Komisyonu'nun yerini almıştır.
- ✓ Dünya çapında insan haklarını teşvik etmeyi ve korumayı güçlendirmekten sorumludur.
- ✓ "Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizması" (EPIM) aracılığıyla Üye Ülke insan hakları sicillerinin incelenmesinde görev almaktadır.

✓ İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi

- ✓ BM bünyesinde 1993 yılında oluşturulmuştur.
- ✓ İnsan haklarını teşvik etmek ve korumak rolüne sahiptir.
- ✓ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1969) ulusal düzeyde ihtiyari olarak insan hakları kurumsallaşması öngörmektedir.

✓ Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi

- ✓ BM'nin insan hakları alanındaki uluslararası anlaşmalarından bir tanesi olan Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme aracılığıyla kurulmuştur.
- ✓ İlgili Sözleşme'nin hükümlerinin uygulanmasını gözlemekten sorumludur.
- ✓ BM İşkenceye veya Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme İhtiyari Protokolü (OPCAT) (2006) ve BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2008) ulusal düzeyde
- ✓ mecburi olarak insan hakları kurumsallaşması öngörmektedir.

✓ BM Paris İlkeleri

- ✓ BM Paris İlkeleri, 1993 yılında 48/134 sayılı Genel Kurul İlke Kararı ile benimsenmiş olup ulusal insan hakları kurumları açısından hala merkezi bir konum tutmaktadır.
- ✓ Paris İlkeleri; "Yetki ve Sorumluluklar", "Oluşum ve Bağımsızlık ve Çoğulculuk Güvenceleri", "İşleyiş Yöntemleri" ve "Yargısal Benzeri Yetkiye Sahip Komisyonlara İlişkin Ek İlkeler" bölümleri altında düzenlemeler getirmektedir.
- ✓ Paris İlkeleri uyarınca ana hatlarıyla bir ulusal kurum; (i) insan haklarını teşvik etmek ve korumak yetkisine sahip olmalıdır, (ii) bağımsızlık ve çoğulculuk ilkelerine uygun yapılandırılmalıdır, (iii) anayasal veya yasal bir metinde düzenlenmelidir, (iv) yetki alanına giren herhangi bir soruyu serbestçe değerlendirmek, bu amaçla gerekli olan her kişiyi dinlemek ve her türlü bilgiyi ve belgeyi elde etmek ve kamuoyuna doğrudan veya basın organları aracılığıyla hitap etmek gibi yetkilerle donatılmalıdır, (v) bireysel durumlara ilişkin şikayetleri dinlemekle ve değerlendirmekle de yetkilendirilebilir.

Avrupa Konseyi

İnsan Hakları Komiseri

- ✓ Avrupa Konseyi bünyesinde 1999 yılında oluşturulmuştur.
- ✓ İnsan hakları ile ilgili eğitimi, bilinirliği ve saygıyı arttırmak için oluşturulmuştur.

İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI)

- ✓ Avrupa Konseyi bünyesinde 1993 yılında oluşturulmuştur.
- ✓ İrkçılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlükle mücadele etmek ile ilgili olarak görev almaktadır.

İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesi Komitesi (AİÖK/CPT)

- ✓ Avrupa Konseyi'nin insan hakları alanındaki uluslararası anlaşmalarından bir tanesi olan İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi aracılığıyla kurulmuştur.
- ✓ İlgili Sözleşme'nin hükümlerinin uygulanmasını gözlemekten sorumludur.

Avrupa Konseyinin 2021 yılındaki Tavsiyesi

- ✓ Avrupa Konseyi, 2021 yılında CM/Rec(2021)1 sayılı bir tavsiye benimseyerek Avrupa'daki ulusal insan hakları kurumları açısından Paris İlkeleri'nin üstüne çıkan bir standart oluşturmaya çalışmaktadır.
- ✓ 2021 Tavsiyesi, ana hatlarıyla "I. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Kuruluşu", "II. Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Güçlendirilmesi", "III. Ulusal İnsan Hakları Kurumları için Güvenli ve İmkan Sunan Çevrenin Güvenceye Alınması ve Genişletilmesi" ve "IV. İşbirliği ve Destek" bölümleri altında düzenlemeler getirmektedir.
- ✓ 2021 Tavsiyesi uyarınca (Paris İlkeleri'ne ek olarak) ana hatlarıyla Üye Ülkeler; (i) Paris İlkeleri ile tam uyumlu (akredite) ulusal insan hakları kurumunu sağlamalıdır, (ii) insan haklarını korumak ve teşvik etmek görevinin mümkün olduğu kadar geniş olmasını –insan hakları ihlal iddiaları ile ilgilenmek dahil– sağlamalıdır, (iii) ilgili kurumun bilgiye ve politika yapıcılar ile yasa koyuculara uygun erişimini sağlamalıdır, (iv) ilgili kurumun tavsiyelerini uygulamalıdır, (v) ilgili kurum ile ilgili farkındalık ve alakalı tüm kamu kurumlarının işbirliğini geliştirmelidir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (ODIHR)

- ✓ 1990 Paris Zirvesi'nde Demir Perde'nin yıkılmasının ardından eski sosyalist ülkelerde seçimleri izlemek ve gerektiği gibi yapılmasını temin amacıyla "Serbest Seçimler Ofisi" adı altında kurulmuştur.
- ✓ Faaliyet alanı daha sonra insan hakları ve demokratikleşme konularını da içerecek şekilde genişletilmiştir. Merkezi Varşova'dadır.

Medya Özgürlüğü Temsilcisi (MÖT):

- ✓ AGİT bölgesinde medya özgürlüğü durumunu izlemek, katılımcı ülkelerde özgür, bağımsız ve çoğulcu medyanın geliştirilmesine yardımcı olmak ve bu konuda işbirliğinde bulunmak, ayrıca gerekli hallerde erken uyarı görevi yürütmek üzere ihdas edilmiştir.

Avrupa Birliği

AB Kurumlarındaki İnsan Hakları Kurumsallaşması

Konsey

- ✓ Temel Haklar, Vatandaşlık Hakları ve Kişilerin Serbest Dolaşımına Dair Çalışma Grubu
  - ✓ Konsey bünyesinde AB içi insan hakları ile ilgilenmek üzere oluşturulmuştur.

İnsan Haklarına Dair Çalışma Grubu

- ✓ Konsey bünyesinde AB dışı insan hakları ile ilgilenmek üzere oluşturulmuştur.

Avrupa Parlamentosu

- ✓ Sivil Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi
  - ✓ Avrupa Parlamentosu bünyesinde AB içi insan hakları ile ilgilenmek üzere oluşturulmuştur.
- ✓ Dış İlişkiler Komitesi / İnsan Hakları Alt Komitesi
  - ✓ Avrupa Parlamentosu bünyesinde AB dışı insan hakları ile ilgilenmek üzere oluşturulmuştur.
- ✓ Dilekçe Komitesi
  - ✓ Belirli gerçek veya tüzel kişiler ana hatlarıyla AB'nin faaliyet alanlarından birinin kapsamına giren bir mesele (dolayısıyla insan hakları ihlalleri) hakkında Avrupa Parlamentosuna sunmak üzere dilekçe hakkına sahiptir.
  - ✓ Avrupa Parlamentosu bu dilekçeleri bu komite aracılığıyla görüşmektedir.
- ✓ Koordinatörler
  - ✓ Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü (2015)
  - ✓ Irkçılıkla Mücadele Koordinatörü (2021)

AB Organ, Ofis ve Ajansları Düzeyinde İnsan Hakları Kurumsallaşması

Avrupa Ombudsmanı

- ✓ Avrupa Ombudsmanı, 1993 yılında işlemeye başlamış olup Avrupa Parlamentosu tarafından 5 yıl için seçilir ve ana hatlarıyla AB'nin birimlerinin kötü yönetim vakaları (dolayısıyla insan hakları ihlalleri) ile ilgili olarak şikayetleri inceler ve bunlar hakkında rapor hazırlar.

AB Temel Haklar Ajansı

- ✓ AB Temel Haklar Ajansı, 2007 yılında 1997 yılında kurulan Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Hakkında Avrupa İzleme Merkezinin yerini almış olup diğerlerinin yanı sıra insan haklarını teşvik etmeye ve korumaya yardımcı olma rolüne sahip kılınmıştır.

Avrupa Veri Koruma Denetçisi/Otoritesi

- ✓ Avrupa Veri Koruma Denetçisi, 2004 yılında işlemeye başlamış olup Avrupa Parlamentosunun ve Konseyin ortak kararı ile atanır ve diğerlerinin yanı sıra AB idaresinin kişisel verileri işlemlerini izlemek ve bunun veri koruma kurallarına uygun olmasını sağlamak ile görevli tutulmuştur.

Avrupa Birliği Hukuku

- ✓ Avrupa Komisyonunun Eşitlik Kurumlarına ilişkin Standartlar Hakkındaki Tavsiyesi
  - ✓ Avrupa Komisyonunun C(2018) 3850 sayılı Tavsiyesi ile AB üyesi ülkelerin Eşitlik Kurumlarının nitelik ve standartlara yönelik ilkeler ortaya konmaktadır.
- ✓ 2000/43/AT sayılı Direktif – Irk ve Etnik Köken Direktifi, 2004/113/AT sayılı Direktif – Kadın Erkek Eşitliği / Mal ve Hizmetler Direktifi, 2006/54/AT sayılı Direktif – Kadın Erkek Eşitliği İstihdam (Yeniden Biçimlendirilmiş) Direktifi, 2010/41/AB sayılı Direktif – Kadın Erkek Eşitliği Serbest Çalışanlar Direktifi (md. 11)
  - ✓ Ulusal düzeyde mecburi olarak insan hakları kurumsallaşması öngörmektedir.
- ✓ Sosyal güvenlik konuları ile mal ve hizmetlere erişim ve mal ve hizmet sunumunda eşit muamele hususunda eşitlik kurumlarının standartlarına ilişkin Direktif Teklifi (8 Aralık 2022)
- ✓ İstihdam ve mesleki konularda kadınlar ve erkekler arasında eşit muamele ve eşit fırsatlar hususunda eşitlik kurumları standartlarına ilişkin Direktif Teklifi (8 Aralık 2022)
- ✓ Sosyal güvenlik konuları ile mal ve hizmetlere erişim ve mal ve hizmet sunumunda eşit muamele hususunda eşitlik kurumlarının standartlarına ilişkin 7 Mayıs 2024 tarihli ve (AB) 2024/1499 sayılı Konsey Direktifi
- ✓ İstihdam ve mesleki konularda kadınlar ve erkekler arasında eşit muamele ve eşit fırsatlar hususunda eşitlik kurumları standartlarına ilişkin 14 Mayıs 2024 tarihli ve (AB) 2024/1500 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi

zeydeki İnsan Hakları Kurumsallaşması ve Çatı Yapılar

Ulusal Düzeydeki İnsan Hakları Kurumsallaşması ve Çatı Yapılar

Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı (GANHRI)

- ✓ Ulusal insan hakları kurumlarının Dünya çapındaki ağıdır.
- ✓ GANHRI, Akreditasyon Alt Komitesi aracılığıyla Paris İlkeleri ile uyumlu ulusal insan hakları kurumlarını gözden geçirmekten ve akredite etmekten sorumludur.
- ✓ Bu akreditasyon önem taşımaktadır, çünkü A statüsü ile akredite olmuş bir ulusal organ, örneğin BM İnsan Hakları Konseyi'nde konuşma hakkı elde etmek gibi birtakım imkanlar elde etmektedir.

Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı (ENNHRI)

- ✓ Ulusal insan hakları kurumlarının Avrupa çapındaki ağıdır.

Avrupa Eşitlik Kurumları Ağı (Equinet)

- ✓ Ulusal eşitlik kurumlarının Avrupa çapındaki ağıdır.

Avrupa Ombudsman Kurumları Ağı (ENO)

- ✓ Ulusal ombudsmanların Avrupa çapındaki ağıdır.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

DİJİTAL HAKLAR

Giriş

Dijital teknoloji alanında son yıllarda meydana gelmeye başlayan, hızı da giderek artan gelişmeler temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması alanında, son derece geniş bir yelpazede bir yanda fırsatları, öte yandan ise tehditleri bünyesinde barındırmaktadır. Uluslararası ve ulusal düzeyde sözkonusu riskleri en aza indirip, imkanları en fazla genişletecek biçimde düzenlemeye yönelik ilke, standart ve kurallar getirmeye yönelik çaba Avrupa Birliği (AB) bakımından da geçerlidir. Bireysel hak ve özgürlükleri ve eşitliği olduğu kadar demokrasinin etkili ve sağlıklı işleyişini de teminat altına alacak biçimde düzenlenebilecek dijital evren, bireylerin de toplumların da çok yönlü refah artışına imkan sağlayabilecektir. Öte yandan, söz konusu hak ve özgürlükleri ve demokratik yaşamın sağlıklı işleyişini tehlikeye atabilecek nitelikte girişimlerin hukukun ve özgürlüklerin korunması gereklerinin çerçevesi içinde kalarak önüne geçmek zorunlu, ancak aynı ölçüde de zorlu bir hedef oluşturmaktadır.

Tüm bu gerekleri karşılama amacıyla yola çıkan bir düzenleyici güç niteliğiyle AB'nin dijital haklar alanındaki temel hedef ve politikaları, genel itibarıyla aşağıdaki politika belgelerinde yer almaktadır:

AB Dijital Tek Pazar Stratejisi	2030 Dijital Pusula	Dijital On Yıl Politika Kararı	AB On Yıl İçin Dijital Hak ve İlkeler Deklarasyonu
---------------------------------	---------------------	--------------------------------	--

Bu genel politika belgeleri çerçevesinde amaçlanan temel hedefler;

- ✓ Bir yandan ekonomik büyüme, istihdam, rekabet, yatırım ve inovasyona katkı sağlamak,
- ✓ Diğer yandan dijital okur-yazarlığı olan bir toplumun ve nitelikli dijital çalışanların yetiştirilmesi,
- ✓ Sağlam, işlevsel ve dayanıklı dijital altyapıların inşası,
- ✓ Teşebbüslerin dijital dönüşümü, ve
- ✓ Kamusal hizmetlerin dijitalleşmesi olarak nitelendirilebilecektir.

Dijital dönüşüm bağlamında;

 Merkeze insanı koyarak	 Dayanışma ve kapsayıcılık	 Bağlanabilirlik	 Dijital eğitim, öğretim ve beceriler	 Adil ve hakkaniyetli çalışma koşulları
 Çevrimiçi dijital kamu hizmetleri	 Tercih özgürlüğü	 Algoritmalar ve yapay zekâ sistemleriyle etkileşimler	 Adil bir dijital ortam	 Dijital kamusal alana katılım
 Güvenlik, emniyet ve güçlendirme	 Korumalı, güvenli ve emniyetli bir dijital ortam	 Mahremiyet ve veri üzerinde bireysel kontrol	 Dijital ortamda çocukların ve gençlerin korunması ve güçlendirilmesi ile	 Sürdürülebilirlik ilkeleri de dikkate alınmaktadır.

Sözkonusu politikaların somutlaştırılması aşamasında birçok farklı alanda düzenlemeler öngörülmektedir. Bu kapsamda öngörülen kurumsallaşma bakımından özetle:

- ✓ Yapay Zeka Yasa Taslağı çerçevesinde bir Avrupa Yapay Zeka Kurulu'nun kurulması,
- ✓ Veri Yönetişimi Yasası kapsamında Avrupa Veri İnovasyonu Kurulu'nun ihdas edilmesi
- ✓ Genel Veri Koruma Tüzüğü kapsamında Avrupa Veri Koruma Kurumu ile Avrupa Veri Koruma Denetçisi yapılarının meydana getirilmesi,
- ✓ Siber güvenlik alanında ise Avrupa Siber Güvenlik Yeterlilik Merkezi (ECCC) ile Avrupa Siber Güvenlik Ajansı (ENISA) gibi yetkili organ, ofis ve ajanslara yer verilmektedir.

AB nezdinde öngörülen politikaların hayata geçirilmesine yönelik çıkarılan birçok yeni düzenleme göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlileri:

- ✓ Birlik Güvenli Bağlanabilirlik Programı Tüzüğü (AB) 2023/588,
- ✓ Üst Seviye Alan Adı Tüzüğü (AB) 2019/517,
- ✓ Genel Veri Koruma Tüzüğü (AB) 2016/679,
- ✓ Birlik Müesseseleri, Kurum ve Kuruluşları Tarafından İşlenen Kişisel Verilerin Korunmasına İlişkin Tüzük (AB) 2018/1725,
- ✓ 2016/680/AB sayılı Kolluk Direktifi,
- ✓ Açık Veri Direktifi (PSI) (AB) 2019/1024,
- ✓ Veri Yönetişimi Yasası (AB) 2022/868,
- ✓ Veri Yasası (AB) 2023/2854
- ✓ Avrupa Birlikte Çalışılabilirlik Tüzüğü 2022/0379 (COD),
- ✓ Siber Güvenlik Yasası (AB) 2019/881,
- ✓ Avrupa Siber Güvenlik Sanayi, Teknoloji ve Araştırma Yetkinlik Merkezinin Kurulmasına İlişkin Tüzük (AB) 2021/887,
- ✓ (AB) 2022/2555/AB sayılı Şebeke ve Bilgi Güvenliği Direktifi (NIS2),
- ✓ Bilgi Güvenliği Tüzük Önerisi 2022/0084 (COD),
- ✓ Siber Güvenlik Tüzüğü (AB) 2023/2841
- ✓ Siber Dayanıklılık Yasası 2022/0272 (COM),
- ✓ Siber Dayanışma Yasası Önerisi 2023/0109 (COD),
- ✓ Yapay Zeka Yasası 2021/0106 (COD)
- ✓ Yapay Zeka Sorumluluk Direktifi 2022/0303 (COD),
- ✓ 2019/770/AB sayılı Dijital İçerik Direktifi
- ✓ Dijital Hizmetler Yasası (AB) 2022/2065,
- ✓ Dijital Piyasalar Yasası (AB) 2022/1925,
- ✓ P2B Tüzüğü (AB) 2019/1150,
- ✓ (AB) 2015/2366/AB sayılı Ödeme Hizmetleri Direktifi 2 (PSD2)
- ✓ Dijital Varlıklar Tüzüğü (MICA) (AB) 2023/1114 olarak özetlenebilecektir.

Görüldüğü üzere AB son dönemde dijital alanda getirdiği düzenlemeleri Direktif yerine tam bir yeknesaklık sağlayabilmek amacıyla Tüzük şeklinde öngörmektedir. Bu kapsamda özellikle Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) kararlarıyla sözkonusu düzenlemelerin uygulanmasında ortaya çıkan tereddütlere açıklık getirmekte, bu kapsamda özellikle bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını temin etmeye çalışmaktadır.

Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun
Güçlendirilmesi Projesi

YATAY KONULAR: İŞ DÜNYASI VE İNSAN HAKLARI

Giriş

Şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu ve sorumlu işletme davranışlarına (*responsible business conduct*) ilişkin Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nin öncülük ettiği hukuki düzenlemeler, Avrupa Birliği'nde (AB) insan hakları ve çevresel etkileri ele alan bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan çeşitli hukuki düzenlemeler ile benimsenmiştir. Son yıllarda, dünyada olduğu gibi AB'de de bağlayıcı olmayan düzenlemelerden, şirketlerin faaliyetleri ve küresel tedarik zincirlerinde insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü zorunlu kılan bağlayıcı mevzuatlara doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu kapsamda, sorumlu işletme davranışlarını ve şirketlerin insan haklarına saygı duyma sorumluluğunun temelinde yer alan insan hakları durum tespitini (*human rights due diligence*) yasal bir zorunluluk haline getiren AB direktif ve tüzükleri dikkat çekmektedir.

Uluslararası Boyut

AB'nin Temel Müktesebatı ve Politika Belgeleri

Bağlayıcı Düzenlemeler: Kurucu Antlaşmalar ve AB Temel Haklar Şartı

AB'nin temel hukuki metinleri, doğrudan şirketlerin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunu ele almıyor olsa da, çeşitli düzenlemeler aracılığıyla insan hakları ve çalışan hakları bağlamında AB'nin temel ilkelerini ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliği Antlaşması

- ✓ **Madde 2:** AB'nin, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara ait kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı temelinde kurulduğu ele alınmaktadır.
- ✓ **Madde 3:** AB'nin istihdam ve sosyal ilerleme hedefleyen bir piyasa ekonomisi için çalışırken çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi için yüksek düzeyde koruma sağlayacağı düzenlenmektedir. Ayrıca, AB'nin sosyal adalet ve korumayı, kadınlar ve erkekler arasında eşitliği, kuşaklar arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını teşvik edeceği belirtilmektedir.
- ✓ **Madde 21:** AB'nin dış eylemlerinin, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkelerine saygı ilkeleri tarafından yönlendirileceği düzenlenmektedir.

Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma

- ✓ **Madde 114-118:** İç pazarın kurulması ve işlemesi için mevzuatın uyumlaştırılmasıyla ilgili olan bu maddeler, temel olarak ekonomik entegrasyona odaklanmakla birlikte; tüketicinin korunması, çevresel standartlar ve çalışan hakları gibi konuları içeren düzenlemeleri kapsamaktadır.
- ✓ **Madde 151-161:** Sosyal politikayı, iş hukuku ve çalışma koşulları gibi konuları kapsamakta olan bu maddeler, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan AB eylemleri ve politikaları için yasal bir temel oluşturmaktadır.
- ✓ **Madde 191-193:** Çevre politikasını ilgilendiren bu maddeler, AB'nin çevreyi koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme taahhüdünün somut eylem ve adımlar bakımından hukuki temelini oluşturmaktadır.

AB Temel Haklar Şartı

- ✔ **Madde 31 - Adil ve hakça çalışma koşulları:** Her çalışanın sağlığını, güvenliğini ve onurunu koruyan çalışma koşullarına sahip olma hakkı koruma altına alınmaktadır.

Bağlayıcı Düzenlemeler: İkincil Kaynaklar: Direktif ve Tüzükler

- ✔ **(AB) 2014/95 sayılı Finansal Olmayan Raporlama Direktifi:** 500'den fazla çalışana sahip olan şirketlerin çevre, sosyal konular ve insan haklarına etkileri gibi finansal olmayan bilgileri ifşa etmelerini gerektiren bir düzenleme olup, şeffaflığı artırmak ve şirketleri daha sürdürülebilir bir iş yaklaşımı geliştirmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır.
- ✔ **(AB) 2017/821 sayılı Çatışma Mineralleri Tüzüğü:** Belirli minerallerin sorumlu bir şekilde tedarik edilmesine odaklanarak ve AB ithalatçılarının çatışmaya veya insan hakları ihlallerine katkıda bulunmadıklarından emin olmaları için tedarik zincirlerinde insan hakları durum tespiti yapmalarını gerektirmektedir.
- ✔ **(AB) 2020/852 sayılı Taksonomi Tüzüğü:** Çevresel olarak sürdürülebilir ekonomik faaliyetler için bir sınıflandırma sistemi oluşturan bir düzenleyici çerçeve olup, sürdürülebilir yatırımın kapsamı konusunda netlik sağlamayı amaçlayarak yeşil yıkamayı (greenwashing) önlemeye ve sürdürülebilir projelere yatırım yapılmasını yönlendirmeyi amaçlamaktadır.
- ✔ **(AB) 2019/2088 sayılı Sürdürülebilir Finansman Açıklama Tüzüğü:** Finansal piyasa katılımcılarının yatırım kararlarında sürdürülebilirlik risklerini nasıl entegre ettiklerini ve yatırımlarının sürdürülebilirlik faktörleri üzerindeki etkilerini açıklamalarını gerektirmekte ve sermayeyi daha sürdürülebilir işletmelere ve ekonomik faaliyetlere yönlendirmeyi amaçlamaktadır.
- ✔ **COM/2022/71 final sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Direktif Önerisi:** AB iç pazarında faaliyet gösteren şirketler için insan hakları durum tespiti yükümlülükleri öngören Direktif Önerisi, ayrıca belirli bir ölçekteki şirketlerin yanı sıra halka açık tüm küçük ve orta ölçekli şirketler ile "yüksek riskli" küçük ve orta ölçekli şirketleri kapsamakta ve şirketlerin kendilerinin ve yukarı (upstream) ve aşağı yönlü (downstream) ortaklarının insan hakları ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini tespit etme, değerlendirme, önleme, hafifletme, sona erdirmeye, raporlama ve telafi etme gereksinimi düzenlemektedir.
- ✔ **(AB) 2023/1542 sayılı Pil Tüzüğü:** Tüzük, pil üretimi ve atık pillerin işlenmesiyle ilgili çevresel ve sosyal etkilerin azaltılması amacıyla değer zincirlerinde insan hakları durum tespiti yükümlülükleri düzenlemektedir.
- ✔ **(AB) 2023/1115 sayılı Ormansızlaştırmadan Arındırılmış Tedarik Zincirleri Tüzüğü:** Tüzük, AB tüketiminin küresel ormansızlaşma üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlayarak belirli emtiaların ithalatı için tedarik zincirlerinde insan hakları durum tespiti zorunluluğu getirmektedir.
- ✔ **COM/2022/453 sayılı Zorla Çalıştırma Ürünlerini Yasaklayan Tüzük Teklifi:** Zorla çalıştırma ile üretilen ürünlerin AB pazarına girişini ve AB ülkelerinden ihracatını yasaklamayı amaçlayan Tüzük Teklifi, AB içerisinde üretilen ve AB'ye ihraç ve ithal edilen malları kapsamına almakta ve herhangi bir eşik veya sektör kısıtlaması öngörmemektedir.
- ✔ **(AB) 2022/2464 sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi:** Finansal Olmayan Raporlama Direktifi üzerine inşa edilerek, raporlama gereksinimlerini, borsada işlem gören şirketler ve küçük ve orta ölçekli işletmeleri kapsayacak şekilde genişletmekte ve daha detaylı raporlama gereksinimleri getirerek raporlanan sürdürülebilirlik bilgilerinin denetlenmesini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alston, P. & Schutter, O. (Eds.) (2005), Monitoring Fundamental Rights in the EU- The Contribution of the Fundamental Rights Agency, Hart Publishing: Oxford/Portland.
- Alston, P. & Goodman, R. (2013), International Human Rights, OUP: Oxford.
- Avrupa Komisyonu (2023), 2023 Report on Gender Equality in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Avrupa Komisyonu (2021), European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination Criminalisation of gender-based violence against women in European States, including ICT-facilitated violence. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Avrupa Komisyonu (2018), European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-Discrimination Gender-balanced company boards in Europe: A comparative analysis of the regulatory, policy and enforcement approaches in the EU and EEA Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, & Avrupa Konseyi (2010), Avrupa ayrımcılık yasağı hukuku el kitabı.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı Raporu (2019) https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-criminal-detention-conditions-in-the-eu_en.pdf
- Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (2015), Çocuk dostu adalet: Profesyonellerin 10 AB Üyesinde çocukların hukuk ve ceza yargılamalarına katılımına ilişkin perspektifleri ve deneyimleri.
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Kopenhag Belgesi (1990), https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2016/03/KopenhagBelgesi_TUR-.pdf.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya İlişkin Üçüncü Ülkelere Yönelik AB Politikası Hakkında Kılavuz İlkeler.
- Avrupa Birliği Konseyi (2019), İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya İlişkin Üçüncü Ülkelere Yönelik AB Politikası Hakkında Kılavuz İlkelerin 2019 Revizyonu, Avrupa Birliği Konseyi Dok. No. 10842/19. Erişim adresi <https://www.consilium.europa.eu/media/40644/guidelines-st12107-en19.pdf>
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (2010), Çocuk Dostu Adaletle İlişkin İlkeler, Bakanlar Komitesinin 17 Kasım 2010 tarihli 1098. Bakan Yardımcıları toplantısı.
- Avrupa Konseyi (2016), Bakanlar Komitesi Üye Devletlere İnsan Hakları ve İş Dünyası Hakkında Tavsiyesi.
- Avrupa Parlamentosu (2022), The Legislative Frameworks for Victims of Gender-Based Violence (including children) in the 27 Member States. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies, PE 738.126, October, 2022.
- Barnard, C. & Peers S. (2014), European Union Law 1st Edition, OUP: Oxford.
- Bartels, R. (2005), Human Rights Conditionality in the EU's International Agreements, OUP: Oxford.
- Baykal, S. & Göçmen İ. (2016), Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku, Yetkin: Ankara.
- Baykal, S. & Göçmen İ. (2021), Hakim ve Savcılar için AB Hukuku El Kitabı, Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü Yayını: Ankara.
- Biondi, A. & Eeckhout P et al. (2012), EU Law After Lisbon, OUP: Oxford.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (2011), İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri.
- Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Komitesi (t.y.), Ulusal Önleme Mekanizmaları. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/spt/national-preventive-mechanisms>.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2009), 12 No'lu Genel Yorum: Çocuğun Katılım Hakkı.

- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2013), 14 No'lu Genel Yorum: Çocuğun Yüksek Yararının Birinci Planda Dikkate Alınması Hakkı.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2002), 2 No'lu Genel Yorum : Bağımsız Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Çocuk Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasındaki Rolü.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi (2003), 5 No'lu Genel Yorum: Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Uygulanmasına Yönelik Genel Önlemler.
- Child Rights International Network National Law Profiles (updated 2022), <https://home.crin.org/evidence/national-law-profiles>.
- Chopin, I. & Germanine, C. (Eds.) (2022), Comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2021. Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- Council of Europe Committee of Ministers (1997), Recommendation Rec(97)14 30/09/1997 of the Committee of Ministers to Member States on the Establishment of Independent National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16804fecf5>.
- Council of Europe Committee of Ministers (2014), Declaration of the Committee of Ministers on the UN Guiding Principles on business and human rights.
- Craig, P. & de Burca, P. (2015) EU Law Text, Cases and Materials, 6th Edition, OUP: Oxford
- Çekin M.S., Berkeş A.E., Akıncı M.F. (2023), Veri Hukuku, On İki Levha Yayıncılık: İstanbul.
- Dawson M. (2017), The Governance of EU Fundamental Rights, Cambridge University Press: Cambridge.
- Develioğlu H.M. (2017), 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile Karşılaştırmalı Olarak Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü uyarınca Kişisel Verilerin Korunması Hukuku, On İki Levha Yayıncılık: İstanbul.
- European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) (2019) Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD 017rev-e>
- European Commission (2021), Report to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “Protecting fundamental rights in the digital age – 2021 Annual Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights” COM(2021) 819 final, Brussels.
- European Commission (2021), Directorate General for Justice and Consumers, RAND Europe, & Eurochild, Study on child participation in the EU political and democratic life: final report, Publications Office: Brussels.
- European External Action Service (2021), Business and Human Rights, https://www.eeas.europa.eu/eeas/business-and-human-rights_en.
- European Law Institute (2022), Business and Human Rights: Access to Justice and Effective Remedies (with input from the EU Agency for Fundamental Rights, FRA)), https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Report_on_Business_and_Human_Rights.pdf.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2022), Directive (EU) 2017/541 on combating terrorism – Impact on fundamental rights and freedoms. Luxembourg. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/directive-eu-2017541-combating-terrorism-impact-fundamental-rights-and-freedoms#publication-tab-0>
- FRA (2015), Violence Against Women: an EU-Wide Survey. Main Results Report. Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- FRA (2015), Mapping child protection systems in the EU [dataset]. <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/mapping-child-protection-systems-eu>.
- FRA (2018), From Institutions to Community Living for Persons with Disabilities: Perspectives from the ground, Publications Office of the European Union: Luxembourg, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-from-institutions-to-community-living-ground-perspectives_en.pdf.
- FRA (2019), Fundamental Rights Report 2019, Publications Office of the European Union: Luxembourg, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-fundamental-rights-report-2019_en.pdf.

- FRA (2020), Strong and Effective National Human Rights Institutions – Challenges, Promising Practices and Opportunities, Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- FRA (2023), Underpinning victims’ rights: support services, reporting and protection: Report, Publications Office: Luxembourg.
- Global Alliance of National Human Rights Institutions (2019), Report and Recommendations of the Session of the Sub-Committee on Accreditation (SCA). Geneva, 11-15 March 2019. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/NHRI/GANHRI/SCA_Report_March_2019_-_EN_.pdf.
- Global Alliance of National Human Rights Institutions (2021), Report and Recommendations of the Virtual Session of the Sub-Committee on Accreditation (SCA), 14-21 June 2021. URL: <https://ganhri.org/wp-content/uploads/2021/08/EN-SCA-Report-June-2021.pdf>.
- Goldson, B. (Ed.), (2019). Juvenile justice in Europe: Past, present and future, Routledge.
- GREVIO (2021), Mid-Term Horizontal Review of GREVIO Baseline Evaluation Reports. Strasbourg: Council of Europe.
- ILO (2020), Briefing Note: Improving Gender Diversity in Company Boards (Voluntary targets vs quotas), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/briefingnote/wcms_754631.pdf.
- ILO (2022), Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy, Geneva.
- Iusmen, I., & Stalford, H. (Eds.) (2016), The EU as a Children’s Rights Actor: Law, Policy and Structural Dimensions, Verlag Barbara Budrich.
- Jacobs, White & Ovey (2010), The European Convention on Human Rights, 5th Edition, OUP: Oxford.
- Karan, U. (2018), Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi, No. 3, https://www.anayasa.gov.tr/media/3546/03_orgutlenme_toplanma.pdf.
- Kosta, V. et al (Eds.), (2016), The EU Accession to the ECHR, Hart Publishing: Oxford.
- Kuner C., Bygrave L. A., Docksey C. (2020), The EU General Data Protection Regulation (GDPR) A Commentary, OUP: Oxford.
- Lambert P.B. (2018), Understanding the New European Data Protection Rules, CRC Press - Taylor & Francis.
- Lang, R. (2009), The United Nations Convention on the right and dignities for persons with disability: A panacea for ending disability discrimination? Alter, 3 (3): 266-285.
- Methven O’Brien, C. (2019), Business and human rights - A handbook for legal practitioners, Council of Europe, <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/7785-business-and-human-rights-a-handbook-for-legal-practitioners.html#>.
- Morano-Foadi, S. & Andreadakis S. (2020), Protection of Fundamental Rights in Europe, Springer: Switzerland.
- OECD (2023), Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct”, <https://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>.
- OECD (2016), Çatışma Bölgelerinden ve Yüksek Riskli Alanlardan Gelen Minerallerin Sorumlu Tedarik Zinciri için OECD Sorumluluk Sürdürülebilirlik Rehberi: Üçüncü Baskı. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2011), Çok Uluslu Şirketler Rehber İlkeleri.
- OSCE (2018), Joint declaration on freedom of expression and “fake news,” disinformation, and propaganda. Secrecy and Society, 1(2), 7, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf>.
- C. & Jonusaite, R. (2022), User-Guide to the EU Digital Services Act. EU DisinfoLab, October 2022, https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2022/11/20221020_DSASUserGuide_Final.pdf.
- Secretary-General of the U. N. (2021), Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms, A/77/287, 12.08.2022, § 41.

- Tarman, Z. D. (2022), İş Dünyası ve İnsan Hakları: Zorunlu İnsan Hakları Durum Tespit Yükümlülükleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 71.3: 1197-1198.
- UNICEF (2002), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı.
- United Nations Human Rights Committee (1993), Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) by General Assembly resolution 48/134, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>.
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (2007), Legislative History of the Convention on the Rights of the Child (Vol. 1).
- United Nations Human Rights Committee (2012), Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations” Protect, Respect and Remedy” Framework. Human Rights Committee.
- Voigt P. & Bussche A. (2017), The EU General Data Protection Regulation (GDPR) A Practical Guide, Springer.
- Waddington, L. & A. Lawson (2009), Disability and non-discrimination law in the European Union: An analysis of disability discrimination law within and beyond the employment field, European Commission: Brussels.
- Wouters, J. & M. Ovadek (2021), The European Union and Human Rights: Analysis, Cases and Materials, OUP: Oxford.

Bu doküman Avrupa Birliği'nin mali desteğiyile üretilmiştir. Bu dokümanın içeriğinden sadece WEglobal Danışmanlık A.ř. liderliğindeki konsorsiyum sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği veya T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı'nın gürüşlerini yansittiğı şeklinde yorumlanamaz.